

Національна академія державного управління
при Президентові України

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

*За редакцією Ю. В. Ковбасюка,
В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна*

Київ
2010

УДК 35.01(035)
Е61

*Схвалено Вченою радою Національної академії державного управління
при Президентіві України (протокол № 167/1-9 від 28 січня 2010 р.)*

*Схвалено Вченою радою Інституту проблем державного управління
та місцевого самоврядування Національної академії державного управління
при Президентіві України (протокол № 11/2009-3 від 27 листопада 2009 р.)*

Укладачі:

Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко, І. В. Розпуненко, Л. М. Гогіна, Л. І. Загайнова, Т. П. Крушельницька, С. О. Кравченко, Р. А. Науменко, С. А. Пригородова, Є. О. Ралдугін, О. М. Руденко, Ю. Г. Іванченко, Л. Г. Штика, А. Й. Яскевич.

Наукова редакція:

Ю. В. Ковбасюк (голова), **В. П. Трощинський** (заступник голови), **Ю. П. Сурмін** (відповідальний секретар), **В. Д. Бакуменко, В. Г. Бодров, Л. М. Гогіна, І. А. Грицяк, Л. І. Загайнова, І. В. Козюра, С. О. Кравченко, Т. П. Крушельницька, А. М. Михненко, Р. А. Науменко, Є. О. Ралдугін, І. В. Розпуненко, О. В. Сєров, Г. П. Ситник, С. О. Телещун.**

Рецензенти:

В. Є. Воротін, доктор наук з державного управління, професор;
Ю. М. Пахомов, доктор економічних наук, професор, академік НАН України;
М. І. Михальченко, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Е. М. Лібанова, доктор економічних наук, професор, академік НАН України.

Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. :
Е61 **Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.**
ISBN 978-966-619-279-3

Енциклопедичний словник з державного управління є першим в Україні фундаментальним виданням, у якому розкривається термінологічна система державного управління. Вона охоплює близько 2600 термінів, що відображають різні аспекти державного управління: його теорію та історію, механізми, регіональний розвиток, галузеве управління та місцеве самоврядування.

Видання розраховане на державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, науковців, викладачів, магістрів, аспірантів і докторантів та всіх, кого цікавлять багатогранні процеси державного будівництва.

УДК 35.01(035)

*Енциклопедичний словник з державного управління підготовлено
за фінансового сприяння слухачів
Національної академії державного управління при Президентіві України
Віталія Кличка, Владислава Каськіва та Віктора Кривенка*

© Національна академія державного управління
при Президентіві України, 2010

© Інститут проблем державного управління
та місцевого самоврядування НАДУ, 2010

© ТОВ Видавничо-поліграфічний дім
“Формат”, 2010

ISBN 978-966-619-279-3

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

1. **Ковбасюк Ю.В.**, президент Національної академії, доктор наук з державного управління, професор – **голова**.
2. **Трощинський В.П.**, перший віце-президент Національної академії, доктор історичних наук, професор – **заступник голови**.
3. **Сурмін Ю.П.**, перший заступник директора Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, доктор соціологічних наук, професор – науковий керівник проекту, **відповідальний секретар, координатор**.
4. Бакуменко В.Д., проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, доктор наук з державного управління, професор.
5. Бодров В.Г., завідувач кафедри економічної теорії та історії економіки НАДУ, доктор економічних наук, професор.
6. Вакуленко В.М., завідувач кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом НАДУ, кандидат наук з державного управління, доцент.
7. Гогіна Л.М., провідний науковий співробітник відділу державного управління та аналізу державної політики Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат історичних наук, доцент.
8. Гошовська В.А., директор Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ, доктор політичних наук, професор.
9. Говоруха В.В., директор Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат наук з державного управління, доцент.
10. Грицяк І.А., завідувач кафедри європейської інтеграції НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
11. Дубенко С.Д., завідувач кафедри права та законотворчого процесу НАДУ, кандидат юридичних наук, доцент.
12. Дзюндзюк В.Б., заступник директора з наукової роботи Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
13. Загороднюк С.В., начальник управління організації фундаментальних та прикладних досліджень НАДУ, кандидат наук з державного управління.
14. Загайнова Л.І., вчений секретар Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник.
15. Загорський В.С., директор Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.
16. Іжа М.М., директор Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат економічних наук, доцент.

17. Князєв В.М., завідувач кафедри філософії та методології державного управління НАДУ, доктор філософських наук, професор.
18. Козюра І.В., начальник відділу місцевого самоврядування та регіонального розвитку Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат історичних наук.
19. Корженко В.В., завідувач кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління НАДУ, доктор філософських наук, професор.
20. Крушельницька Т.П., заступник директора-начальник Центру соціологічних досліджень Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат наук з державного управління.
21. Ліпенцев А.В., заступник директора з наукової роботи Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат економічних наук, доцент.
22. Лебединська О.Ю., декан факультету територіального управління і соціально-економічного розвитку НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
23. Луговий В.І., віце-президент Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, академік.
24. Михненко А.М., завідувач кафедри управління суспільним розвитком НАДУ, доктор історичних наук, професор.
25. Наumenко Р.М., начальник відділу державного управління та аналізу державної політики Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування НАДУ, кандидат педагогічних наук.
26. Протасова Н.Г., завідувач кафедри управління освітою НАДУ, доктор педагогічних наук, професор.
27. Попов С.А., заступник директора з наукової роботи Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат технічних наук, доцент.
28. Ребкало В.А., завідувач кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ, доктор філософських наук, професор.
29. Розпутенко І.В., завідувач кафедри економічної політики НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
30. Рудік О.М., заступник директора з наукової роботи Дніпропетровського регіонального інституту державного управління НАДУ, кандидат політичних наук, доцент.
31. Серьогін С.М., директор Дніпропетровського регіонального інституту державного управління НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
32. Ситник Г.П., завідувач кафедри національної безпеки НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.
33. Солоненко І.М., завідувач кафедри управління охороною суспільного здоров'я, доктор медичних наук, професор.
34. Телешун С.О., завідувач кафедри політичної аналітики та прогнозування НАДУ, доктор політичних наук, професор.
35. Орлатий М.К., професор кафедри регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом НАДУ, доктор економічних наук, професор.
36. Чукут С.А., завідувач кафедри інформаційної політики НАДУ, доктор наук з державного управління, професор.

ШАНОВНИЙ ЧИТАЧУ!

Енциклопедичний словник з державного управління, який Ви щойно відкрили, – перша фундаментальна праця великого колективу українських учених – створений за ініціативою Національної академії державного управління при Президентові України.

Він містить близько 2600 термінів, є здобутком науковців понад 30 навчальних та наукових закладів України, 350 авторів, серед яких державні службовці, керівники центральних і місцевих органів виконавчої влади, економісти, соціологи, юристи, викладачі, аспіранти та докторанти.

Ключова роль у підготовці словника належить Національній академії державного управління при Президентові України та її регіональним інститутам державного управління. Керівником наукового проекту є перший заступник директора Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії, доктор соціологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України Ю.П.Сурмін.

Підготовка словника зумовлена важливими чинниками економічних і соціальних перетворень в Україні, насамперед реформуванням системи державного управління. Сучасний етап розбудови України вимагає створення прозорої, ефективної і відповідальної системи державного управління, здатної працювати у синхронному режимі з потребами людей для забезпечення внутрішньополітичної стабільності, подолання корупції, встановлення правових відносин між державою і бізнесом, реформування усіх сфер життя українського суспільства. Важливою умовою поступу на цьому шляху є професіоналізм кадрового корпусу управлінців, менеджерів нової формації, які сміливо реагуватимуть на виклики часу.

Енциклопедичний словник – перша спроба систематизації термінів з державного управління в Україні. Він є закономірним етапом розвитку галузі науки “Державне управління”, яка започаткована в Україні. У процесі його підготовки були проведені спеціальні наукові дослідження термінологічної системи державного управління, яка формувалася шляхом загальнонаціонального обговорення науковцями, використовувалися сучасні методи наукових досліджень, осмислювався досвід підготовки енциклопедичних видань, насамперед з державного управління, в Україні та за кордоном.

Енциклопедичний словник з державного управління має достатньо високий науковий рівень, а також свій неповторний зміст та українське забарвлення. Терміни словника тісно пов'язані з національною історією, теорією та практикою державного управління в Україні. Однак він не замикається в національній проблематиці. Значна кількість його термінів відображає світовий, насамперед європейський, досвід управління державою, основні світові тенденції розвитку теорії та практики державного управління.

Відомо, що державно-управлінська наука не може існувати без тісної динамічної взаємодії з іншими управлінськими, економічними, соціально-гуманітарними та технічними науками. Ця методологічна позиція реалізується шляхом відображення у словнику відповідних термінів так званої “суміжної зони наук”.

Пропонований Вам енциклопедичний словник створено з нагоди п'ятнадцятиріччя Національної академії державного управління при Президентові України. Впевнений, що він буде надійним радником з питань державного управління для використання в повсякденному житті й роботі, а багатьом допоможе оволодіти професійними компетенціями. Нашій державі сьогодні дуже потрібні висококваліфіковані управлінці-професіонали, спроможні мислити стратегічно, творчо, нестандартно, інноваційно, здатні прискорити започатковані в Україні реформи на шляху до європейського співтовариства.

Головне призначення енциклопедичного словника – у сприянні розвитку державності, підвищенні ефективності державного управління, формуванні високого рівня адміністративної культури державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування.

Сподіваюся, що ця фундаментальна наукова праця допоможе Вам глибше оволодіти поняттями і категоріями науки “Державне управління” та розширити свої знання з питань державотворення.

Президент Національної академії
державного управління
при Президентові України,
доктор наук з державного управління,
професор

Юрій КОВБАСЮК

ВСТУП

Сучасний етап демократичного розвитку українського суспільства, який пов'язаний з кардинальними змінами всіх його сфер, характеризується інтенсивним упровадженням наукового знання в модернізацію державного управління. Актуальним є проведення комплексу реформ, які мають забезпечити модернізацію держави Україна в аспекті впровадження кращого вітчизняного та світового досвіду, реалізації досягнень теорії та практики державного управління. Важко переоцінити значення науки в успішному вирішенні цих завдань.

Однак їх вирішення суттєво ускладнює той факт, що наукове знання з державного управління не систематизоване. Справа в тому, що державно-управлінська наука галузь є молодшою від її об'єкта – держави Україна. Протягом десятиріччя вона не розвивалася цілеспрямовано.

Повільний характер та проблеми попереднього реформування України значною мірою зумовлені насамперед інтелектуальною неспроможністю державно-управлінської науки дати гідні відповіді на актуальні питання державотворення того часу. Тому на сучасному відповідальному етапі реформування України нагальною стає потреба у виправленні попередніх помилок. А для цього необхідне стимулювання прискореного розвитку державного управління як галузі науки.

Важливим інструментом цього стимулювання може бути робота за загальнонаціональним проектом з підготовки Енциклопедії з державного управління України, яка передбачає залучення всіх відомих фахівців з державного управління в Україні, що саме по собі є мобілізацією національного інтелекту і, насамперед, науковців Національної академії державного управління при Президентові України. Підготовка енциклопедичних статей сприятиме вирішенню ще не вирішених питань теорії, формуванню тезауруса державно-управлінської науки, упорядкуванню та систематизації знання.

Енциклопедизація знання з державного управління є необхідним закономірним етапом його нормального розвитку. Спостереження за розвитком таких галузей наукового знання, як право, соціологія, політологія, підтверджує цю закономірність. Для них характерні процеси інституціалізації та інтеграції наукового знання. Формою та засобом цього є підготовка енциклопедій. Роботу з їх створення вже провели юристи, політологи, інтенсивно працюють соціологи, незважаючи на те, що є досить змістовні російські видання.

Практика показує, що після видання енциклопедій спостерігається активізація розвитку науки. Щодо державного управління, то ця галузь має значні потреби в селекції, структуризації та інтеграції наукового знання. Якщо цього не робити, то буде неможливо підвищити ефективність наукових досліджень, якість дисертацій, рівень державно-управлінської культури як науковців, так і державних службовців, політиків, посадових осіб місцевого самоврядування. Може також виникнути багато складних проблем державотворення, наприклад гальмування формування та реалізації стратегії розвитку держави й державного управління. На сучасному етапі розвитку державного управління як галузі наукового знання є значні проблеми з понятійним апаратом, з визначенням специфіки методології та методів наукових досліджень, що гальмує розвиток наукової галузі.

Енциклопедії відіграють дуже важливу роль у суспільстві. Насамперед вони є деякою інтегральною, нормативною системою знання. Їх функціональний ансамбль досить багатий. Вони виконують у суспільстві інтегральну, нормативну, трансля-

ційну, інституційну, консультативну функції, а також функцію розвитку, коротка характеристика яких дається в табл. 1.

Таблиця 1

Функції енциклопедії в суспільстві

Назва функції	Характеристика функції
Інтегральна	Об'єднує знання в єдиний систематизований комплекс, актуалізує їх. Забезпечує цілісність знання
Нормативна	Фіксує рівень наукового розуміння об'єктів та процесів, які відображаються енциклопедією. Сам цей рівень їх розуміння виступає певною нормою в науковому пізнанні та практичній діяльності
Трансляційна	Забезпечує трансляцію знання користувачам: ученим, політичним та державним діячам, фахівцям у різних галузях, викладачам і студентам
Інституційна	Регулює процеси мислення національного інтелекту, наукові дослідження, навчання, соціалізацію
Розвитку	Здійснює інформаційне забезпечення процесів соціального розвитку шляхом використання енциклопедичного знання в побудові та реалізації концепцій, стратегій, планів, технологій розвитку суспільства
Консультативна	Містить довідковий матеріал, відповіді на пізнавальні та практичні питання

Енциклопедія з державного управління як специфічний різновид енциклопедії також має виконувати сформульовані вище функції, які можна поділити на дві групи: функції безпосередньої дії та функції опосередкованої дії.

Перша група функцій характеризується регулятивною роллю енциклопедії щодо:

- державного управління як галузі наукового знання;
- державного управління як галузі освіти;
- державного управління як галузі практичної діяльності.

Реалізація функцій безпосередньої дії диктує необхідність змістового наповнення Енциклопедії з державного управління України науковим знанням, інформацією щодо освітньої підготовки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, а також характеристикою практики державного управління.

Особливо підкреслимо те, що мова йде про підготовку не енциклопедії з державного управління як такої, а Енциклопедії державного управління України, тобто створення такого енциклопедичного продукту, який, з одного боку, інтегрує в собі світове державно-управлінське знання, а з другого – адаптує його до реалій державного управління України. Тільки такий підхід дає змогу реалізуватися позитивним безпосереднім впливам енциклопедії.

Функції опосередкованої дії характеризуються впливами енциклопедії на:

- державотворення, розвиток Української держави;
- процеси реформування та оновлення різних сфер соціального буття;
- теорію управління;
- менеджмент, практику управління в різних сферах суспільства.

Функціонування енциклопедії значною мірою залежить від етапу розвитку знання, яке вона охоплює. При цьому це знання може проходити етапи виникнення, становлення, подальшого розвитку та ефективного використання. Якщо знання перебуває на етапі виникнення, то енциклопедію в таких гносеологічних умовах створити неможливо. Вона формується тільки на переході від другого етапу до третього, коли нагальною стає потреба у практичному використанні знання, але ця потреба не реалізується через невпорядкованість знання. Тому створення енциклопедії забезпечує інтенсифікацію процесу його інтеграції, селекції та розвитку.

Ключовою проблемою динамічного розвитку галузі науки “Державне управління” стає формування термінологічної системи державного управління. У цьому напрямі працюють відомі українські та зарубіжні вчені. Результатом такої роботи є словники з окремих складових державно-управлінської практики та галузі науки “Державне управління”, які не охоплюють державне управління як цілісне явище. Досить часто терміни, які визначені різними авторами, суперечать один одному, що веде до зниження ефективності державного управління, особливо державно-управлінських комунікацій. Тому виникає необхідність формування певного національного стандарту термінологічної системи у формі енциклопедії.

Термінологічний апарат державного управління як складної сфери діяльності, попри те, що ця сфера є дуже давньою, перебуває в процесі свого становлення. Стосовно його сучасної ідентифікації можна запропонувати таку аргументацію. Термінологічний апарат будь-якої сфери діяльності у своєму розвитку звичайно проходить три етапи: виникнення основних базових термінів, формування всього комплексу термінів та систематизації термінів у деякий цілісний і несуперечливий термінологічний ансамбль, створення термінологічної системи.

З огляду на те, що державне управління як галузь наукових досліджень ще є “молодою”, її термінологічний апарат, імовірно за все, перебуває на другому етапі розвитку. Ознакою цього є поява різного роду словників та енциклопедій, що більшою або меншою мірою представляють понятійний простір державного управління. Користь від них безсумнівна, оскільки відбувається не тільки введення понять у сферу уваги наукового співтовариства, але і їх уточнення й наступна інституціоналізація, перетворення в деяку норму, національний стандарт.

Терміни в державному управлінні виконують значну кількість функцій, що забезпечують розвиток пізнавального процесу, а також і дисфункцій, що стримують і деформують цей процес.

Таблиця 2

Функції термінології в державному управлінні

Назва функції	Її характеристика
Підвищення якості	Сприяє підвищенню якості того наукового знання, що наповнюється науковими поняттями
Стимулююча	Відіграє роль джерела, стимулу наукового просування
Пізнавальна	Забезпечує пізнавальну діяльність, перевірку гіпотез
Систематизуюча	Забезпечує процес систематизації наукового знання, що відбувається як навколо окремих понять, так і в деякій їх системі
Комунікаційна	Виступає засобом, мовою спілкування дослідників один з одним попри простір і час
Методологічна	Є інструментом пізнавальної і практичної діяльності
Нормативна	Формує норми, деякі стандарти пізнавальної діяльності
Назва дисфункції	Її характеристика
Гальмування	Призводить до стримування, консервації дослідницької діяльності через панування в науці некоректних понять
Конфлікт	Виступає предметом суперечностей у науковому співтоваристві
Безплідність	Являє собою недієздатні утворення, до яких втрачається інтерес

Формування термінів являє собою виникнення і мовне оформлення понять. Складним є формування наукового поняття, в основу якого покладено безліч взаємозалежних логіко-методологічних процедур, таких як абстрагування, ідеалізація, індуктивне узагальнення, уявне конструювання, висування гіпотез тощо.

У процесі формування термінів варто дотримуватися трьох принципів: принципу предметності, тобто наявності предмета терміна, принципу однозначності й принципу свідомості, тобто однозначності сприйняття. Державний стандарт України у сфері термінології закріплює такі вимоги до термінів, як однозначна відповідність терміна поняттю; відповідність лексичного значення терміна поняттю, що позначається ним; системність, раціональна стислість; словотворча (дери-ваційна) достатність; мовна правильність.

Розвиток термінологічного масиву в системі термінів потребує побудови класифікації, яка виступає найбільш поширеним способом їх упорядкування. В її основу пропонується покласти такі ознаки, як соціальний час об'єктів і процесів, що відображаються термінами; складова сукупної управлінської діяльності; тип предметного поля державного управління; місце в термінологічній системі; склад терміна і джерело його походження.

Таблиця 3

Класифікація термінів термінологічної системи державного управління

Підстава класифікації	Основні різновиди термінів
Соціальний час	Терміни, що відображають минуле , явища історії; терміни актуального буття , що відображають явища сьогодення; терміни прогностичного типу , що характеризують майбутнє
Складова сукупної управлінської діяльності	Терміни пізнання державного управління – характеризують пізнавальні процеси в державному управлінні; терміни оцінювання в державному управлінні – відображають ціннісно-аксіологічний аспект державного управління; терміни практики державного управління – відображають власне управлінську діяльність
Основні складові предметного поля державного управління	Терміни державного управління , що характеризують різні аспекти держави і управління державою; терміни місцевого самоврядування – фіксують предметне поле місцевого самоврядування; терміни регіонального управління , що представляють управління розвитком територій; терміни державної інтеграції – висвітлюють державне управління в контексті світової та європейської інтеграції
Місце в термінологічній системі	Основні терміни позначають основні, головні поняття певної сфери; похідні терміни – відображають видові й аспектні поняття
Склад терміна	Прості терміни – не можуть бути розбиті на елементарні терміни; складні терміни – являють собою суму, принаймні, двох понять
Джерело походження	Власні терміни – належать певній галузі знання; базові терміни – є термінами базових наук; запозичені терміни – узяті із суміжних галузей знання; загальнонаукові і загальнотехнічні терміни – позначають загальнонаукові поняття

У процесі створення термінологічної системи державного управління виникає багато принципово складних завдань, кожне з яких не може бути вирішене арифметично однозначно, а припускає своєрідні множини задовільних траєкторій.

По-перше, недостатньо розробленим видається сам термін “термінологічна система” з погляду забезпечення чіткості в ньому системоутворюючого фактора. Що стосується термінологічної системи державного управління, то в ній таким фактором виступає державне управління як складна соціальна підсистема суспільства, що відіграє ключову роль у його існуванні й розвитку. Термін має включатися в термінологічну систему тільки тому, що він відображає управлінську систему. А значимість і місце в терміносистемі визначаються значимістю й місцем

тих процесів і явищ, що ним відображаються. Зміна їх значимості неминуче приводить до “дрейфу” термінів усередині термінологічної системи.

Управлінська практика проявляється стосовно термінологічної системи у використанні термінів. Тут працює своєрідна модель масового обслуговування, коли маса “клієнтів” звертається до словників для того, щоб скористатися представленими там термінами. У зв’язку з цим цілком правомірно говорити про деяку актуальну частину терміносистеми, терміни якої користуються постійним “попитом”, про її ретроскладову, у якій подані терміни, що поступово виходять із ужитку. Нарешті, можна виділити і перспективну частину системи термінів, що охоплює ті з них, що розраховані на майбутнє широке “споживання”.

Важливо і те, що будь-яка термінологічна система являє собою концептуальну єдність. Вона базується на деякому задумі, інтелектуальному проекті. Не є винятком і термінологічна система державного управління, інакше вона не може перетворитися в систему, а залишиться великим, але масивом термінів. Вона має базуватися на інтегруючій ідеї - ідеї ефективного управління національною державою. Обґрунтування цієї ідеї у філософському, політичному, соціологічному, економічному й інших аспектах, з відображенням минулого, сьогодення і майбутнього, переосмисленням досвіду інших держав, посилює цей проект як ідейну основу розгорнутої термінологічної системи.

По-друге, в основі термінологічної системи державного управління лежать три види категорій, що утворюють її категоріальне ядро: 1) категорії держави; 2) категорії управління; 3) власне категорії державного управління. Тобто категорії державного управління утворюються в категоріальному трикутнику: категорії держави – категорії управління – категорії державного управління. Зв’язок “категорії держави - категорії управління” означає три варіанти позиціонування їх стосовно одна до одної:

а) позиційна рівність, що означає врівноважування категоріальної пари, кожна з яких синтезується з кожним елементом ряду, і в такий спосіб утвориться тезаурус державного управління. У цьому випадку категоріальне поле виявляється рівновіддаленим від полюсів;

б) позиційна перевага категорій держави порівняно з категоріями управління, що приведе до об’єктивації й інституціоналізації синтетичного категоріального ряду. Категоріальний апарат тут виступає саме як понятійний комплекс держави, яким управляють, що дає йому змогу взаємодіяти з категоріальним простором політології, теорії держави тощо, тобто наук, які вивчають державу. По суті, державне управління в цьому випадку виглядає як теорія керованої держави;

в) позиційна перевага категорій управління порівняно з категоріями держави, що приводить до об’єктивації, орієнтації синтетичного категоріального ряду на діяльність. Категорії державного управління виступають тут як категорії управління державою. У цьому випадку державне управління можна розглядати як державний менеджмент.

Звернемо увагу на ще одну категоріальну особливість. Справа в тому, що зміст терміна “державне управління” можна інтерпретувати двома термінами: “управління державою”, що охоплює управління державою за всіх видів позиціонування базових категорій, тобто весь зміст управлінських процесів і явищ у державі, і “управління держави” як управління всіма об’єктами і процесами в суспільстві, коли держава виступає як суб’єкт діяльності, а об’єктом – суспільство. Але це управління має опосередкований характер, оскільки громадянське суспільство є відносно незалежним від держави. Воно формує механізм місцевого самоврядування, що вступає у відносини з державою.

Важливо також і те, що самі базові категорії “держава” і “управління” є неоднозначними. При визначенні поняття “управління” використовуються загальний, функціональний, процесуальний і суб’єкт-об’єктний підходи. Ще складнішою є проблема визначення поняття держави, при побудові якого можна спиратися на організаційний, інституціональний, правовий та інші підходи. Таким чином, потрібна серйозна дослідницька робота з визначення категорії “державне управління”.

По-третє, як і для держави, для термінологічної системи державного управління нагальним питанням є проблема кордонів. Держава, що втратила свої кордони, перестає бути державою. Це положення стосується і термінологічної системи, що повинна мати чіткі межі із сусідніми галузями знання і практичної діяльності, інакше вона не буде системою. Важливо і те, що втрати, яких зазнає держава, починаються в головах її громадян, насамперед унаслідок неправильних транскрипцій понять, що характеризують державу і державне управління.

Інтегральний характер державного управління, що є значною мірою результатом дифузії, перенесення, інтеграції знання з багатьох інших наук, робить проблему демаркації системи термінів державного управління винятково складною. Вона може бути вирішена тільки шляхом відображення державно-управлінського аспекту в процесі визначення термінів.

Найбільша небезпека полягає в тому, що в процесі формування державно-управлінської термінологічної системи дослідник поводить як термінатор і включає в неї всі популярні терміни соціальних і гуманітарних наук, оскільки все, що вони відображають, пов’язано, в остаточному підсумку, з державою й у той чи інший спосіб – з управлінням. Особливо велика спокуса виникає щодо того, аби термінологічно “поживитись” від сусідніх наук, які характеризуються багатством термінів: теорії держави і права, політології, соціології, менеджменту. Просте запозичення не може забезпечити інтеграцію узятих звідти термінів у єдину систему. Тут неминуче необхідна дослідницька робота з їх адаптації.

По-четверте, заслуговує на серйозну увагу питання щодо обсягу термінологічної системи, що залежить від розвиненості галузі наукового знання або сфери практичної діяльності. Оскільки термін є результатом осмислення практики управління, то кількість термінів в остаточному підсумку визначається здатністю інтелектуалів осмислити зміни, що відбуваються в ній.

Через якийсь час це осмислення завершується і “термінологічний рух” припиняється. Далі відбувається формування зв’язків між термінами, інтеграція їх масиву в систему. Однак новий кардинальний революційний переворот у практиці і пізнанні підриває основи сформованої термінологічної системи, вимагає її відновлення. Настає такий період інтелектуального буття суспільства, коли воно широко використовує термінологічні запозичення з інших національних чи сусідніх термінологічних систем. Настає термінологічне міжчасся. Такий стан був характерним для пострадянських держав на початку 90-х рр.

У ситуаціях міжчасся спостерігається масовий приплив у державне управління людей зі сфери освіти, виробництва, культури, які до цього займалися виконавською діяльністю і мислили категоріями своєї сфери діяльності. У цьому разі термінологічна система починає піддаватися ревізії, обґрунтовано і необґрунтовано розширюватися. Особливо відчутно поповнюють скарбницю термінів державного управління вихідці з бізнесу і політики. Таким чином, термінологічна система являє собою систему, що постійно змінюється, пульсує під впливом соціальних та інформаційних трансформацій суспільства.

Обґрунтованій позиції щодо того, скільки термінів повинна мати термінологічна система державного управління, немає. Енциклопедія державного управління Росії вміщує понад 2000 термінів. Однак для неї характерні досить значні термінологічні запозичення із суміжних галузей знання і практичної діяльності. Разом з тим російська енциклопедія не містить термінів з історії теорії і практики державного управління, тобто є суто актуальною термінологічною системою. Термінологічна система державного управління в Україні налічує близько 2600 термінів. При цьому добір термінів для неї був строгим, проходив через кілька турів загальнонаціональної експертизи, в якій брали участь фахівці наукової галузі “Державне управління”. У систему включалися тільки ті терміни, що представляють державне управління. Суттєво вплинули на неї національна й історична парадигми, тобто прагнення термінологічно представити історію української державності, відобразити національні особливості державного управління.

По-п’яте, винятково важливим питанням формування термінологічної системи державного управління є забезпечення її інституціонального розвитку. Сьогодні можна виділити небагато інституціональних способів такого розвитку: виділення ключових слів в анотаціях на дисертації і паспорти спеціальності. Самим дисертаційним роботам досить часто бракує серйозного аналізу понятійного апарату теми і внесення дисертантами понятійних доповнень і уточнень. Часто використовувані поняття методологічно не відповідають самому змісту дисертацій. Назріла потреба в модернізації вимог ВАК до дисертаційних досліджень, насамперед за двома напрямками: наявність у дисертації обґрунтування використовуваних методів дослідження і категоріального аналізу теми. Слабким є і регулятивний вплив на термінологію з боку паспорта спеціальності “Державне управління”, у якому виділяється чотири спеціальності: 25.00.01 – теорія та історія державного управління; 25.00.02 – механізми державного управління; 25.00.03 – державна служба; 25.00.04 – місцеве самоврядування. Невиправданою видається відсутність таких спеціальностей, як філософія державного управління, регіональний розвиток, управління соціальним розвитком, технології державного управління, що стримує не тільки формування відповідних груп термінів, а й розвиток теорії і практики державного управління.

По-шосте, як показує сучасна вітчизняна історія розвитку таких наук, як політологія і соціологія, досить ефективними інституціональними інструментами формування термінологічних систем є словники й енциклопедії, процес створення яких викликає інтенсивну термінологічну творчість у наукових співтовариствах, а функціонування забезпечує використання і перевірку якості вміщених у них термінів.

У процесі створення будь-якого словника необхідно скласти обґрунтований і досить повний масив термінів, забезпечити тематичне охоплення лексики (багатогалузеві, галузеві, вузькогалузеві), визначитися з функціями (реєструючі, регламентуючі, науково-популярні, навчальні, інформаційні, систематизуючі) і читачьким призначенням (для фахівців, широкого кола читачів), його змістом і формою, охопленням мов (одно-, дво-, багатомовні), способом упорядкування (алфавітні, тематичні, змішані). Робота зі створення словників у державному управлінні передбачає: 1) глосаризацію наукової і навчальної літератури; 2) підготовку коротких термінологічних словників; 3) підготовку енциклопедичних словників. Якщо глосаризація літератури забезпечує краще розуміння текстів, а короткі термінологічні словники дають змогу швидко орієнтуватися в темі, то енциклопедичні

словники забезпечують не тільки повне відображення термінологічної системи, а й поглиблено розкривають терміни. Сьогодні ця робота перебуває на другому-третьому етапах.

По-сьоме, важливо звернути увагу на те, що державне управління як галузь наукового знання належить до соціально-гуманітарних наук, які характеризуються споконвічною незначною строгістю і формальністю. Зрозуміло, що суспільствознавство не має єдиної методології як нормативної системи, посібників з розробок, обґрунтування, уніфікації знання. Причини цього очевидні і пов'язані не стільки із закінченням періоду виняткових і абсолютних авторитетів, скільки з логікою розгортання теорії, що за різних обставин спирається на різні метатеоретичні припущення, передумови, у тому числі й на цінності, що суттєво трансформують і “прикрашають” терміни, але позбавляють їх необхідної для науки строгості. У державному управлінні неминуче присутня антропологічна складова. При цьому “суспільствознавство гуманітарне тією мірою, якою передбачає врахування суб’єктивного фактора – розуміння людини як особистості, носія індивідуального”.

Гуманітарність державного управління виявляється в його ціннісних параметрах, людській значимості, сенсі для існування суспільства, відображення світу людини, нерідко людської суб’єктивності. Відмовитися від цінностей у процесі побудови термінологічної системи державного управління не тільки неможливо, а й шкідливо. Тут мова може йти тільки про пошук такої ціннісної системи, що адекватна епосу і сутності державного управління.

Енциклопедичний словник з державного управління, що пропонується, є першою спробою в Україні розробити повну термінологічну систему державного управління.

Особливостями цього словника є: по-перше, багатовекторність розгляду державного управління як з основних аспектів галузі науки “Державне управління”, так і з точки зору вимірів інших галузей знання – історії, філософії, політології, економіки, соціології, культурології тощо; по-друге, словник відображає не тільки проблеми науки, а й практики державного управління та освіти в цій сфері; по-третє, він є продуктом роботи фахівців усієї України, оскільки в його підготовці брали участь майже 350 фахівців основних навчальних закладів, в яких викладається державне управління як навчальний предмет, а також представники органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Перший заступник директора
Інституту проблем державного управління
та місцевого самоврядування
Національної академії державного управління
при Президентові України,
доктор соціологічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Юрій СУРМІН

А

АБДИКАЦІЯ – тип переходу до демократії, за якого відбувається швидка “добровільна” передача влади від старої до нової еліти – під тиском масових рухів чи певних очевидних провалів у внутрішній або зовнішній політиці, що роблять владу старої еліти повністю нелегітимною.

© Михненко А.М.

АБСЕНТЕЇЗМ – неучасть громадян у громадському й політичному житті, у заходах, спрямованих на реалізацію їхніх прав і свобод, зокрема ухиляння від участі у виборах.

© Михненко А.М.

АБСОЛЮТИЗМ (фр. *absolutisme*, від лат. *absolutus* – безумовний, необмежений) – форма правління державою, за якої верховна влада повністю належить одній особі (царю, імператору, королю). Першопочатково теологічний термін означав повновладдя Бога у вирішенні питань спасіння. Здебільшого **А.** вживають для характеристики монархічних режимів початку новітньої доби. В історії **А.** можна виділити три основні періоди: – перша чверть XVIII ст. – формування та утвердження; друга половина XVIII – початок XIX ст. – “освічений абсолютизм”; – 1815-1861 рр. – завершення розвитку **А.** Основні причини ідеології **А.** в Західній Європі знайшли своє відображення в політичній думці Т. Гоббса, а в Росії у – творах Ф. Прокоповича. Деякі сучасні історики заперечують, що **А.** означав коли-небудь необмежену владу, оскільки він завжди був обмежений традиціями і звичаями.

© Казакевич О.М.

АВЕРСНИЙ РУХ – аверс (фр. *avers*, лат. *adversus* – “повернений обличчям”) – рух, що спрямований в один бік і не передбачає альтернативних вирішень. Найбільшого вжитку цей термін набув у зв’язку з будівництвом нафтопроводу “Одеса-Броди”.

Більшість експертів погоджується, що аверсний рух нафтогоном “Одеса-Броди” є доцільнішим як із політичного, так і з гео економічного погляду. Цей проект включено до переліку складників безпеки Євросоюзу. Перспективною є ідея транспортування легкої нафти, оскільки в ЄС діє закон, який обмежує вміст сірки в нафтопродуктах. Економічної доцільності проекту додає можливість постачання сировини для українських нафтопереробних заводів.

Добудова нафтопроводу “Одеса-Броди” до Плоцька та Гданська остаточно закріпила б нафтогін як необхідний для енергобезпеки Європи. Вартість такого будівництва за приблизними розрахунками становить 350 млн євро. Щоб **А.р.** був економічно вигідним, необхідно 9 млн т нафти. Під час проектування нафтопроводу “Одеса-Броди” отримати необхідні обсяги планувалося з Іраку, та на експорт іракської нафти згодом оголосили ембарго.

У сьогоднішніх умовах необхідні обсяги нафти знайти цілком реально. У межах ГУАМ можна розшукати 5-6 млн т нафти для нафтопроводу “Одеса-Броди”, ще 2-3 млн т можна забезпечити за рахунок українських родовищ на шельфі Чорного моря. Цього цілком досить, щоб запустити **А.р.** та зробити проект вигідним і для України, і для Євросоюзу.

© Розпутенко І.В.

АВТАРКІЯ (грец. *autárkeia* – самовдоволення, самозабезпечення) – незалежність від обставин зовнішнього світу або інших людей. Розуміється як створення замкнутого самодостатнього національного господарства в межах окремої країни або групи країн, спрямованого на максимальне обмеження імпорту. Часто тлумачиться як політичний режим (зазвичай деспотія), який забезпечує функціонування такого господарства. В гео економіці – економічна незалежність країни, що ігнорує міжнародний розподіл праці і міжнародну торгівлю, позбавляє необхід-

ності ввезення найважливіших продуктів споживання. Термін **А.** часто вживається в розумінні прагнення до відособлення, схильність до вузького намісництва.

© Розпутенко І.В.

АВТОКРАТІЯ (грец. *autos* – сам і *cratos* – влада) – форма політичного режиму держави, де вища державна влада належить одному суб'єкту (главі держави), джерелом і носієм суверенітету державної влади. Суверенний суб'єкт має вищу законодавчу, виконавчу і судову владу. Населення як таке, у тому числі економічно панівний соціальний клас, безпосередньої правової участі в утворенні державних органів не бере, або ця участь має формальний характер і суттєво не впливає на функціонування державних інститутів. Авторитарні форми держави характеризуються також міцною централізованою владою, де місцеві органи є лише виконавцями волі вищих органів.

© Гадзало Г.С.

АВТОМАТИЗОВАНА ІНФОРМАЦІЙНО-ПОШУКОВА СИСТЕМА – це система, що реалізована на основі використання комп'ютерної техніки, в якій процеси пошуку та передачі, а в ряді випадків – і введення документів, даних та запитів повністю автоматизовані. Основною функцією такої системи є нагромадження та оперативний пошук документальної інформації, зокрема враховуючи морфологію мов, словників синонімів, фонетичний пошук тощо.

© Рейтерович І.В.

АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ (АСУ) (англ. *automated control system*) – людинно-комп'ютерна система прийняття рішень щодо управління технічними або економічними об'єктами (процесами), основою якої є комплекс економіко-математичних моделей та методів, інформаційних технологій, програм, технічних (комп'ютерна техніка, пристрої відображення інформації, засоби зв'язку тощо) та організаційних засобів. Термін був уведений у 60-ті рр. ХХ ст. для назви широкого класу автоматизованих систем, які забезпечують збирання, збереження, обробку, пошук та представлення інформації, яка використовується при прийнятті організаційно-управлінських рішень. Філософія **А.с.у.** формува-

лася під впливом двох факторів: науково-технічного прогресу, входження суспільства в інформаційну фазу розвитку цивілізації, що диктувало використання спочатку ЕОМ, а потім і персональних комп'ютерів у процесі переробки інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, та процесів централізації економіки й інших сфер суспільства, яка характерна для авторитарного неринкового суспільства. Система забезпечує автоматизоване збирання даних, їх обробку, передачу та представлення у вигляді варіантів можливих управлінських рішень з оцінкою їх наслідків або в іншій формі, необхідній для ефективного управління об'єктом (процесом). Розрізняють такі основні типи **А.с.у.**: автоматизовані системи управління технологічними процесами (**А.с.у.** ТП), підприємством (АСУП); галуззю (ГАСУ); регіональні (обласні: АСУО, республіканські: РАСУ) та загальнодержавна системи управління. У сучасних умовах термін **А.с.у.** є менш вживаним, оскільки некомп'ютерні технології прийняття рішень зникають. Можна навести багато прикладів, коли у назві сучасних систем для прийняття управлінських рішень частіше фігурує слово "модель", ніж **А.с.у.**

© Сурмін Ю.П., Гриценко О.Г.

АВТОНОМІЯ (грец. *autonomia*, від *autos* – сам і *nomos* – закон) – 1) повна або визначена ступінь самостійності частини по відношенню до цілого; 2) несуперечення утворення, сконструйоване державою, якому делегована частина власних та управлінських повноважень; 3) право території, організації, підприємства, установи самостійно розв'язувати адміністративні, економічні, соціально-культурні та інші питання в рамках конституції та законів держави. В державному управлінні виділяють **А.** адміністративно-територіальну та національно-культурну.

© Загайнова Л.І., Малиновський В.Я.

АВТОНОМІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА (РЕГІОНАЛЬНА) – один із способів децентралізації влади в унітарній державі. Статус суб'єктів **А.а.-т.** вищий, ніж у звичайних адміністративно-територіальних одиниць, але нижчий за статус суб'єктів національно-територіальної, національно-державної автономії чи суб'єк-

тів федерації. Суб'єкт **А.а.-т.** (регіональної) не має ознак державного утворення. **А.а.-т.** виявляється у наявності у її суб'єктів системи органів законодавчої та виконавчої влади, що формуються самостійно, а також повноважень приймати закони з питань, коло яких окреслено центром. Органи суб'єкта **А.а.-т.** здійснюють свою діяльність під наглядом центральних органів влади, які, як правило, призначають для цього своїх представників (наприклад губернаторів). Регіональні закони можуть бути скасовані центральними органами, якщо вони не збігаються із загальнодержавними інтересами.

© Розпутенко І.В.

АВТОНОМІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА – форма національно-культурного самовизначення громадян, які належать до національних меншин, самостійного вирішення ними питань збереження та розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. Діяльність громадських організацій національних меншин з реалізації своїх прав на **А.н.-к.** регулюється законами України, передусім Законом України “Про національні меншини в Україні” (1992). Відповідно до цього закону держава гарантує всім національним меншинам такі основні права у форматі **А.н.-к.**: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Сприяти реалізації прав національних меншин на **А.н.-к.** покликана вся організаційно-функціональна структура державного управління в соціогуманітарній сфері.

© Троцинський В.П.

АВТОНОМІЯ УКРАЇНИ XVII-XVIII ст. – самоврядування України-Гетьманщини у складі Речі Посполитої та Московської держави, завойоване в процесі національно-визвольної революції середини XVII ст. під проводом Б.Хмельницького та закріплене рядом

угод (договорів) між Україною та Росією чи Польщею. Зокрема, Зборівським договором 1649 р., Білоцерківським договором 1651 р., Березневими статтями 1654 р., Гадяцькою угодою 1658 р., Слободищенським трактатом 1660 р. Андрусівське перемир'я, укладене між Польщею й Московщиною 1667 р., закріпило поділ України на Правобережну та Лівобережну. Територія автономної України у зазначений час постійно змінювалася. Найбільш яскраво автономні права України проявилися за часів гетьманування Б.Хмельницького (1648-1657 рр.) та І.Мазепи (1687-1709 рр.). Після ліквідації гетьманства у 1764 р. уся повнота влади зосередилася в руках Малоросійської колегії. У 1775 р. ліквідовано Запорозьку Січ, а 1781-82 рр. ліквідовано поділ України на полки та запроваджено загальноросійський адміністративний поділ. Наприкінці XVIII ст. **А.У.** була знищена.

© Казакевич О.М.

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ – адміністративно-територіальна одиниця України, що має спеціальний статус, визначений Конституцією України та Законом України “Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим”. Утворена 12 лютого 1991 р. на базі Кримської області. Столиця – м.Сімферополь. До складу **АРК** входить 14 районів та 11 міст республіканського значення. Представницький орган – Верховна Рада Автономної Республіки Крим. Уряд – Рада міністрів Автономної Республіки Крим. У **АРК** діє Представництво Президента України. **АРК** здійснює нормативне регулювання з питань: сільського господарства і лісів; меліорації і кар'єрів; громадських робіт, ремесел та промислів; благодійництва; містобудування і житлового господарства; туризму, готельної справи, ярмарків; музеїв, бібліотек, театрів, інших закладів культури, історико-культурних заповідників; транспорту загального користування, автошляхів, водопроводів; мисливства, рибальства; санітарної і лікарняної служб.

© Монастирський Г.Л.

АВТОРИТАРИЗМ (*authoritarism* – від лат. *auctoritas* – вплив) – недемократичний політичний режим, для якого характерна сильна особиста диктатура однієї людини або вузької групи осіб, яка встановлена недемо-

кратичними процедурами і невідконтроль- на громадянам. Для авторитарних демокра- тичних режимів характерні наступні риси: зосередження влади в руках лідера, влада, заснована на авторитеті, рекрутування політичної еліти шляхом кооптації, тобто при- значення зверху шляхом спеціальних проце- дур. На відміну від тоталітаризму, зберіга- ється автономія особистості і суспільства в неполітичних сферах, не використовуються масові репресії, хоча застосовується вибір- ковий політичний терор, може використовув- атися примус населення за допомогою сили, провадяться “чистки” державного апа- рату, може існувати обмежене число партій, профспілок, інших організацій. За автори- тарного режиму не відбувається радикаль- на перебудова суспільства на основі ідео- логії, немає тотального контролю над насе- ленням, не зачіпається наявна соціально- класова стратифікація, режим у цілому су- місний з економічним, соціальним, культур- ним і частковим ідеологічним плюралізмом. Існують різновиди авторитарних режимів: традиційно-авторитарні, військово-автори- тарні (військові хунти, диктатури), військо- во-бюрократичні, авторитарно-бюрокра- тичні, популістські режими, авторитарно-де- мократичні режими.

© Варзар І.М., Розпутьенко І.В.

АВТОРИТАРНЕ ЛІДЕРСТВО – система управління, за якої лідер самостійно приймає всі рішення, бере на себе відповідальність за можливі наслідки цих рішень. Авторитарний лідер характеризується відпо- відним жорстким стилем управління, домі- нуванням процедур контролю, використан- ням мобілізаційних механізмів.

© Сурмін Ю.П.

АВТОРИТАРНИЙ СТИЛЬ КЕРІВНИЦТВА (*authoritarian style of management*) – засно- ваний на беззастережному підпорядкуванні владі, авторитетові, прагненні незаперечно- го утвердження свого авторитету. **А.с.к.** – стиль керівництва, за якого керівник визна- чає цілі і всю політику в цілому, розподіляє обов’язки, а також у більшості випадків виз- начає відповідні процедури, керує, перевіряє, оцінює і виправляє виконану роботу. Вважається, що використання авторитарних методів керівництва виправдано у винятко- вих ситуаціях (криза, надзвичайні, форс-ма-

жорні обставини). Надмірне використання **А.с.к.** призводить до різних форм зловжи- вання владою.

© Розпутьенко І.В.

АГІТАЦІЯ ПЕРЕДВИБОРЧА – політична діяльність партій, громадських організацій, трудових колективів та окремих осіб, засто- сована ними система методів і засобів щодо широкого і всебічного обговорення полі- тичних, ділових та особистих якостей кан- дидатів на ту чи іншу виборну посаду. Можливість проведення **А.п.** передбачається Конституцією України, законодавством про вибори депутатів різних ланок, іншими нор- мативно-правовими актами. Під час **А.п.** широко використовуються засоби масової інформації, які висвітлюють хід підготовки і проведення виборів, а їх представникам гарантується безперешкодний доступ на всі заходи, пов’язані з виборами. Місцеві орга- ни державної влади та самоврядування ство- рюють умови для належного проведення **А.п.** Законодавство встановлює обмеження у проведенні передвиборчої агітації. Так, використання кандидатами або їх дові- реними особами для організації агітаційної роботи засобів масової інформації, які пере- бувають в їх підпорядкуванні як посадо- вих осіб, забороняється. Державні устано- ви, органи місцевого самоврядування не можуть брати участь у передвиборчій агіта- ції. **А.п.** обмежується в організаціях, з’єднан- нях і частинах Міністерства оборони Украї- ни, Міністерства внутрішніх справ України та інших подібних структурах. **А.п.** у день виборів у будь-якій формі забороняється. У багатьох країнах поширення агітаційних матеріалів не допускається. **А.п.** фінан- сується за рахунок коштів, одержаних від держави, політичних партій, виборчих блоків, кандидатів у депутати, пожертвувань фізичних та юридичних осіб.

© Михненко А.М., Медвідь А.П.

АГЕНТСТВА РЕГІОНАЛЬНОГО ТА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ – інституції, основним завданням яких є сприяння роз- витку і зростанню соціально-економічного потенціалу та конкурентоспроможності пев- ної території, а також рівня та якості життя її населення. Це структури, створені на за- садах партнерства між приватним, держав- ним та громадським секторами з метою комп-

лексного вирішення проблем певної території. Агенція є одним із інструментів реалізації регіональної політики в Україні, що діють у тісній співпраці з центральними та місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування. **А.р.м.р.** мають на меті вирішення завдань поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку, вдосконалення підготовки та перепідготовки відповідних фахівців з проблем регіонального розвитку, координацію програм технічної допомоги, спрямованих на підтримку регіонального розвитку.

© Макогон Ю.В.

АГРЕГАТ (у перекладі з лат. – зібрати в стадо) – скупчення, нагромадження, несистемна безліч об'єктів. Це поняття акцентує увагу на несистемності множини об'єктів, яка виникла шляхом невпорядкованого нагромадження компонентів. **А.** – протилежний організму, частини якого пов'язані та узгоджені одна з одною. **А.** є результатом операції агрегування, протилежної до операції декомпозиції. При об'єднанні частин у ціле виникає принципово нова якість. М.Д.Лесечко розуміє під агрегуванням встановлення відношень заданої множини елементів. Той елемент, який має необхідну для заданої цілі властивість, називається конфігуратором.

© Сурмін Ю.П.

АГРЕСІЯ (від лат. *aggressio* – напад) – поняття міжнародного права, яке означає протиправне, пряме чи опосередковане, застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави. Поняття **А.** включає як обов'язкову ознаку ініціативу застосування озброєної сили. Озброєний напад однієї держави на іншу вважається міжнародним злочином проти світу і безпеки людства. Здійснювані в порядку самооборони дії держави, що піддалися нападу, не можуть вважатися актом **А.**, так само як колективні дії держав, що робляться відповідно до Статуту ООН для підтримки або відновлення міжнародного миру і безпеки.

© Розпутенко І.В.

АДАПТАЦІЯ (лат. *adaptatio* – пристосування) – процес пристосування системи до навколишнього середовища без втрати своєї ідентичності. Проблеми **А.** дуже плідно вивчали такі соціологи, як Ф.Хайек, О.Тоффлер, Є.Фром. **А.** має низку вимірів: соціальний, політичний, державно-управлінський. Соціальна **А.** – це пристосування особистості, соціальної групи до умов нового соціального середовища; засвоєння норм та цінностей середовища в процесі соціалізації індивідів. Політична **А.** характеризує пристосування до зміни політичних умов суб'єктів політичної діяльності, політичних інститутів. **А.** в державному управлінні пов'язана із пристосуванням до навколишнього середовища суб'єктів, інститутів, методів, технологій державного управління.

© Сурмін Ю.П.

АДАПТАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – сукупність процедур, метою яких є пришвидшення набуття необхідних трудових навичок новим працівником і налагодження дружніх ділових відносин у трудовому колективі. Як багатоаспектне явище адаптація включає:

– соціальну адаптацію, тобто отримання інформації про цінності, норми організації, її формальні і неформальні групи, лідерів, знайомство та включення в систему ділових відносин і особистісних стосунків у колективі. Інформація співвідноситься з минулим досвідом працівника, його ціннісними орієнтаціями. Результатом ухвалення групових норм є ідентифікація співробітника колективу або однієї з формальних або неформальних груп;

– організаційну адаптацію, за якої відбувається усвідомлення працівником свого місця й ролі в організації, набуття необхідного організаційного досвіду і культури, засвоєння “правил гри” тощо; це досягається при знайомстві з особливостями діяльності підрозділу, його місцем у загальній організаційній структурі, режимом роботи, системою управління, а також із механізмом функціонування всієї організації;

– професійну адаптацію, яка характеризується освоєнням певного рівня професійних знань, умінь, навичок співпраці, формуванням професійно необхідних якостей і позитивного ставлення до своєї праці;

– психофізіологічну адаптацію, тобто пристосування до нових психічних і фізичних навантажень, санітарно-гігієнічних умов роботи, ритму праці тощо.

Труднощі при адаптації або її порушення прийнято називати дезадаптацією. До дезадаптації відносять деструктивні конфлікти, байдужість до дорученої роботи. Крім того, може виникнути адаптаційна криза внаслідок значної невідповідності знань та умінь вимогам посади. Основні умови, що впливають на успішність проходження адаптації: об'єктивність оцінки персоналу при відборі; атестація персоналу; багаторівнева система навчання та перепідготовки персоналу.

© Сурай І.Г.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ – пристосування чинних національних правових норм до нових міжнародних зобов'язань держави, що відбувається згідно з “Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, затвердженої Законом України від 18 березня 2004 р. Метою **А.з.У.з.Є.С.** є досягнення відповідності правової системи України з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства є планомірним процесом, що включає три окремих етапи, на кожному з яких досягається певний ступінь відповідності законодавства України законодавству ЄС. До пріоритетних належать ті сфери законодавства, від зближення яких залежить зміцнення економічних зв'язків України та держав-членів ЄС і які регулюють відносини, пов'язані з підприємницькою діяльністю, захистом конкуренції, банкрутством, захистом прав інтелектуальної власності, митним регулюванням, транспортом та зв'язком; стандартами і сертифікацією. Інші пріоритетні сфери адаптації законодавства визначаються Міжвідомчою координаційною радою з **А.з.У.з.Є.С.** Державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроєктування, підготовки кваліфікованих фахів-

ців, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормо-проектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України.

© Забара І.М.

АДАПТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ І СТАНДАРТІВ – процес приведення у відповідність із економіко-правовим середовищем і ринковими відносинами в Україні норм і стандартів, які застосовуються в міжнародній практиці, зокрема в країнах Євросоюзу, з метою виходу вітчизняної продукції на міжнародні ринки на паритетних умовах, розвитку взаємовигідної міжнародної торгівлі шляхом прийняття нових національних положень та внесення змін у нормативно-правові акти. Відповідно до ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво Україна вживає заходів для поступового приведення національного законодавства у відповідність із законодавством Європейського Союзу у таких сферах, як: митне право, законодавство про компанії, банківське право, бухгалтерський облік компаній, податки, у тому числі непрямі, інтелектуальна власність, охорона праці, фінансові послуги, правила конкуренції, державні закупівлі, охорона здоров'я та життя людей, тварин, рослин, довкілля, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, транспорт, енергетика, у тому числі ядерна.

© Скиба М.В.

АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНА (*social adaptation*) – пристосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії. За своєю сутністю **А.с.** тісно пов'язана з процесом інтеріоризації індивідуума, тобто прийняття і вбирання ним стандартів життя, переконань інших людей, норм та цінностей нового соціального середовища, а також форм соціальної взаємодії, що склалися в ньому. Соціальним механізмом **А.с.** є зближення ціннісних орієнтацій індивіда та групи, засвоєння норм, традицій та звичаїв культурного середовища, освоєння ролі поведінки в ньому. Розрізняють два типи **А.с.** – *активна*, що характеризується переважанням активного впливу на соціальне середовище, та *пасивна*, що визначається конфор-

містським сприйняттям рішень та ціннісних орієнтацій оточення. **А.с.** відіграє вирішальну роль у професійній, політичній та інших видах соціалізації особистості. Проблема **А.с.** висвітлюється в працях Т.Парсонса, Ж.Піаже, Р.Мертон, а також у роботі У.Томаса та Ф.Знанецького “Польський селянин у Європі та Америці”.

© Крупник А.С.

АДАПТАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКА – 1) пристосування властивих суб’єкту управлінської діяльності стилів і методів керівництва до особливостей об’єкта управління; 2) процес пристосування системи управління до умов зовнішнього і внутрішнього середовища або результат цього процесу (наявність у системі пристосованості до певного роду факторів середовища).

За висловом американського вченого Т.Парсонса, адаптація є однією з найважливіших функціональних умов, яким всі соціальні системи повинні відповідати, щоб вижити. Із системної точки зору процес адаптації у державному управлінні спрямований на забезпечення оптимальної взаємодії суб’єкта управлінської діяльності (орган влади, посадова особа, управлінський персонал) із його зовнішнім середовищем (суспільство, інші організації, у тому числі суб’єкти управлінської діяльності, тощо). При цьому суб’єкт управління, сприймаючи вплив зовнішнього середовища, реакції на свої дії у формі зворотного зв’язку, неминуче перебуває і своє внутрішнє середовище, що приводить до формування такої владної системи, яка приймається суспільством. Разом з тим у процесі адаптації завжди присутня цілеспрямована внутрішня організаційна діяльність суб’єкта управління з метою пристосування його до зовнішнього середовища, а останнього до своїх вимог.

Часто **А.у.** пов’язують безпосередньо з особистісною адаптацією учасників управлінської діяльності і розглядають її як захисний механізм у розвитку і кар’єрному просуванні керівників. Система психологічного захисту впливає на адаптацію керівників до управлінської діяльності. Суб’єктивно це виявляється у відчутті психологічного дискомфорту в службових ситуаціях, переживанні негативних емоцій тощо. Об’єктивними проявами в процесі адаптації можуть бути такі явища, як завищена вимогливість до себе

самого й підлеглих, уникання проблемних ситуацій, зниження ефективності керівництва в цілому. Тобто адаптація є поєднанням процесів засвоєння правил, умов управлінського середовища, з одного боку, і перетворення цього середовища – з другого. Досвід доводить, що зменшення терміну адаптації не залежить від розуміння особистістю протікання адаптивних механізмів, а лише від можливості більш повного, цілісного виконання керівника в управлінський процес, основною складовою якого стало б налагодження комунікативних зв’язків.

А.у. розглядається також як вид взаємодії суб’єкта і об’єкта управління, під час якого співвідносяться вимоги й очікування учасників. З боку суб’єкта управління адаптація визначається цілями діяльності, способами їх досягнення і санкціями за відхилення від норм. З боку об’єкта управління вона залежить від особливостей сприйняття вимог і норм та можливості їх виконання.

© Фомицька Н.В.

АДАПТИВНА СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ – структура управління, що дозволяє гнучко реагувати на зміни в навколишньому середовищі і враховує інноваційні прийоми управлінської діяльності.

© Бакуменко В.Д.

АДМІНІСТРАТИВНА ЕТИКА – сукупність правил і форм поведінки з людьми у службово-посадових взаєминах, що дає змогу продемонструвати повагу до них, сприяючи встановленню між керівниками і підлеглими атмосфери взаємного визнання і розуміння, поваги один до одного. Державний службовець має виконувати свої посадові обов’язки чесно, неупереджено, не надавати будь-яких переваг та не виявляти прихильності до окремих фізичних і юридичних осіб, політичних партій, рішуче виступати проти антидержавних проявів і сил, які загрожують порядку в суспільстві або безпеці громадян. Він повинен шанобливо ставитися до громадян, керівників і співробітників, дотримуватися високої культури спілкування, не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби. Державний службовець має з належною повагою ставитися до прав, обов’язків та законних інтересів громадян, їх об’єднань, а

також юридичних осіб, не повинен проявляти свавілля або байдужості до їхніх правомірних дій та вимог, допускати прояву бюрократизму, відомчості та місництва, нестриманість у висловлюваннях або іншим чином поводитися у такий спосіб, що дискредитує орган державної влади або ганьбить репутацію державного службовця. Він має виявляти толерантність і повагу до різних релігійних організацій, шанувати та дотримуватися народних звичаїв і національних традицій, установленого протоколу у відносинах з представниками міжнародних організацій, зарубіжних установ та іноземців.

© Штика Л.Г.

АДМІНІСТРАТИВНА КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – різновид професійної управлінської культури, що характеризує міру розвитку фахових знань, умінь та навичок, необхідних для виконання державним службовцем організаційно-розпорядчих функцій. Основу формування і розвитку **А.к.д.с.** складають організаторський талант, управлінські здібності та практичний досвід. **А.к.д.с.** виявляється у зразковому виконанні своїх службових обов'язків, у точному виконанні посадових інструкцій, послідовному дотриманні загальноприйнятих норм, правил, стандартів управлінської діяльності, неухильному слідуванні “духу і букві” закону. Розрізняють адміністративну культуру керівника, підлеглого (виконавця), фахівця (експерта, радника, консультанта), структурного підрозділу та державної установи в цілому. Головним критерієм успішності їх діяльності є те, наскільки вони відповідають своїй місії, громадському призначенню та завданням державної установи. **А.к.д.с.** містить у собі як власне професійну (знання, вміння, навички), так і морально-етичну (моральні вимоги професійної етики, або “етичного кодексу”) складові. Порушення єдності цих складових призводить до зловживання службовим становищем або ж до професійної некомпетентності. Основними принципами **А.к.д.с.** є: служіння державі і народу України; пріоритетність прав, свобод та інтересів громадян; верховенство права; законність і справедливість, недопущення бюрократизму, чванства та корупційних дій; демократизм і толерантність; політична, релігійна, расова та інша культурно-світоглядна неупе-

редженість; професіоналізм; порядність, особиста моральна і професійна відповідальність за доручену справу; безконфліктність, ділове та конструктивне ставлення до критики; дотримання приписів службової етики та етикету; підтримка авторитету державної служби та позитивного іміджу державного службовця.

© Князєв В.М.

АДМІНІСТРАТИВНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ (*Administrative Conditionality*) – комплекс вимог (проведення адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування, посилення спроможності імплементувати *acquis*, створення структур для координації переговорів з ЄС), які країни-кандидати на вступ в ЄС мають виконати з метою приведення національних адміністративних систем у відповідності із Копенгагенськими критеріями вступу. **А.о.**, з'явившись уперше як частина процесу розширення принципів врядування ЄС, була визначена на саміті ЄС у Мадриді в 1995 р. Однак початком відліку процесу її цілеспрямованої реалізації є 1997 р., коли Комісія почала щорічно оцінювати поступ країн-кандидатів у досягненні ними цілей Угод про партнерство заради приєднання, публікуючи відповідні звіти.

© Рудік Н.М.

АДМІНІСТРАТИВНА ПОСЛУГА – результат здійснення владних повноважень уповноваженим суб'єктом, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів/ліцензій, сертифікатів, посвідчень, довідок, проведення реєстрації тощо). **А.п.** є важливою складовою державних і муніципальних (публічних) послуг. Належність послуги до групи адміністративних визначається за такими ознаками: повноваження адміністративного органу щодо надання певного виду послуг визначаються законом; послуги надаються адміністративними органами шляхом реалізації владних повноважень; послуги надаються за зверненням фізичних та юридичних осіб; результатом розгляду звернення є адміністративний акт, що має індивідуальний характер (паспорт, свідоцтво, довідка, ліцензія, дозвіл тощо); надання послуг пов'язане із забезпеченням умов для реалізації

фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів.

© Шаров Ю.П.

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА – вид державно-управлінської реформи, щодо змісту якої існує три основні тлумачення. Перше, вузьке, тлумачення зводить **А.р.** виключно до перетворень виконавчої влади, зокрема її організаційної структури, функцій, форм і методів діяльності, кадрового забезпечення, а також взаємовідносин із місцевим самоврядуванням. Згідно з другим тлумаченням, **А.р.** розглядається дещо ширше, як комплекс реформаторських заходів, що охоплює зміни за такими напрямками: структура системи органів виконавчої влади та розподіл функцій у ній; форми і методи діяльності органів виконавчої влади; державна служба; контроль у системі виконавчої влади; адміністративна юстиція; адміністративне законодавство. У третьому, ширшому, тлумаченні **А.р.** передбачає реформування публічної адміністрації, зокрема зміни системи виконавчої влади, перетворення системи місцевого самоврядування, модернізацію адміністративно-територіального устрою, удосконалення співвідношення централізації та децентралізації, реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, розвиток системи зовнішнього, передусім судового, контролю за органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, перегляд взаємовідносин цих органів з громадянами. Виходячи з ідеології служіння держави суспільству, за будь-якого тлумачення **А.р.** за цільовим спрямуванням має бути підпорядкована завданням створення таких систем державного управління і місцевого самоврядування, які сприяють підвищенню якості життя громадян країни, зокрема прогнозують і попереджають виникнення суспільних проблем, дієво служать громадянам, забезпечують вироблення і реалізацію стратегії суспільного розвитку.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

АДМІНІСТРАТИВНА СИСТЕМА – ієрархічна система, що є складним суб'єктом державного управління, підсистемою системи державної влади. Здійснює управлінські функції планування, нормування, організації, координації, мотивації, контролю щодо різних

сфер життєдіяльності суспільства. Ототожнюється із системою органів виконавчої влади.

© Бакуменко В.Д.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО – галузь державного права, що стосується взаємин між урядом і окремими громадянами. **А.п.** має справу з правовими обмеженнями дій урядових осіб і службовців.

© Бакуменко В.Д.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК) – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність (ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення). За правопорушення, передбачені згаданим вище кодексом, накладають адміністративну відповідальність, якщо ці порушення не тягнуть за собою, відповідно до закону, кримінальної відповідальності. Питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються Митним кодексом України (ст. 2 цього кодексу). Відповідно до ст. 10, 11 кодексу розрізняють **А.п.**, вчинені умисно та з необережності. За наслідками **А.п.** вчиняється порушення справи про **А.п.** Зазначені дії закріплюються складанням протоколу, що є підставою для розгляду адміністративної справи про будь-яке правопорушення.

© Галанець В.В.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ КАПІТАЛ – одна з форм капіталу (поряд із соціальним, культурним, економічним, людським, політичним та ін.), яка позначає здатність державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування використовувати суспільні ресурси та впливати на суспільні процеси з метою задоволення особистих і суспільних потреб. Використання **А.к.** в особистих інтересах є проявом корупційних діянь. Завдяки концентрації в системі державного управління та місцевого самоврядування професійних знань, умінь і навичок державних службовців і посадових осіб та їх владних компетенцій **А.к.** дає змогу мобілізувати й розподіляти матеріальні та нематеріальні ресурси з найбільшою корисністю. Носієм **А.к.**

є бюрократична еліта. Обсяг **А.к.** вимірюється посадовим рівнем і масштабом організації.

© Серняк О.І.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ – діяльність адміністративних органів стосовно запобігання, виявлення та припинення дій, що суперечать встановленим державою нормам і правилам. Метою **А.к.** є забезпечення ефективного функціонування державного управління та місцевого самоврядування. Повноваження органів щодо здійснення **А.к.** регулюються Конституцією України, Кодексом України про адміністративні правопорушення, законами та іншими нормативно-правовими актами. Суб'єктами **А.к.** є органи державної влади та органи місцевого самоврядування, відомчі органи, структурні підрозділи зазначених органів, громадські організації, колективні та колегіальні органи управління тощо. Об'єктами **А.к.** є цілі, стратегії, процеси, функції та завдання, параметри діяльності, управлінські рішення, організаційні формування, їх структурні підрозділи та окремі виконавці. Взаємопов'язана сукупність контролюючого суб'єкта, контрольних дій та контрольованого об'єкта є організаційною системою контролю.

© Лазар І.Г.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ (*management control*) – один з напрямів сучасного менеджменту, який включає адміністративно-розпорядчі форми управління. **А.м.** – це планування, встановлення стандартів ефективності, координація, комунікації та поширення інформації, оцінювання виконавців та вплив на них, а також обробка відповідної інформації. Основні сучасні підходи **А.м.**: бюрократичний (механістичний) підхід; кібернетичний підхід; управління як система агентських відносин; адміністративне управління як управління людськими ресурсами; системний підхід до управління; культурологічний підхід. Існує також розуміння поняття **А.м.** як особливого виду менеджменту в організаціях публічного управління.

© Маматова Т.В.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС – політична практика, коли відповідальні працівники установ державної влади використовують своє службове становище, аби впливати на посадових осіб, а також перебіг полі-

тичних, економічних, культурних та інших подій, що перебувають поза межами їх підпорядкування, повноважень і компетенції. Це позбавлення громадян свободи вибору й волевиявлення на підставі їх адміністративної залежності від начальства. Наприклад, використанням **А.р.** є намагання державного службовця досягти особистих чи політичних цілей, застосовуючи важелі адміністрування, посадову підпорядкованість підлеглих йому осіб. Застосування **А.р.** у державному управлінні характерне для недемократичних режимів як продовження практики адміністративно-командного управління.

© Михненко А.М.

АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ (називають також директивними (фр. *directive* – направляти), розпорядницькими, командними) – 1) способи й форми управління, в основі яких лежить безпосереднє адміністрування, розпорядництво, що опирається на накази, розпорядження, надані зверху установи; 2) методи, засновані на тому, що суб'єкт керування, управляючий орган виробляє директиви, команди, розпорядження, що підлягають неухильному виконанню з боку об'єкта керування, підлеглих суб'єктові осіб.

© Кравцова Т.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНА СИСТЕМА – система господарювання, за якої економічна влада в суспільстві зосереджена в одного суб'єкта, яким може виступати держава, партія, окрема особа. Усі економічні рішення приймаються цим суб'єктом (центром) у вигляді планів-наказів, обов'язкових до виконання.

В **А.-к.с.** держава відіграє провідну роль в управлінні економікою. Саме вона визначає, як вирішуються основні питання, що стоять перед усіма економічними системами. Державне регулювання в цій системі здійснюється в основному прямими адміністративними методами. Держава законодавчо закріплює панування суспільної власності на засоби виробництва, застосовує директивне централізоване планування в усій системі господарювання, гарантує високий ступінь соціального захисту громадян, який забезпечує повну зайнятість населення, безкоштовні освіту, медичне обслуговування, послуги сфери культури, мистецтва, спорту. Завдяки наданню соціальних трансфертів малозабезпеченому населенню з боку держави в сус-

пільстві відсутня диференціація населення на бідних та багатих. Ціноутворення здійснюється централізовано. Надмірна централізація, панування командних методів управління, негнучкість до змін в економіці, відсутність конкуренції між товаровиробниками та стимулів до покращання кінцевих результатів роботи зумовлюють недостатню ефективність функціонування **А.-к.с.** та її розпад.

© Крамарева О.С.

АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНЕ УПРАВЛІННЯ – система державного управління, зорієнтована на забезпечення так званого державного інтересу і політичної доцільності, пріоритетом функціонування якої є здійснення контролю за всіма сферами життя суспільства: економічного, соціального, ідеологічного, духовного. Найбільш характерними рисами даного виду управління є: надмірна централізація за рахунок послаблення децентралізації; безпосередній вплив на інтереси керованих методами директивного примусу з використанням дозволів, заборон, дисциплінарних санкцій; координоване ведення господарства в масштабах країни на основі використання директивного народногосподарського планування; переважання державно-адміністративного монополізму, основу внутрішньої структури якого складає державний сектор. Володіючи високою здатністю мобілізації ресурсів для досягнення вузькоспеціалізованих цілей і достатньо ефективний в умовах військового часу, надзвичайних ситуацій, **А.-к.у.** є слабко пристосованим до динамічних змін суспільної життєдіяльності, неспроможним забезпечити ефективність суспільного розвитку, об'єктивну трудову мотивацію працівників, активізацію підприємливості та ініціативності. **А.-к.у.** – це управління суспільним життям, що характеризується жорсткою централізацією, обмеженням або й запереченням прав на самоврядування, надмірною регламентацією й бюрократизацією всіх сфер суспільного життя. У СРСР підґрунтям **А.-к.у.** була гегемонія однієї партії та державна власність на засоби виробництва, а наслідком став значний спад ефективності та загальної культури управління, поширення некомпетентності керівництва, практики перестраховок, приписок, домінування політичних та ідеологічних чинників в управлінні економікою й культурою.

© Васіна А.Ю.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА – правлячий суспільством прошарок, який є носієм найбільш характерних політико-управлінських якостей і функцій. Особлива роль **А.-п.е.** відображена в теоріях елітаризму, що обґрунтовують розподіл суспільства на керівників і керованих, де політична влада розглядається як база соціальних відносин, що зумовлює відносини панування і підкорення. Наприклад, теорія плюралістичних еліт, яка широко використовується для теоретичного обґрунтування сучасних західних демократій, стверджує, що в соціальних структурах є політична, економічна, культурна еліти. Провідна роль відводиться саме **А.-п.е.**, яка безпосередньо бере участь у процесі прийняття політичних рішень. До неї примикає, часто зливаючись з нею, управлінська еліта (вищий прошарок державної бюрократії), що не володіє прямим впливом на політику але зайнята виконавською діяльністю. **А.-п.е.** повинна мати відкритий характер, не перетворюватися на замкнену гільдію ледь не спадкових носіїв влади або клан олігархів. З цього виходить необхідність формування ефективного механізму її ротації, постійного притоку свіжих сил до її лав. Необхідно враховувати ідеї циркуляції еліти, запрошувати до управлінської діяльності в центрі відомих фахівців з регіонів, спроможних досягти успіхів у системі державного управління та ефективного адміністративного реформування. Важливою складовою державного впливу на формування політичної і управлінської еліти є організація навчальної підготовки представників корпусу державних, політичних та адміністративних діячів і загальнонаціональних лідерів інших сфер життєдіяльності суспільства, які не обіймають державних посад.

© Михненко А.М.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ОДИНИЦЯ – частина території України у фіксованих межах з одним чи кількома поселеннями, що має органи місцевого самоврядування. В Україні **А.-т.о.** є Автономна Республіка Крим, 24 області, 490 районів, 458 міст, 118 районів у містах, 784 селищних і 10278 сільських громад (на 1 вересня 2008 р.). **А.-т.о.** має адміністративний центр. Базовий (первинний) рівень **А.-т.о.** склада-

ють сільські, селищні та міські громади. Другий рівень – адміністративні (сільські) райони, третій – адміністративні області. Райони в містах мають особливий статус, що регулюється законодавством України.

© Монастирський Г.Л.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА – вид державно-управлінської реформи, що включає два відносно самостійних, але тісно взаємопов’язаних компоненти, а саме, перетворення адміністративно-територіального устрою (територіальна реформа) і територіальної організації влади в державі (адміністративна реформа на територіальному рівні). **А.-т.р.** виступає територіальною складовою адміністративної реформи, якщо останню розуміти в широкому тлумаченні як реформу публічної адміністрації. Сучасне бачення мети **А.-т.р.** полягає у спрямуванні даної реформи на забезпечення гармонійного розвитку суспільства, підвищення якості життя громадян у кожному населеному пункті. Виходячи з такої мети, зміст **А.-т.р.** має базуватися на європейських принципах субсидіарності, децентралізації, дерегулювання, повсюдності місцевого самоврядування. До загальних напрямів **А.-т.р.** відносять: перетворення системи органів виконавчої влади на територіальному рівні, системи органів місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою; перерозподіл функцій та повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, а також органами місцевого самоврядування різного територіального рівня; удосконалення кадрового забезпечення зазначених органів; зміцнення матеріально-фінансової бази і правових засад діяльності органів місцевого самоврядування та територіальних громад. Науковці наголошують на розумному застосуванні зарубіжного досвіду **А.-т.р.** з урахуванням національних умов. Зокрема, моделювання адміністративно-територіального устрою необхідно проводити на базі системи показників, що враховують географічні, історичні, політичні, економічні, соціальні, культурні, етнічні, демографічні та інші чинники.

У XVII–XX ст. в Україні неодноразово здійснювались **А.-т.р.** У ході Визвольної війни XVII ст. замість воєводств і повітів був запроваджений полково-сотенний устрій.

Після ліквідації автономії на Україну поширюється дія “Установлення для управління губерній Всеросійської імперії” (1775 р.) і встановлюється поділ на губернії та повіти. **А.-т.р.** 1923 р. скасувала волості й повіти, запровадивши поділ на губернії, округи і райони, потім скасувала губернії (1925 р.) і округи (1930 р.). У 1932 р. був здійснений перехід до системи центр – область – район.

© Прокопенко Л.Л., Кравченко С.О., Яковлева Ю.О.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ – конституційно визначений поділ території держави на систему адміністративно-територіальних одиниць з метою раціональної організації державного управління та місцевого самоврядування. **А.т.п.** України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. За Конституцією України систему адміністративно-територіального устрою України складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села. В Україні питання **А.-т.п.** регулюються Конституцією України та Указом Президії Верховної Ради УРСР “Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою УРСР” від 12 березня 1981 р.

© Монастирський Г.Л.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ – зумовлена географічними, природними, історичними, економічними, етнічними, культурними, соціальними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці з метою забезпечення населення необхідним рівнем послуг та збалансованого розвитку всієї території держави. Необхідність такого поділу зумовлена потребою представництва державної влади на окремих територіях, певна географічна віддаленість яких від політичного центру держави унеможливило як безпосередню реалізацію завдань і функцій вищих органів державної влади, так і забезпечення широкого зворотного зв’язку.

го зв'язку у відносинах між державною владою і громадами цих територій. **А.-т.у.** притаманний практиці більшості держав. Виняток становлять лише ті, територія яких за геофізичними параметрами є незначною. В Європі це окремі так звані держави-карлики: Ватикан, Монако, Сан-Марино. За **А.-т.у.** до складу України входять Автономна Республіка Крим, 24 області, міста Київ і Севастополь.

© Малиновський В.Я.

АДМІНІСТРАЦІЯ (лат. *administratio* – керування, управління; *administro* – прислужую, допомагаю) – 1) державна адміністрація – у значенні певних органів виконавчої влади (Адміністрація Державної прикордонної служби України, Державна судова адміністрація України, місцеві державні адміністрації); 2) апарат при главі держави (Адміністрація президента); 3) поширене визначення органу управління підприємств, установ, організацій; 4) службові особи управління, керуючий персонал закладу (директор, завідувач).

А. у широкому розумінні – це вся діяльність держави з управління, яку здійснюють різноманітні виконавчі та розпорядчі органи. У деяких країнах **А.** – це назва кабінету при главі держави (США), в інших – це офіційна назва органів виконавчої влади на рівні області, району, міста. Також **А.** широко використовується як назва керівництва підприємств, установ та організацій.

© Малиновський В.Я., Михненко А.М.

АДМІНІСТРАЦІЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ – постійно діючий орган, що утворюється Президентом України відповідно до Конституції України для забезпечення здійснення ним своїх повноважень як глави держави. Основними завданнями **А.П.У.** є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення діяльності Президента України щодо: реалізації його повноважень як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина; представлення України в міжнародних відносинах, здійснення керівництва її зовнішньополітичною діяльністю, ведення переговорів та укладання міжнародних договорів України, визнання іноземних держав, призначення та звільнення глав дипло-

матичних представництв України; здійснення ним керівництва у сферах національної безпеки і оборони; визначення стратегії економічного розвитку держави; вирішення питань, пов'язаних з утворенням, реорганізацією і ліквідацією центральних органів виконавчої влади, забезпечення їх узгодженого функціонування і взаємодії; вирішення кадрових питань, які належать до його повноважень; вирішення питань, пов'язаних із нагородженням державними нагородами, у тому числі і відзнаками Президента України, присвоєнням вищих військових та інших вищих спеціальних звань і класних чинів, прийняттям до громадянства та припиненням громадянства України, наданням притулку в Україні, здійсненням помилування; виконання ним інших повноважень, визначених Конституцією України.

© Варзар І.М.

АДМІНІСТРУВАННЯ – стиль управління, за якого діяльність фокусується на процедурах і контролі правильного виконання розпоряджень.

© Бакуменко В.Д.

АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО / Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) – відкритий форум, який об'єднує 21 країну та регіони (країн членів) Тихоокеанського побережжя для обговорення напрямів регіонального співробітництва, торгівлі та інвестицій. Країни APEC об'єднують близько 41% населення світу та забезпечують 49% світової торгівлі, виробляючи близько 56% світового ВВП. Під егідою форуму проводяться зустрічі економічних лідерів APEC (APEC Economic Leaders' Meeting (AELM)), щорічні саміти глав держав APEC. Постійна діяльність форуму координується Секретаріатом APEC.

© Розпунченко І.В.

АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (РАГС) – федеральна державна установа вищої професійної освіти, провідний навчальний заклад з підготовки кадрів для системи державної служби, державного і муніципального управління. РАГС здійснює підготовку з широкого спектра програм вищої, додаткової і післявузівської освіти в галузі гуманітарних та суспільних

наук, є найбільшим науково-дослідним, інформаційно-аналітичним, інформаційно-методичним російським центром за цими напрямками. РАГС заснована Указом Президента Російської Федерації від 6 червня 1994 р. № 1140, створена на основі Російської академії управління. Засновником РАГС є уряд Російської Федерації. Основні напрями діяльності РАГС визначає Президент Російської Федерації. Керівництво РАГС здійснює президент-ректор Академії, який призначається Президентом Російської Федерації. РАГС готує науково-педагогічні кадри вищої кваліфікації в очній та заочній аспірантурі і докторантурі. Захист докторських і кандидатських дисертацій здійснюється більш ніж у 20 дисертаційних радах. У РАГС діють 22 кафедри та інші структурні підрозділи. РАГС співпрацює з міжнародними організаціями, університетами, центрами підготовки кадрів, фахівцями державних і муніципальних органів влади. В Академії проводяться міжнародні та всеросійські конференції та семінари, здійснюються освітні і наукові міжнародні проекти. В навчальному закладі навчаються співробітники федеральних органів державної влади і управління, органів державної влади суб'єктів Російської Федерації, муніципальні службовці, представники законодавчої, виконавчої та судової влади, працівники комерційних структур, які мають вищу освіту. За програмами другої вищої освіти йде навчання за спеціальностями “Державне та муніципальне управління”, “Юриспруденція”, “Економіка праці”, “Антикризове управління”, “Національна економіка”, “Світова економіка”, “Податки та оподаткування”, “Менеджмент організації”, “Психологія”, “Управління персоналом”, “Політологія”, “Соціологія”, “Історія”, “Документознавство”, “Прикладна інформатика в державному та муніципальному управлінні”. У рамках цих спеціальностей здійснюється навчання економістів, юристів, соціологів, психологів, спеціалістів з управління та ін. За шести спеціалізованими програмами підготовки магістрів проводиться прийом на навчання за напрямом “Економіка”. РАГС здійснює заходи з розширення перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців. Розроблено нові спеціальні програми, проводяться курси та семінари. Найважливішим напрямом додаткової професійної освіти держав-

них службовців і управлінських кадрів для бізнесу є реалізація програм Master of Public Administration (MPA) і Master of Business Administration (MBA). У 2009 р. РАГС уперше в Росії надала своїм слухачам можливість паралельного навчання за програмами MBA та MPA, що дає можливість поєднати вивчення специфіки управлінської діяльності в бізнесі і на держслужбі. За підсумками навчання в Академії слухачі отримують два дипломи встановленого зразка з присвоєнням кваліфікацій “Спеціаліст з державного і муніципального управління – Master of Public Administration (MPA)” та “Майстер ділового адміністрування – Master of Business Administration (MBA)”. Тривалість програми - 3 роки, протягом яких слухачі пройдуть два стажування: у сфері державного управління та у сфері бізнесу в Росії або за кордоном. У 2008 р. Академія розпочала навчання за освітніми програмами першої вищої професійної освіти.

© Яскевич А.Й.

АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ – провідний навчальний заклад у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів державних органів і організацій Республіки Білорусь. З моменту створення ВНЗ понад 70 тис. студентів і слухачів пройшли навчання в його стінах. Щорічно в **А.у.П.Р.Б.** навчаються більше 9 тис. осіб. Навчальний процес забезпечують 20 кафедр, на яких працює кваліфікований професорсько-викладацький склад. **А.у.П.Р.Б.** заснована в 1991 р. як Академія управління при Раді Міністрів УРСР. У 1995 р. **А.у.П.Р.Б.** було присвоєно статус президентської. В **А.у.П.Р.Б.** підготовку фахівців вищої кваліфікації в галузі держуправління, а також перепідготовку та підвищення кваліфікації керівних кадрів ведуть Інститут державної служби та Інститут управлінських кадрів (ІУК). В ІУК діє система дистанційного навчання. Навчальні плани ІУК включають цикли гуманітарних, природничих, математичних, управлінських, правових та економічних дисциплін. Велика увага в підготовці студентів приділяється вивченню сучасних комп'ютерних технологій та іноземних мов. Брати участь у конкурсі на отримання вищої освіти в ІУК за спеціальностями “Державне управління і пра-

во”, “Державне управління та економіка” мають право особи, які пройшли професійно-психологічну співбесіду. Співбесіда проводиться при вступі на всі форми здобуття вищої освіти (денну, заочну (у тому числі дистанційну), для отримання другої і наступної вищої освіти. У ході співбесіди встановлюється достовірна інформація про абітурієнта. Оцінюються повнота, логічність відповіді на запитання, уміння обґрунтовувати думку, наводити приклади, а також коректність і правильність мови, культура діалогу. У вересні 2000 р. в **А.у.П.Р.Б.** створено Науково-дослідний інститут теорії та практики державного управління (НДІ ТПГУ). Сьогодні НДІ ТПГУ здійснює наукову, інноваційну, інформаційно-аналітичну діяльність, а також програмно-технічний супровід усіх рівнів АІС “Резерв” (Автоматизованої інформаційної системи електронного обліку керівних кадрів та їх резерву), інноваційних проектів та дистанційного навчання. У структуру НДІ ТПГУ входить 4 центри та науково-дослідна лабораторія студентів. Прикладні дослідження, що проводяться науковими співробітниками НДІ ТПГУ, спрямовані на вдосконалення і розвиток системи державного управління республіки. Починаючи з 2007 р. **А.у.П.Р.Б.** разом із відділом у справах молоді Мінського міського виконавчого комітету щороку реалізує проект “Мінська зміна”. Учасники проекту відбираються серед студентів ВНЗ за результатами психологічного тестування. Студенти-учасники проекту розробляють молодіжні проекти, які сприяють поліпшенню економічних показників м. Мінська. В **А.у.П.Р.Б.** реалізується Програма ідеологічної та виховної роботи, спрямована на ідеологічне, патріотичне та громадянське виховання, розвиток навичок професійної та трудової діяльності, естетичне, моральне, сімейне і гендерне виховання, виховання культури побуту і дозвілля, культури здорового способу життя і безпечної життєдіяльності. Планування, організацію та реалізацію виховної діяльності в Академії займає Центр виховної роботи та молодіжних ініціатив (ЦВРiМi). **А.у.П.Р.Б.** активно співпрацює із зарубіжними та вітчизняними науковими й освітніми установами в галузі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів і фахівців, що дає змогу вивчати і впроваджувати зарубіжний досвід в

процес навчання. Серед партнерів **А.у.П.Р.Б.** провідні ВНЗ Росії, України, Китаю, Казахстану, Болгарії, Венесуели, Куби, Литви, Німеччини, Киргизстану, Узбекистану, Молдови, Азербайджану, Сінгапуру, Чехії, Вірменії, Польщі, В’єтнаму. На цей час **А.у.П.Р.Б.** підписано 37 угод про співробітництво.

© Яскевич А.Й.

АКВАТОРІЯ (*Water surface*, від лат. *Aqua* – вода) – частина водної поверхні в установлених межах району океану, моря, водосховища чи порту. **А.** забезпечують завантаження/розвантаження суден (портова **А.**); добуудову і ремонт суден (заводська **А.**); злет/посадку літаків (гідроаеродромна **А.**); випробування військової техніки (водний полігон; мінний полігон) та ін.

© Розпутьенко І.В.

АКСІОЛОГІЯ УПРАВЛІНСЬКА (від грец. *axios* – цінність і *logos* – слово, поняття, вчення, порядок, закономірність) – теорія управлінських цінностей як смислотворюючих засад, значимостей, що зумовлюють оцінку, вибір, мотивування та спрямованість управлінських рішень і стратегій. На відміну від технології управління, яка відображає зовнішній, безпосередній, об’єктивно-предметний спосіб організації та реалізації управлінської діяльності, **А.у.** фіксує її суб’єктивно-предметні виміри, є “відображенням суб’єкта в об’єкті”, проекцією уподобань, пріоритетів, ментальності, очікувань та кінцевих цілей і смислів діяльності суб’єкта управління. У сфері державного управління головним завданням **А.у.** є відповідь на запитання: якими мають бути система і характер державно-управлінської діяльності, щоб відповідати як особливостям національної культури і зовнішньополітичним пріоритетам держави, так і європейським стандартам і цінностям. Управлінська діяльність сама може виступати як цінність, наприклад у процесі розгляду та вирішення таких питань: “державна служба як професія та покликання”, “ціна та соціальні наслідки прийнятих (або не прийнятих) урядових рішень”, “на кого має працювати урядова машина?”, “державне управління як спосіб відтворення та розвитку національної культури, захисту та реалізації національних інтересів”, “якою має бути національна модель демократії?” тощо.

© Князєв В.М.

АКТИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ – постанови і розпорядження, які Кабінет Міністрів України видає у межах своєї компетенції на основі та на виконання Конституції України, законів України, актів Президента України і які є обов'язковими для виконання на території України. **А.К.М.У.**, що мають нормативний характер, найбільш важливе або загальне значення, видаються у формі *постанов* Кабінету Міністрів України, а з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань – у формі *розпоряджень* Кабінету Міністрів України. Апарат Кабінету Міністрів України організовує та контролює виконання **А.К.М.У.** безпосередньо або через *центральні органи виконавчої влади*, місцеві державні адміністрації та інші підвідомчі йому органи. Право виступати з ініціативою прийняття **А.К.М.У.** мають члени Кабінету Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Підготовка проєктів постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України здійснюється міністерствами, а в разі потреби – за участю інших центральних органів виконавчої влади, а також народних депутатів України, науковців, інших фахівців за їх згодою.

А.К.М.У. або їх окремі положення можуть бути визнані Конституційним Судом України неконституційними, якщо вони не відповідають законам України або указам Президента України, а за зверненнями фізичних чи юридичних осіб можуть бути оскаржені в суді.

© Безносенко Д.О., *Серов О.В.*

АКТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – форма владного волевиявлення у системі органів державної влади (закони, постанови, декрети, укази, розпорядження, накази, рішення). **А.о.д.в.** складають своєрідну систему правової ієрархії, вершиною якої є Конституція України. Форма таких актів, порядок їх прийняття визначаються чинним законодавством. Багатство змісту і форм **А.о.д.в.** дає можливість їх класифікації, критеріями якої можуть бути юридична природа (нормативність, юридична сила, форма, структура, їх дія в просторі, часі і за колом осіб), спосіб видання і оприлюднення тощо. У сучасних умовах в Україні прово-

диться робота з упорядкування **А.о.д.в.** та їх систематизації.

© *Бакуменко В.Д.*

АКТИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ – укази і розпорядження Президента України, які є підзаконними правовими актами. Укази Президента України мають нормативний характер, якщо вони стосуються невизначеного кола суб'єктів, містять у собі норму права і розраховані на тривалу дію і багаторазове застосування. Укази Президента України, що не мають нормативного характеру, стосуються призначень, нагороджень, громадянства, помилування, надання політичного притулку тощо. Рішення з оперативних питань, а також стосовно роботи Адміністрації Президента України приймаються у формі розпоряджень Президента України, які не повинні містити нормативних установлень та доручень. **А.П.У.** або їх окремі положення можуть бути відмінені Конституційним Судом за умов визнання їх неконституційними.

© *Бакуменко В.Д., Кравченко С.О., Макаренко Е.М.*

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО – право громадян брати участь у виборах та референдумах з вирішальним голосом. **А.в.п.** відповідно до Конституції України та законів про вибори має кожен громадянин України, якому на день голосування виповнилося 18 років, за винятком осіб, визнаних судом недієздатними. Реалізація виборчого права може бути призупинена на відповідний період для осіб за рішенням суду. Як виняток у деяких державах **А.в.п.** обмежується підвищеним віковим цензом, цензом осідлості, грамотності. **А.в.п.** є загальним, рівним і прямим при таємному голосуванні. З **А.в.п.** тісно пов'язані такі права, як право брати участь у висуненні представників до складу виборчих комісій, у висуненні кандидатів до виборчих державних органів, в обговоренні висунутих кандидатур та в передвиборчій агітації, а також при відкликанні депутата, що не виправдав довіри виборців.

© *Михненко А.М., Михненко А.А.*

АКТУАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ – періодичне оновлення діючих і створення нових проблемно-орієнтованих нормативних баз. **А.н.-п.б.** доцільно здійснювати за загальною процедурою, яка

містить такі етапи: аналіз реальних проблем (процесів, ситуацій) економічного, соціального, правового та іншого характеру в масштабах країни, регіонів, галузей, окремих територій, які стримують розвиток цієї сфери діяльності; аналіз діючих нормативно-правових баз на предмет відповідності вирішенню реальних проблем у даній сфері діяльності і визначення напрямів їх удосконалення та розвитку; зіставлення діючих вітчизняних нормативно-правових баз із зарубіжними з метою можливого врахування світового досвіду правового регулювання у даній сфері діяльності; оновлення (розроблення нових або внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, впровадження необхідних організаційних заходів) з використанням наявних інструментів правового регулювання у даній сфері діяльності та сучасної техніки нормотворчості; розроблення та впровадження відповідних механізмів правозастосування.

© Бакуменко В.Д., Безносенко Д.О.,
Штика Л.Г.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ – проблеми, від вирішення яких суттєво залежать перспективи світового розвитку. Серед них: перехід до пост-індустріального інформаційного суспільства; перетворення знань на найважливіший продукт і капітал; зростання швидкості змін у суспільстві; стрімкий розвиток інфраструктури, зокрема електронних комунікацій та інформаційних технологій; значний розрив рівня розвитку та споживання ресурсів між економічно розвинутими країнами та рештою країн світу, загострення демографічних проблем; значне зменшення в цілому природних ресурсів та пов'язані з цим проблеми їх перерозподілу, перехід на нові ресурсозберігаючі процеси та технології; утвердження екологічного мислення; перехід від ієрархічних до адаптаційних організаційних структур; зміщення світових акцентів духовно-культурного розвитку, переорієнтація освіти на загальносвітові цінності тощо. На Всесвітньому саміті тисячоліття ООН прийняті “Цілі Розвитку Тисячоліття”, які спрямовані на вирішення найбільш гострих проблем світового розвитку. Серед них: зменшення наполовину відсотка людей, які живуть за межею бідності та страждають від голоду; надання всім дітям початкової освіти;

сприяння рівності жінок і чоловіків; зменшення дитячої смертності у віці до п'яти років на дві третини; зменшення рівня материнської смертності на три чверті; зупинення поширення ВІЛ/СНІДУ, малярії та туберкульозу; забезпечення стабільного розвитку довкілля. За цих умов світове співтовариство пропонує посилити міждержавне співробітництво на фоні раціонального державного управління в кожній країні в контексті ідеології стійкого розвитку.

© Сурмін Ю.П., Кравченко С.О.

АЛГОРИТМ – єдиного “істинного” визначення поняття “алгоритм” немає. Є різні тлумачення цього терміна. “**А.** – це кінцевий набір правил (чітких або розмитих), який визначає послідовність операцій для вирішення конкретної безлічі завдань з даного класу, і володіє 6-ма важливими рисами: масовістю, визначеністю з елементами нечіткості, можливістю уводу-виводу, результативністю”. “**А.** – це послідовність дій, спрямованих на отримання певного результату за кінцеве число кроків”. Саме слово “алгоритм” виникло від імені ученого Абу Абдуллах Мухаммеда ібн Муса аль-хорезмі, який жив у Хорезмі. Близько 825 року він написав твір, в якому вперше дав опис придуманої в Індії позиційної десяткової системи рахування. На жаль, арабський оригінал книги не зберігся. Аль-хорезмі сформулював правила обчислень у новій системі і, ймовірно, вперше використовував цифру 0 для позначення пропущеної позиції в записі числа (ті індійську назву араби перекладали як as-sifr або просто sifr, звідси такі слова, як “цифра” і “шифр”). Приблизно в цей час індійські цифри почали застосовувати і інші арабські учені. У першій половині XII ст. книга аль-хорезмі в латинському перекладі проникла до Європи. Перекладач, ім'я якого до нас не дійшло, дав їй назву *Algoritmi de numero Indorum* (“Книга про індійський рахунок”). Арабською мовою книга іменувалася *Китаб аль-джебр валь-мукабала* (“Книга про складання і віднімання”). З оригінальної назви книги походить слово алгебра.

© Тронь В.П.

АЛГОРИТМ УПРАВЛІНСЬКИЙ – точний припис, що задає послідовність прийняття та реалізації управлінського рішення за кінцеве число кроків. Спрощено **А.у.** можна відобразити схемою, що включає такі етапи:

виявлення та діагностування проблеми → формулювання обмежень та критеріїв для оцінки рішень → виявлення альтернатив → оцінка альтернатив → кінцевий вибір одного з альтернативних рішень та його затвердження у встановленій формі → забезпечення реалізації рішення → аналіз ситуації після реалізації рішення. **А.у.** має універсальний характер, тобто у незмінному вигляді застосовується незалежно від рівня державного управління та галузі, в якій воно здійснюється. Разом з тим особливості взаємодії суб'єкта і об'єкта державного управління в процесі здійснення **А.у.**, форми, методи, технології та інші засоби, що використовуються на кожному етапі даного процесу, визначаються масштабом та специфікою об'єкта управління, а також конкретною управлінською ситуацією.

© Кравченко С.О.

АЛЬТЕРНАТИВА (від лат. *alter* – один з двох) – англ. *alternative*) – можливість вибору між двома й більше варіантами. Необхідність вибору одного з багатьох можливих рішень, напрямів, варіантів дії. Ключовою властивістю ефективного рішення слід вважати обов'язкову наявність **А.**, які забезпечують доцільність і усвідомленість їх вільного вибору. Ефективність рішення багато в чому визначається тим, з якої кількості альтернативних варіантів вибраний варіант рішення. Відсутність альтернативних варіантів свідчить або про недостатню інформованість особи, яка ухвалює рішення, або про дефіцит часу, що відводиться на ретельну перевірку емпіричної бази для цього вирішення. А це підвищує ступінь вірогідності помилковості в ухваленні рішення, утрудняє вибір оптимального варіанта. При виробленні **А.** необхідне дотримання наступних вимог: 1) **А.** повинні взаємно виключати одна одну; 2) **А.** повинні припускати максимальні відмінності за виділеними критеріями; 3) **А.** повинні бути однаково вірогідні. Формальною підставою ухвалення ефективних рішень є використання **А.**, який узагальнює досвід в ухваленні управлінських рішень значною кількістю успішних керівників, політиків, науковців, комерсантів.

© Тронь В.П.

АЛЬТЕРНАТИВА УПРАВЛІНСЬКА – варіант вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну. **А.у.** може бути представлена у вигляді ідеї, концепції,

технологічної послідовності дій, способу вирішення завдання. Потреба в **А.у.** диктується функцією прийняття управлінського рішення, яка передбачає вибір оптимального варіанта рішення з урахуванням альтернатив. Врахування **А.у.** розширює можливості управління, підвищує його ефективність.

© Іванченко Ю.Г.

АЛЬТЕРНАТИВНІ ІНСТРУМЕНТИ ПОЛІТИКИ (*Alternative policy instruments*) – мають те ж саме значення, що й альтернативи регулювання. Застосовуються в галузі охорони навколишнього середовища та охорони й безпеки праці на протидію адміністративно-контрольним заходам, які часто не сприяють запровадженню нових технологій та зменшенню рівня забруднень, змушують фірми нести однаковий тягар щодо заходів контролю незважаючи на відмінні кошти його запровадження. На кшталт альтернативних застосовуються такі інструменти добровільного регулювання, еко-аудит та добровільні угоди й інструменти економічного (ринкового) регулювання, такі як зелений податок, торгівля квотами забруднень та звіти щодо оцінювання екологічних наслідків.

© Розпуктенко І.В.

АЛЬТРУЇЗМ – система ціннісних орієнтацій особистості, в якій центральним мотивом та критерієм моральної оцінки є інтереси іншої людини або соціальної спільноти. Термін **А.** ввів французький філософ О.Конт як протилежний до поняття егоїзм.

© Сурмін Ю.П., Михненко А.М.

АМСТЕРДАМСЬКИЙ ДОГОВІР (УГОДА) – акт первинного законодавства ЄС, поширена неофіційна назва Амстердамського договору про внесення змін у Договір про Європейський Союз, договори про утворення Європейських співтовариств і деякі пов'язані з ними акти, який підписаний 2 жовтня 1997 р. міністрами закордонних справ країн Європейського Союзу (ЄС) за результатами міжурядової конференції ЄС (29 березня 1996 р. – 17 червня 1997 р.) та який набув чинності 1 травня 1999 р. **А.д.** став черговим етапом розбудови ЄС. Не засновував нових організацій. Мета **А.д.** – внести зміни і доповнення в установчі договори, які після набрання ним чинності були інкорпо-

ровані в Договір про Європейське Співтовариство (колишнє ЄЕС), Договір про ЄСВС, Договір про Євратом і Договір про Європейський Союз. Положеннями А.д. розширювалася компетенція Європейського Співтовариства та Європейського Союзу. До відання ЄС було віднесено питання щодо візової, імміграційної політики, питань притулку, політики зайнятості, здійснення гуманітарних акцій у ході міжнародних конфліктів, а також операцій зі встановлення та підтримання миру, протидії проявам дискримінації. Європейський Союз отримав повноваження видавати нормативні акти з питань кримінального права та процесу. Була продовжена реформа інститутів ЄС з метою зміцнення позицій Європарламенту і Єврокомісії, удосконалення правил прийняття рішень, у тому числі поступова ліквідація права вето представників держав-членів при голосуванні питань в Раді Європейського Союзу; розширено коло питань, рішення за якими повинні прийматися більшістю голосів. А.д. закріпив основні принципи конституційного устрою Європейського Союзу і визначив санкції до держав-членів за їх порушення.

© Забара І.М., Оржель О.Ю.

АНАЛІЗ (у перекладі з грец. – розкладання, розчленування) – фізичний чи уявний поділ певної цілісності на частини, складові. А. містить у собі кілька найважливіших опе-

рацій: 1. Поділ і диференціація змісту об'єкта. Ці процедури можуть проводитися як на емпіричній базі, за допомогою застосування спостереження, так і теоретичним шляхом при використанні методів класифікації складових об'єкта. У процесі поділу і диференціації залишаються відкритими такі важливі питання: по-перше, чи можна вважати структурні одиниці, стани, зв'язки, за якими ведеться спостереження, найпростішими складовими об'єкта, які далі вже не діляться; по-друге, чи всі важливі характеристики, що визначають поведінку об'єктів, виділені, враховані та вивчені; по-третє, наскільки значущими є ті відмінності між виділеними характеристиками, які покладені в основу їх класифікації. Відповідь на ці питання вимагає здійснення наступної операції. 2. Обґрунтування здійсненого поділу об'єкта на складові. При цьому звертається увага на рівень поділу, ступінь елементарності виділених одиниць. 3. Послідовне виділення характеристик складових та їх вивчення. А. як метод являє собою досить складне явище. Серед методів А. виділяють механічний поділ, визначення динамічного складу, виявлення форм взаємодії елементів цілого, з'ясування причин явищ, визначання рівнів знання і його структури, розподіл елементів на класи і підкласи. Різновиди А., які характерні для аналітичної діяльності в державному управлінні, класифіковано нижче у таблиці:

Основні види аналізу

Основа класифікації	Види аналізу в контексті аналітичної діяльності
1	2
За типом об'єкта аналізу	<p>Економічний аналіз – орієнтований на дослідження економічних явищ, об'єктів і процесів, залежно від величини об'єктів поділяється на макроекономічний і мікроекономічний аналіз.</p> <p>Екологічний аналіз – осмислює екологічні системи, взаємодію людини і природи.</p> <p>Управлінський аналіз – передбачає дослідження управлінських систем, особливо процесів прийняття рішень.</p> <p>Соціальний аналіз – передбачає аналіз об'єктів, явищ і процесів соціальної сфери суспільства.</p> <p>Політичний аналіз – відображає політичні явища, інститути і процеси (включає в себе власне політичний аналіз і аналіз політики як об'єкта).</p> <p>Педагогічний аналіз – спрямований на вивчення процесів виховання.</p> <p>Ментальний аналіз – має на меті дослідження духовних процесів</p>
За типом науки	<p>Філософський аналіз – осмислення всього сущого з позицій філософії.</p> <p>Аксіологічний аналіз – розуміння цінності явищ з позиції науки про цінності.</p> <p>Прогностичний аналіз – орієнтований на використання досягнень прогностики, осмислення явищ сучасності з позиції запитів майбутнього.</p> <p>Історичний аналіз – вивчення явищ минулого, а також нинішнього часу в аспекті спадкоємності, з позицій історичної науки</p>

1	2
За типом науки	<p>Економічний аналіз – дослідження на інструментальній базі економічних наук.</p> <p>Політологічний аналіз – осмислення політичних об'єктів, інститутів, процесів з позиції політології.</p> <p>Соціологічний аналіз – засновується на вивченні суспільства і його підсистем з позицій соціологічної науки.</p> <p>Праксеологічний аналіз – орієнтований на дослідження ефективності й раціональності діяльності з точки зору праксеології.</p> <p>Аналіз державного управління – ґрунтується на державному управлінні як галузі знання.</p> <p>Психологічний аналіз – використовує арсенал психології.</p> <p>Культурологічний аналіз – застосовує культурологію.</p> <p>Етичний аналіз – засновується на принципах етики.</p> <p>Естетичний аналіз – вивчає явища з позицій естетики</p>
За типом методу	<p>Системний аналіз – експлуатує системний підхід (структурний, функціональний, структурно-функціональний).</p> <p>Логічний аналіз – засновується на інструменті логіки.</p> <p>Причинно-наслідковий аналіз – спирається на причинно-наслідковий підхід до явищ дійсності.</p> <p>Проблемний аналіз – передбачає використання проблемного підходу до реальності.</p> <p>Статистичний аналіз – засновується на принципах і методах статистики (кореляційний, факторний, кластерний, дисперсійний, регресійний, коваріаційний різновиди аналізу).</p> <p>Програмно-цільовий аналіз – спирається на програмно-цільовий метод.</p> <p>Балансовий аналіз – засновується на методі балансу.</p> <p>Ситуаційний аналіз – передбачає осмислення ситуацій, що складаються</p>
За рівнем пізнання	<p>Методологічний аналіз – передбачає осмислення об'єктів і процесів з точки зору принципів, методів, прийомів.</p> <p>Теоретичний аналіз – являє собою аналіз з позицій теорії, що вже є, або її побудови.</p> <p>Емпіричний, або фактичний аналіз – орієнтований на виявлення фактів, їх закономірностей</p>
За місцем у дослідженні	<p>Первинний аналіз – виступає складовою дослідницького процесу отримання та осмислення результатів.</p> <p>Повторний аналіз – являє собою осмислення результатів проведених раніше досліджень</p>

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ ВПЛИВОВИХ СИЛ – пошук засобів прискорення просування організації до визначених цілей, який базується на дослідженні сил, одні з яких сприяють досягненню цілей, інші – заважають. Якщо сили, що сприяють просуванню до цілі, сильніші ніж протидіючі, організація на правильному шляху, якщо ні – застосовують три підходи: зміцнення сил, що просувають до цілі, послаблення сил, які протидіють, задіяння нових сил, що сприяють просуванню до цілі. У сучасному державному управлінні **А.в.с.** передбачає, передусім, вивчення учасників державно-політичного процесу, їх ролі, можливостей щодо прийняття суспільно важливих рішень у процесі публічної політики. Це дослідження включає визначення стратегічних цілей і тактичних інтересів учасників, з'ясування їх ресурсів, ступеня впливу, ха-

рактеру реакції на різні сценарії вирішення проблеми, можливість об'єднання інтересів, ймовірні тактичні коаліції тощо. З урахуванням результатів аналізу оптимізується сценарій вирішення проблеми, варіант політики, здійснюється прогноз політичної ситуації.

© Бакуменко В.Д.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ – спеціальна управлінська технологія для систематичної оцінки позитивних і негативних наслідків впливу державного регулювання, інструментами якого слугують вивчення конкретної практики, модель витрат, опитувальні листи тощо. Користь від її застосування полягає в кращому розумінні реального впливу дій держави на соціально-економічні процеси (**А.в.** як інструмент аналізу); інтеграції і узгодженні цілей і завдань при розробці політи-

ки (А.в. як інструмент координації); удосконаленні механізму консультування і більшої прозорості дій уряду (А.в. як інструмент консультування); підвищенні відповідальності органів державної влади шляхом надання більш повної інформації і демонстрації користі державних рішень для суспільства (А.в. як інструмент звітності). А.в. широко використовується в роботі державних структур, особливо міністерств і відомств. У розвинених країнах А.в. використовується частіше за все при введенні нових регулюючих правил і норм, оцінці їх наслідків для бізнесу, фінансового стану, соціально-економічного розвитку.

© Бакуменко В.Д.

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ (*public policy analysis*) – особливий різновид аналізу політики, який орієнтований на аналіз політики держави. Він включає такі етапи: визначення, перевірку та деталізацію проблеми; вибір критерію оцінювання ефективності вирішення проблеми; розробку та порівняння альтернативних варіантів вирішення проблеми та вибір прийнятного варіанта; визначення засобів досягнення цілей та шляхів реалізації; моніторинг (поточний) дієвості впровадження політики; підсумкову оцінку економічних, політичних, соціальних наслідків вирішення проблеми (вплив політики на сфери суспільства); конкретні пропозиції державним органам. А.д.п., за визначенням відомого канадського вченого Л.Пала, є кваліфікованим застосуванням інтелекту до суспільних проблем, осмисленням політики. У такому розумінні А.д.п. є сукупністю принципів, методів і технологій аналізу різних напрямів державної політики з метою її пояснення та оптимізації, а його предметом є державна політика, її структура й складові, взаємодія з соціумом, розвиток у просторі та часі, стадії політичного процесу. Фактично це спроба структурувати вироблення урядових рішень у тих сферах, де не створено достатньої основи для побудови точних кількісних оцінок і застосування науково обґрунтованих критеріїв вибору курсів дій, де домінують суб'єктивні думки, що враховують інтереси впливових політичних і громадських угруповань. У процесі проведення А.д.п. досліджуються: законодавчі акти, розклад політичних сил у зв'язку із запланованими державними захо-

дами; національні, державні, регіональні, галузеві програми; плани заходів уряду; державний бюджет; стан у різних сферах суспільної діяльності; потенційні конфлікти цілей і заходів, що пропонуються; політичні наслідки рішень, їх впливи на суспільство, економіку і навколишнє середовище; питання інформаційного забезпечення та проблеми впровадження.

© Бакуменко В.Д., Безносенко Д.О.

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ – галузь аналізу, що передбачає визначення співвідношення результатів і витрат, причому згадані поняття можуть мати не тільки суто економічний зміст, а й соціальний, політичний, психологічний тощо. Методологія А.е. включає дослідження та оцінювання ефективності, корисності витрат та умов їх мінімізації. В теорії та практиці державного управління найпоширенішим є оцінювання ефективності за отриманим ефектом та обсягом, характером (включаючи якість) дій. Й.Кхолом запропонував уважати визначальними критеріями ефективності управлінської праці якість розв'язання управлінських проблем та їх кількість. Результати діяльності державного службовця можуть бути умовно поділені на безпосередні та опосередковані. Прикладом безпосереднього результату є надання управлінської послуги або підготовка документів, які можуть бути пов'язані з кількісними показниками. Опосередковані результати (підвищення якості життя, доходів населення, економія ресурсів галузі, досягнення запрограмованих цілей розвитку об'єктів управління тощо) потребують введення якісних показників, зокрема інтегрованого показника соціальної ефективності. Серед критеріїв соціальної ефективності в науковій літературі виділено такі: ступінь відповідності змісту та результатів діяльності цілям органу державної влади; законність рішень та службової діяльності (показником є кількість скарг чи звернень громадян до суду; міра відкритості та прозорості прийняття рішень, якість взаємодії з громадянами. Як правило, оцінювання ефективності діяльності державних службовців включає такі складові: визначення стандартів діяльності на посаді та критеріїв ефективності цієї діяльності; розроблення процедури оцінювання ефективності (методики, регламенти); обговорення результатів

оцінювання з державним службовцем; прийняття рішення щодо коригування діяльності та професійного розвитку.

© Штика Л.Г., Бакуменко В.Д.

АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІЙНИЙ – аналіз, який з'ясовує міру наявності в управлінні інституційних характеристик. Серед останніх найбільшої уваги заслуговують такі: наявність організацій і установ, які організовують взаємодію між людьми; наявність деякої системи цінностей, ролей і символів, що дотримуються людьми; стійкість існування, оскільки соціальний інститут – це, передусім, стійка форма життєдіяльності людей, яка сформувалася в процесі їх виживання, історичного розвитку суспільства; раціональність і оптимальність, оскільки для інституту властива оптимальна для даних умов форма організації життя людей; чіткий розподіл функцій, прав і обов'язків між усіма учасниками інституційної взаємодії; розподіл діяльності і професійне її виконання спеціальними групами людей; наявність контролю, різних форм регламентації діяльності індивідів.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЇ – різновид аналізу, що забезпечує відбір якісної, релевантної інформації, достатньої з погляду досліджуваної ситуації. **А.і.** включає два різновиди інформаційних процедур: по-перше, пошук, селекцію і накопичення необхідної інформації, тобто деякий первинний інформаційний аналіз, а, по-друге, евристичний пошук вирішення завдання на основі наявної інформації, внаслідок якого може бути знайдене готове рішення (аналог), що дасть змогу істотно прискорити цей процес.

© Безносенко Д.О., Бутівченко С.В.

АНАЛІЗ КІЛЬКІСНИЙ – аналіз системи з погляду формального підходу, кількісного представлення характеристик. **А.к.** має свої переваги та недоліки. Серед переваг найбільш важливими є чітка структура методів, можливість виявлення закономірностей, а серед недоліків неможливість відхилення від структури методів, обмеженість інтуїції. В основі **А.к.** математичне моделювання, яке включає побудову змістовного описання, формалізованої схеми та її переутворення в математичну модель. Ефективність **А.к.** вклю-

чає упорядкування, класифікацію, групування даних, а також їх аналіз та інтерпретацію, виявлення середніх, міри розсіювання, перевірку достовірності кількісних даних.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ КЛАСТЕРНИЙ (від англ. *cluster* – гроно, група) – завдання розбивки заданої вибірки об'єктів (ситуацій) на непересічні підмножини, що називаються кластерами, так, щоб кожний кластер складався зі схожих об'єктів, а об'єкти різних кластерів істотно відрізнялися. Завдання кластеризації належить до статистичної обробки, а також до широкого класу завдань навчання без учителя. Як вхідні дані може використовуватися: ознаковий опис об'єктів, коли кожний об'єкт описується набором своїх характеристик, що називаються ознаками. Ознаки можуть бути числовими або нечисловими.

© Макогон Ю.В., Хаджинов І.В.

АНАЛІЗ КОМПАРАТИВНИЙ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ) – метод наукового аналізу для теоретичного і практичного застосування; використовується з метою вивчення, типологізації, оцінки явищ, процесів, систем тощо. Порівняння ідентичних об'єктів є базою для пізнання будь-якої проблеми, уможливорює її осягнення через подібну практику. Порівнянню підлягають складні об'єкти – інформаційні масиви порівнянь (компаративні масиви). Процедура порівняння включає формування компаративного масиву, виділення елементів порівняння, визначення показників тощо. Показники обираються відповідно до завдань і об'єкта дослідження – числовий, відсотковий, динамічний, нормативний, бальний, балансовий, кореляційний, а також різні їх комбінації. У системах соціальних показників головним чином використовуються найпростіші типи показників. Найпоширенішим показником є відсоткове співвідношення.

© Голубчик Г.Д.

АНАЛІЗ КОРЕЛЯЦІЙНИЙ див. *Кореляційний аналіз*.

АНАЛІЗ МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ (аналіз – від грец. *analysis* – розклад, макро – від англ. *macro* – дуже великий, який покриває велику територію) – метод наукового дослідження (пізнання) явищ та процесів на

рівні економіки країни або світової економіки, цілих галузей національної економіки та соціальної сфери, в основі якого лежить вивчення складових частин, елементів національної економіки. **А.м.** застосовується для виявлення сутності, закономірностей, тенденцій економічних та соціальних процесів на рівні національної економіки. **А.м.** є основою прогнозування, планування, управління економічними об'єктами та процесами, що в них відбуваються. За допомогою **А.м.** обґрунтовуються рішення та дії макроекономічної політики, обирається її оптимальний варіант.

© Пасемко Г.П.

АНАЛІЗ МІКРОЕКОНОМІЧНИЙ – аналіз результатів фінансово-економічної діяльності організацій, що належать до основних галузей господарського комплексу (макроекономіки). **А.м.** включає: вивчення основних показників фінансово-економічної діяльності, обсягів і структури виробництва, витрат обігу, фондів віддачі, використання фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів; виявлення резервів для розвитку і розробки програм підвищення ефективності діяльності.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ ЗА КРИТЕРІЄМ “ВИТРАТИ-ВИГОДИ” (*cost-benefit analysis*) – являє собою систему оцінювання інвестиційних проектів у державному секторі, яка також може використовуватись у приватному секторі. Він складається з виявлення, вимірювання і зіставлення вигод і витрат, пов'язаних з інвестиційним проектом. Зазначений метод відрізняється від прямої фінансової оцінки тим, що розглядає всі результати (вигоди) і витрати незалежно від того, на чий частку вони припадають. Як результати (вигоди) в цьому разі розглядають збільшення корисності (*utility*), а витрати – її зменшення. За незмінності загального підходу конкретна форма, якої набуває аналіз, має бути прив'язана до обставин, що існують у кожному секторі.

© Макогон Ю.В., Орехова Т.В.

АНАЛІЗ ПОЛІТИКИ – кваліфіковане застосування інтелекту до розв'язання суспільних проблем, осмислення політики, яке спирається на багатогалузеву основу, що охоплює як природничі, так і суспільні науки.

Спочатку цей методологічний підхід виник як узагальнений інструментарій формування та обґрунтування програмно-цілевих рішень, але зараз фахівці під ним розуміють усю сукупність сучасних методів обґрунтування державно-управлінських рішень. Розрізняють теоретичний та прикладний аналіз політики. Якщо завдання першого – це зрозуміти та пояснити політику, то другого – оцінити та змінити її. В **А.п.** найважливіша роль відведена оцінці управлінських впливів на суспільство, що спирається на застосування так званої раціональної моделі прийняття рішень. Остання містить постановку проблеми та визначення мети (цілей), вибір альтернатив її досягнення, визначення критеріїв їх оцінки, оцінку альтернатив (витрати-вигоди, сильні-слабкі сторони), а також моделювання з метою передбачення можливих наслідків вибраної альтернативи. Основними предметами оцінювання є потреби, процеси, наслідки та ефективність управлінських рішень. На рівні держави це оцінювання наслідків прийняття державно-управлінських рішень та відповідних впливів.

© Бакуменко В.Д., Варзар І.М.

АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИЙ (грец. *analysis* – розкладання, розчленовування) – 1) метод, що припускає уявне розчленовування політичних явищ на складові частини; 2) сукупність способів і прийомів прикладного дослідження політичної ситуації. **А. п.** – прикладна складова політичної аналітики являє собою сукупність різноманітних методів, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій і політичних ситуацій, створення припущень щодо їх можливого розвитку і прийняття компетентних політичних рішень. Термін “політичний аналіз” вперше був використаний американським ученим Ч.Е.Ліндбломом у 1958 р. **А.п.** (за Ч.Е.Ліндбломом) – систематична оцінка технічної та економічної здійсненості та політичної життєздатності альтернативних політик (планів, програм), стратегій їх здійснення та наслідків.

© Телешун С.О.

АНАЛІЗ ПОРТФЕЛЬНИЙ – метод розробки портфельної стратегії, тобто формування складу і структури стратегічного портфеля багатобізнесового підприємства, метою якого є досягнення високих конкурент-

них переваг, а, значить, високої прибутковості в майбутньому за рахунок наявності різних напрямів діяльності, створення ефекту синергізму та використання інших можливостей спільної діяльності стратегічних одиниць бізнесу підприємства виходячи з умов середовища. Портфельна стратегія - це корпоративна стратегія багатобізнесового підприємства, яка визначає конкретний склад і структуру стратегічних одиниць бізнесу та стратегічних зон господарювання, в яких підприємство буде працювати в майбутньому, їх роль у реалізації корпоративної стратегії підприємства в цілому, ефективні способи зв'язку та розподілу ресурсів між ними.

© Макогон Ю.В., Хаджинов І.В.

АНАЛІЗ ПОТРЕБИ У НАВЧАННІ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ КАДРІВ – складовий елемент організації професійного навчання, сукупність принципів, методів і технологій аналізу професійної підготовки та компетентності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з метою виявлення реальних потреб у навчанні працівників як окремої конкретної організації системи державного управління, місцевого самоврядування, так і в межах регіону або на національному рівні. Результати аналізу є базою для прогнозів розвитку системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державно-управлінських кадрів і шляхів їх реалізації, для розроблення стратегічних та оперативних планів професійного навчання працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, навчальних програм для різних видів навчання; можуть служити основою для розроблення орієнтовної моделі безперервного навчання державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування за профілями компетенцій. Вони є тим цінніші для організації навчання, чим більше інформації буде отримано в процесі дослідження стосовно специфіки регіону (організації) та кількісного і якісного складу кадрового потенціалу. Аналіз потреб є важливою умовою забезпечення якісного навчання, його результативності. У зарубіжній практиці проведення аналізу потреб є необхідною нормою, напрацьовано механізми (комплекс правових норм, принципів, форм, методів і засобів) визначення

потреб, розроблено методики проведення аналізу. У вітчизняній практиці цей важливий елемент організації професійного навчання ще не набув свого широкого практичного застосування через відсутність ефективних механізмів визначення потреб у навчанні, складнощі в описанні (стандартизації) посад, в оцінці рівня професіоналізму та компетентності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у зв'язку з нерозробленістю профілів компетенцій і профілів компетентностей для всіх посад державної служби та служби в органах місцевого самоврядування.

© Гогіна Л.М.

АНАЛІЗ ПРОГРАМНИЙ – комплекс заходів, який включає такі етапи оцінювання програми: 1) аналіз цілей, ресурсів, засобів (перед прийняттям програми); 2) аналіз проміжних результатів, витрат, проблем реалізації (періодично в процесі виконання); 3) досягнення очікуваних цілей, фактичних результатів, ефективності (на заключному етапі). Критерії оцінювання визначаються, як правило, за участю як споживачів програми, так і споживачів оцінювання. Окремим важливим видом **А.п.** є оцінювання впливу програми. Таке оцінювання практикується для довготривалих або експериментальних програм із застосуванням інструментів моніторингу. Для державних програм, передусім програм соціального спрямування, **А.п.** здійснюється урядовими агенціями або виконується як державне замовлення незалежними агенціями з оцінювання програм. **А.п.** було широко впроваджено урядом США в середині 70-х рр. XX ст. у зв'язку з виконанням багатьох пілотних програм і проєктів (відповідно до нової соціально-економічної політики), ефективність яких потребувала оцінювання. Перші методологічні розробки щодо **А.п.** запропонувала RAND Corporation. У 1993 р. аналіз програм було інституціоналізовано Актом про адміністративну діяльність та результати дій уряду. В подальшому **А.п.** було запроваджено і в європейських країнах.

© Штика Л.Г.

АНАЛІЗ РЕГІОНАЛЬНИЙ – складова функцій управління, що означає вивчення, оцінку, систематизацію та узагальнення різноманітної інформації щодо структури

загальних та специфічних якостей об'єкта управління з метою правильного розуміння його розвитку, виявлення реальних можливостей, а також протиріч та труднощів, що заважають економічному зростанню. **А.р.** займається вивченням результатів діяльності різних однотипних структур шляхом їхнього порівняння між собою, виявленню різниці у використанні ресурсів і з'ясування причин їх виникнення з метою відшукання міжгосподарських резервів. Об'єктом **А.р.** є розвиток господарства регіонів (рівня, темпів, комплексності, збалансованості), тобто просторовий аспект процесу відтворення. Призначенням **А.р.** є виявлення та оцінка ступеня використання регіональних резервів підвищення ефективності виробництва.

© Польська І.Е.

АНАЛІЗ РЕГРЕСІЙНИЙ – статистичний метод аналізу даних. Використовується для визначення залежності однієї змінної від іншої незалежної змінної величини (проста регресія) або кількох змінних (багатофакторна регресія). Зв'язок між двома змінними, або зв'язок між однією змінною та кількома іншими, що називаються незалежними змінними, подається за допомогою математичної моделі, тобто рівняння, яке пов'язує одну залежну змінну з незалежною змінною, враховуючи множини відповідних припущень. Інакше кажучи, **А.р.** дає змогу знайти емпіричну формулу, яка описує залежність між цими змінними. У державному управлінні **А.р.** використовується з двох причин. По-перше, тому що залежності між змінними дають змогу встановити наявність можливого причинного зв'язку; по-друге, отримання аналітичної залежності між змінними дає змогу передбачити майбутні значення залежної змінної за значеннями незалежних при аналізі соціально-економічних процесів. Метод **А.р.** – найбільш досконалий з нормативно-параметричних методів і ефективний при проведенні розрахунків на основі сучасних інформаційних технологій і систем.

© Мельник А.Ф.

АНАЛІЗ РЕТРОСПЕКТИВНИЙ – аналіз систем минулого та їх впливу на минуле й історію. Необхідність **А.р.** зумовлена нелінійним характером розвитку суспільства та держави, коли актуальними стають соціальні

та державно-управлінські форми минулого. Тому виникає необхідність їх ідентифікації, формування опису та адаптації до сучасного.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ РИЗИКІВ – дослідження міри невизначеності у процесі реалізації прийнятого рішення, ймовірність небажаних наслідків. **А.р.** поділяють на два взаємодоповнюючі види: якісний і кількісний. Якісний – найскладніший – потребує досвіду та інтуїції у даній сфері діяльності. Передбачає визначення сфер ризику, факторів ризику, ідентифікації основних ризиків. Кількісний дає змогу визначити кількісні характеристики ризиків (ймовірність відхилення від очікуваного результату, прогнозована величина можливих збитків тощо). *Приклад:* нехай ймовірність достовірності прогнозованого результату – p , ймовірність того, що він справдиться – $1-p$, якщо $p = 90\%$, то коефіцієнт ризику – 10% . Для характеристики ризику використовуються і більш складні показники, які враховують кілька небажаних наслідків. Так, поширеним показником є добуток ймовірності невдачі та величини збитків.

© Штика Л.Г.

АНАЛІЗ СИСТЕМНИЙ – аналіз, в основу якого покладено системний підхід – виділення елементів системних об'єктів державного управління, визначення їх якісних і кількісних характеристик, взаємодії; опис структури досліджуваної системи, зв'язків, способів передавання внутрішньої та зовнішньої інформації. Кінцевим продуктом **А.с.** є модель об'єкта, яка дає змогу досліджувати його функціонування та вплив різних факторів на його поведінку. Предметом **А.с.** є різноманітні характеристики системності, найважливішими серед яких виступають: 1) склад системи (типологія і чисельність елементів, залежність елемента від його місця і функції в системі, види підсистем, їх властивості, вплив на властивості цілого); 2) структура системи (типологія і складність структури, різноманітність зв'язків, прямі й зворотні зв'язки, ієрархічність структури, вплив структури на властивості та функції системи); 3) організація системи (часовий і просторовий аспекти організації, типологія організації, композиція системи, стійкість, гомеостат, керованість, централізація і периферійність, оптимізація організаційної

структури); 4) функціонування системи (цілі та їх декомпозиція, вид функції, лінійна, нелінійна, внутрішні, зовнішні функції, поведінка в умовах невизначеності, у критичних ситуаціях, механізм функціонування, узгодження внутрішніх і зовнішніх функцій, проблема оптимальності функціонування і перебудови функцій); 5) положення системи в середовищі (межі системи, характер середовища, відкритість, рівновага, стабілізація, збалансованість, механізм взаємодії системи і середовища, адаптація системи до середовища, фактори і збурюючі впливи середовища); 6) розвиток системи (місія системи, системоутворюючі фактори, життєвий шлях системи, етапи і джерела її розвитку, процеси в системі, інтеграція і дезінтеграція, динаміка системи, ентропія або хаос, стабілізація, кризовість, самовідтворення, перехідність, випадковість, інноваційність і перебудова в системі). Застосування **А.с.** в державному управлінні зумовлене, насамперед, практикою дослідження об'єктів управління як систем.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ СИТУАЦІЙНИЙ – аналіз, який ґрунтується на сукупності прийомів і методів осмислення ситуації, її структури, визначення факторів впливу, тенденцій розвитку тощо. Основними складовими **А.с.** є: здійснення проблемного структурування, що передбачає виділення комплексу проблем ситуації, їх типології, наслідків, шляхів вирішення; визначення характеристик ситуації, її структури, функцій, взаємодії з навколишнім і внутрішнім середовищем; встановлення причин, що призвели до виникнення даної ситуації і наслідків її розгортання; діагностика змісту діяльності в ситуації, її моделювання та оптимізація; побудова системи оцінок ситуації, її складових, умов, дійових осіб; підготовка прогнозів щодо ймовірного, потенційного і бажаного майбутнього; вироблення рекомендацій щодо поведінки дійових осіб у ситуації; розробка програм діяльності в даній ситуації.

А.с. – аналітичний засіб дослідження проблемної ситуації, який передбачає: структурування проблемної ситуації, її генетичний аналіз, визначення змісту діяльності та карти дійових осіб у межах ситуації, побудову критеріїв для її оцінювання, прогнозування розвитку ситуації, виявлення впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. **А.с.** завер-

шується виробленням рекомендацій щодо розв'язання проблемної ситуації, діяльності осіб залежно від її прогнозного розвитку. **А.с.** є інструментом ситуаційного підходу, який разом із системним підходом складає методологічну базу сучасного управління.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИЙ – вивчення статистичних даних, які характеризують об'єкт. Методологічними складовими **А.с.** є статистичне спостереження, зведення й групування даних, побудова динамічних рядів, обчислення абсолютних, відносних, середніх значень характеристик, математична статистика тощо. **А.с.** може бути повним (всестороннє вивчення стану і розвитку об'єкта) та частковим (з'ясування характеристик за даних умов, чинників; виділення окремих аспектів розвитку). Основними етапами **А.с.** є: визначення мети аналізу, висунення гіпотези щодо характеристик об'єкта, ознайомлення з конкретними умовами його існування, збирання даних, їх систематизація, визначення достатньої сукупності характеристик і показників.

© Штика Л.Г.

АНАЛІЗ СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ – аналіз структури системи як сукупності зв'язків між частинами системи, з'ясування значення окремого елемента для певним чином структурованого цілого. **А.с.-ф.** передбачає: виявлення характеристик складності, ієрархічності структури, типології зв'язків (прямі, зворотні); визначення впливу структури на властивості та функції системи; виділення елементів взаємодії і визначення їх місця та ролі у функціонуванні системи; опис функцій (внутрішніх, зовнішніх); визначення та специфікація процесів управління і каналів інформації; виділення внутрішньо- та зовнішньосистемних процесів і впливів.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІЗ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – аналітична діяльність, що спрямована на вивчення об'єктів і явищ у сфері державного управління, організації її раціонального простору відповідно до обраної стратегії розвитку країни з метою формування державної політики, підвищення ефективності державно-управлінських процесів, використання державних ресурсів.

Див. також *Аналітична діяльність у державному управлінні*.

© Телешун С.О., Ралдугін Є.О.

АНАЛІЗ ФАКТОРНИЙ – статистичний метод аналізу поза залежністю від сфери його використання, який полягає в аналізі впливу окремих факторів (причин) на результативний показник за допомогою детермінованих чи стохастичних прийомів досліджень. Може бути прямим (власне аналіз), коли результативний показник ділять на складові частини, або зворотним (синтез), коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник. Використовується у процесі вивчення складних економічних явищ, під час прогнозування за багатьма параметрами, коли управлінське рішення важко прийняти на основі одних логічних міркувань, дає змогу упорядкувати дані, описати взаємозв'язок, одержати додатковий матеріал для перевірки інтуїтивних розуміннь керівника. Метод включає в себе метод “Дюпон – каскад”.

© Мельник А.Ф.

АНАЛІЗ ЯКІСНИЙ – аналіз об'єкта з погляду якісних властивостей, який передбачає вибір мови опису, визначення аспектів, характеристик, критеріїв оцінювання. Найпоширенішим видом **А.я.** є вербальний опис, інструментальні можливості якого визначаються розвиненістю понятійного апарату.

© Телешун С.О.

АНАЛІЗ SWOT (SWOT-аналіз, аббревіатура від англ. слів *strength* – сила, *weakness* – слабкість, *opportunity* – можливість, *threat* – загроза) – загальновизнаний інструмент стратегічного планування, який є системним способом аналізу зовнішнього оточення організації-суб'єкта планування та її внутрішнього середовища, зручним способом проведення діагностики стартових умов розробки стратегії. Під час аналізу зовнішнього середовища визначаються його *зовнішні можливості та загрози*, під час аналізу внутрішнього середовища визначаються *сильні та слабкі сторони організації*. Дає змогу впорядкувати та систематизувати велику за обсягом різномірну статистичну, аналітичну, управлінську інформацію, дані соціологічних досліджень тощо в аспектах визначення зовнішніх можливостей-загроз і

сильних-слабких сторін організації-суб'єкта планування з метою використання її для визначення стратегічних проблем та цілей розвитку.

© Шаров Ю.П.

АНАЛІТИК У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – фахівець державного управління, якому притаманні специфічні знання, уміння, навички щодо: проведення аналітичних досліджень, реалізації раціонального, системного, творчого підходів до аналізу суспільних проблем; створення інтелектуальних передумов для обговорення проблем широким колом заінтересованих осіб; надання консультацій, порад та практичної допомоги в оцінюванні проблем державного управління; співробітництва з експертами.

© Сурмін Ю.П.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ – сукупність технологій, методів збирання та обробки інформації, що характеризує об'єкт управлінського впливу (соціальні, політичні, економічні й інші процеси), специфічних прийомів їх діагностики, аналізу й синтезу, а також оцінки наслідків прийняття політичних рішень. Засоби забезпечення **А.д.** передбачають виконання наступних етапів: 1) *моніторинг ситуації*: аналіз поточної інформації, її узагальнення та надання керівникам у придатному вигляді; 2) *експертно-аналітичне забезпечення*: залучення найбільш компетентних та кваліфікованих фахівців; 3) *збирання і первинна обробка інформації*: проведення аналітичних досліджень безпосередньо опирається на процеси збирання та первинної обробки інформації; 4) *створення системи автоматизованої підтримки аналітичних досліджень*, що дасть змогу оптимально організувати супровід інформаційно-аналітичних досліджень.

© Телешун С.О.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИ ПЛАНУВАННІ – різновид аналітичної діяльності, пов'язаний з реалізацією загальної управлінської функції “планування”. На особливу важливість **А.д.п.п.** вказав П.Друкер, який пропонував інвестувати час у планування, щоб скоротити час, необхідний для контролю. У процесі здійснення **А.д.п.п.** слід виходити з того, що в плануванні прийнято виділити три його основні складові, такі

як прогнозування, власне планування та проектування. Прогнозування дає змогу визначити перспективи і виділити найважливіші напрями та етапи розвитку проблеми, сформулювати реально досяжні головну та основні цілі на певний період часу, розробити можливі сценарії дій та концепції їх досягнення. Основними засобами аналітичної роботи на цій стадії є моделювання та колективна експертиза. Власне планування дає змогу визначити комплекс завдань для реалізації головної та основних цілей. Це досягається структуруванням проблеми, визначенням пріоритетних видів і напрямів діяльності, робіт, завдань або, інакше кажучи, розбудовою дерева цілей до рівня завдань. Під час визначення останніх доцільно максимально застосовувати їх типізацію, що дає змогу спростити подальше проектування шляхом уніфікації проектів та технологій, необхідних для їх реалізації. Саме на цій стадії при вирішенні проблем державного рівня йдеться про перелік програмно-цільових завдань (програм, проектів), планування нормативно-правових актів, визначення пріоритетних наукових досліджень, підготовку бюджетних пропозицій тощо. Основним засобом аналітичної роботи на цій стадії є індивідуальна та колективна експертизи. На стадії проектування кожне основне та відповідні допоміжні завдання розглядаються як проекти, в межах яких здійснюється подальша структуризація завдань та прив'язка необхідних ресурсів (фінансових, кадрових, матеріально-технічних, організаційних, інформаційних, часу). Основними засобами аналітичної роботи на цій стадії є структурно-функціональний та функціонально-вартісний аналіз, індивідуальна та колективна експертизи.

© Бакуменко В.Д.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – різновид аналітичної діяльності, який передбачає дослідження певних процесів, явищ, об'єктів державного управління шляхом їх розкладу на більш прості складові елементи, встановлення взаємозв'язків та взаємодії між ними з метою виявлення закономірностей і принципів, внаслідок яких міркування щодо вибору рішень приймають доказовий характер. **А.д.д.у.** фактично набуває характеру обов'язкової процедури. Вона потребує максималь-

ного концентрування на певному завданні, досконалого знання предметної галузі, оперативного вивчення ситуації, розуміння конкретної проблеми й процесів її розвитку, застосування різноманітних методів і прийомів аналізу, певного часу. Серед поширених видів аналізу в державному управлінні можна виділити такі. *Аналіз причинно-наслідковий*, що встановлює причини виникнення певних ситуацій та наслідків їх розвитку. Засновується на такій найважливішій властивості суцього, якою є причинність. *Аналіз проблемний*, який дає змогу виділити комплекс проблем у певній ситуації, їх типологію, характеристики, наслідки, шляхи вирішення. *Аналіз ефективності*, що здійснюється з метою мінімізації витрат, підвищення ефективності, покращання співвідношення вигод і витрат, підвищення корисності витрат. *Аналіз зовнішнього середовища*, який досліджує зовнішнє середовище системи з метою вирішення проблем у взаємовідносинах системи із зовнішнім середовищем, виявлення факторів останнього, які діють на систему, визначення їх значення для системи, а також тенденцій розвитку останньої. *Аналіз порівняльний*, що передбачає зіставлення двох об'єктів, процесів або явищ з метою виявлення їх загальних та специфічних характеристик. *Аналіз прогностичний*, який здійснюється при підготовці прогнозів і шляхів їх реалізації щодо ймовірного, потенційного і бажаного майбутнього. *Аналіз структурний*, за яким здійснюється аналіз структури системи як сукупності зв'язків між її частинами, з'ясування значення і впливу кожного окремого елемента структурованого цілого. *Аналіз структурно-функціональний*, який пов'язаний із виділенням взаємодії елементів і визначенням їх місця та ролі у функціонуванні системи. З точки зору структурно-функціонального аналізу система складається з елементів, підсистем, які існують незалежно одне від одного, а також їх структурних взаємовідносин. *Аналіз функціональний*, що дає змогу пояснювати явища з погляду виконуваних ними функцій. Розуміння важливості та необхідності проведення великих обсягів **А.д.д.у.** призвело до створення в органах державної влади спеціальних структурних підрозділів – аналітичних та інформаційно-аналітичних служб, відділів тощо. Ефективність **А.д.д.у.** значною мірою залежить від досвіду, здібностей

та знань її виконавців, що необхідно обов'язково враховувати у процесі добору та атестації працівників аналітичних служб. Однією з основних умов плідної аналітичної роботи є оперативне забезпечення релевантною достовірною інформацією. Найбільш поширеними джерелами отримання останньої є офіційні видання органів державної влади; статистичні дані; засоби масової інформації; бібліотечні фонди; різноманітні інформаційно-довідкові електронні системи, зокрема нормативно-правові; спеціальні соціологічні опитування (на замовлення). Для апаратної роботи характерні численні і різноманітні завдання, що виконуються одночасно незначною кількістю працівників, а також обмеження у часі їх вирішення. Якщо до цього ще додати фактор значної плинності працівників апарату внаслідок його скорочення та постійного оновлення, що в останні роки спостерігається в Україні, то отримуємо досить повне уявлення про основні причини, внаслідок яких відбувається суттєве зниження якості аналітичної діяльності на фоні загального збільшення її обсягу. Одним із найбільш реальних шляхів позитивного розв'язання цієї проблеми є створення спеціальних аналітичних служб поза структурами органів державної влади та проведення аналітичних досліджень на замовлення цих органів на договірних умовах такими службами або іншими тимчасовими колективами професіоналів. Типовими прикладами застосування такого підходу є залучення колективів фахівців до організації та проведення виборчих кампаній, соціологічних опитувань населення тощо. Основним недоліком такого підходу є ймовірність втрати оперативності та керованості цим процесом.

© Бакуменко В.Д., Сурмін Ю.П., Штика Л.Г.

АНАЛІТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ – відомості, отримані з перевірених, співвіднесених і опрацьованих фактів, які викладені таким чином, щоб сприяти вирішенню конкретного завдання. **А.і.** поділяється на первинну та вторинну (вивідну). Під первинною **А.і.** маються на увазі відомості про окремі події, кількість та якість певних предметів, дії політичних акторів тощо. Як правило, така комбінація різноманітних відомостей є слабоструктурованою, а об'єднує їх характе-

ристика певного явища. Вивідна **А.і.** являє собою результат логічного аналізу та узагальнення первинних аналітичних даних з боку аналітиків або консультантів. Вона дає змогу приймати зважене рішення суб'єкту будь-якої діяльності, орієнтуватися в конкретних моментах ситуації та прогнозувати подальший розвиток подій.

© Рейтерович І.В.

АНАЛІТИЧНА МОДЕЛЬ (*analytical model*) – формула, що представляє математичні залежності і показує, що результати (виходи) перебувають у функціональній залежності від змінних (входів). У загальному вигляді її можна записати так: $U = f(x)$, де x – сукупність (вектор) входів; f – залежність, що записана у вигляді математичної функції. У моделях відшукується такий вектор змінних x , за яких критерій, що характеризує якість функціонування системи (звичайно це скаляр, а не вектор), набуває найбільшого або найменшого значення (або взагалі досягає якогось бажаного рівня). Це записується, наприклад, для першого випадку (максимізації) так: $u = f(x, y) > \max$, де y – вектор змінних, що не піддаються керуванню, але впливають на u ; f – функція, що задає відносини між усіма зазначеними величинами. Застосування **А.м.** в управлінні передбачають пошук дослідником такої **А.м.**, яка дасть змогу аналізувати поведінку об'єкта дослідження математичними методами. Недолік аналітичного моделювання – спрощення реальної картини з метою отримання **А.м.** та її аналітичного розв'язку.

© Титаренко О.Р., Ралдугін Є.О.

АНАЛІТИЧНИЙ ДОКУМЕНТ – артефакт, який містить інформацію у фіксованому вигляді та призначений для її обов'язкового практичного застосування. Метою **А.д.** є надання переконливої аргументації для обґрунтування рекомендацій щодо розв'язання тієї чи іншої проблеми, розробка відповідного інструментарію для вироблення та ухвалення рішень. Розрізняють кілька видів **А.д.**: аналітична записка (являє собою детальний аналіз проблеми, висновки та, у разі потреби, практичні рекомендації), аналітичний звіт (відрізняється від аналітичної записки більшим обсягом, який становить 20-30 сторінок, крім того, до звіту часто додаються

різноманітні таблиці, діаграми, схеми), оглядова записка (інформація з документів, що використовуються, подається, як правило, у вигляді прямих цитат, висновки та рекомендації не робляться), довідка (короткий огляд окремого аспекту конкретної події).

© Рейтерович І.В.

АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР – інституція, яка реалізує аналітичну діяльність у різних сферах суспільного життя. В Україні ще не завершився початковий етап у розвитку аналітичних і мозкових центрів (think tanks). Країна переживає складний процес їх виникнення. Дійсно впливових і діючих центрів, що володіють сучасними технологіями аналітичної діяльності, виробляють інтелектуальний продукт високої якості, мають свій імідж на ринках аналітики, нараховується незначна кількість. Водночас спостерігається інтенсифікація розвитку української аналітики, швидке оволодіння нею сучасними технологіями, підвищення якості досліджень. Практично в кожній області країни працюють кілька центрів з різним ступенем успіш-

ності. Уявлення про розмаїття цих центрів дає наведена нижче таблиця. Досить різноманітним є і функціональне поле діяльності центрів: інформаційна функція (збирання, накопичення і систематизація інформації щодо проблем і ситуацій); оцінна функція (оцінювання ситуацій і проблем з метою вироблення орієнтирів діяльності); аналітична функція (аналіз ситуацій і проблем); методологічна функція (розробка, адаптація методів аналітичної діяльності для вирішення відповідних завдань); технологічна функція (вироблення практичних рекомендацій і технологій діяльності); прогностична функція (розроблення прогнозів і механізмів їх реалізації); функція зв'язку з громадськістю (вивчення громадської думки, поширення аналітичних матеріалів серед соціальних груп). Найбільш гострими проблемами діяльності **А.ц.** є недостатня фінансова підтримка недержавних інституцій, слабка забезпеченість кадрами аналітиків, недостатня кваліфікація кадрів, низький рівень методик аналітичної діяльності, слабкий розвиток ринку інтелектуальних послуг.

© Сурмін Ю.П.

Підстава класифікації	Види аналітичних центрів
Характер діяльності	<i>Дослідницькі центри</i> , що вивчають наукові проблеми. <i>Аналітичні центри</i> , що аналізують ситуації в практиці. <i>Консалтингові центри</i> , що здійснюють консультативну діяльність. <i>Технологічні центри</i> , що розробляють технології вирішення проблем
Об'єкт аналітичної діяльності	<i>Політичні центри</i> , що вивчають політичні проблеми. <i>Виборчі центри</i> , що проводять виборчі кампанії. <i>Правові та правозахисні центри</i> , що здійснюють аналіз законодавства, проблем прав людини. <i>Банківсько-фінансові центри</i> , що забезпечують діяльність банків. <i>Центри бізнесу</i> , маркетингового аналізу, що забезпечують аналітичною інформаційною бізнес-структури. <i>Соціологічні центри</i> , що вивчають соціальні аспекти життя. <i>Психологічні центри</i> , що займаються психодіагностикою. <i>Навчально-методичні центри</i> , що здійснюють навчання і підготовку навчально-методичної літератури
Організаційне оформлення	<i>Центри</i> , що являють собою неприбуткові громадські організації. <i>Центри</i> , що виступають підрозділами органів державної влади. <i>Центри</i> , що є підрозділами органів місцевого самоврядування
Предмет аналізу	<i>Центри аналізу ситуацій</i> (економічних, політичних і т.д.). <i>Центри формування зв'язків із громадськістю і впливу на суспільну думку</i> . <i>Центри моніторингу проблем</i> . <i>Центри вирішення проблем</i>
Методи аналізу	<i>Опитувальні центри</i> , що практикують масові опитування населення й аналіз фокус-груп. <i>Центри моніторингу</i> , що займаються створенням інформаційних баз з тих чи інших проблем. <i>Експертні центри</i> , що експлуатують різні методики експертного оцінювання. <i>Аналітичні центри</i> , що зайняті аналізом наявної інформації, здійснюють її вторинний аналіз. <i>Соціоінженерні центри</i> , що застосовують методи соціальної інженерії

АНАРХІЗМ (від грецьк. *ἀναρχία* – безвладдя) – сукупність політичних концепцій, які поєднує ідея заперечення держави та інших форм централізованого управління суспільством. У поглядах анархістів держава розглядається як апарат примусу, джерело насильства та експлуатації, причина війн та інших суспільних негараздів. Як альтернатива організації суспільства анархісти пропонують об'єднання в спілки або спільноти. Анархісти пропагують утвердження індивідуальної свободи та цінності окремої особистості. У середовищі **А.** виділяють значну кількість течій, представники яких мають різні погляди на такі питання, як форми організації суспільства без держави, ставлення до приватної власності тощо. Найбільшими ідеологами **А.** вважаються П.-Ж.Прудон (1809-1865), М.Бакунін (1814-1876), П.Кропоткін (1842-1921). В Україні окремі ідеї **А.** простежуються у поглядах М.Драгоманова (1841-1895). У 1917-1921 рр. на території України був широко представлений анархістський політичний (військовий) рух, найважливішим представником якого був Н.Махно (1884-1934).

© Казакевич Г.М.

АНДРОПОВ ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ (15.06.1919 – 09.02.1984) – державний та партійний діяч Радянського Союзу. В 1937 р. **А.** призначається секретарем, а потім першим секретарем Ярославського обкому ВЛКСМ. Перед Другою світовою війною він стає першим секретарем ЦК ЛКСМ Карелії. В роки війни брав участь в партизанському русі на території Карелії. В 1944 р. обраний другим секретарем Петрозаводського міському, а з 1947 р. – другим секретарем ЦК КП Карелії. З 1951 р. працює в апараті ЦК КПРС, з 1953 р. – на дипломатичній роботі. 1957 р. – завідувачий відділом ЦК КПРС. В 1961 р. обраний членом ЦК КПРС, а з 1962 – секретарем ЦК КПРС. Після приходу до влади Л.І.Брежнєва в 1967 р. призначений на посаду Голови КДБ СРСР. У 1973 р. **А.** обраний членом Політбюро. На посаді голови КДБ **А.** працював 15 років. У січні 1982 р. **А.** обирають секретарем ЦК КПРС. Після смерті Л.Брежнєва в листопаді 1982 р. **А.** був обраний Генсеком КПРС, а в наступному році – Головою президії Верховної Ради СРСР, сконцентрувавши владу у своїх руках. **А.** узяв курс на зміни у внутрішній і зов-

нішній політиці країни, розуміючи, що СРСР терміново потребував реформування. Смерть **А.** на початку 1984 р. загальмувала можливу модернізацію радянського суспільства.

© Вировий С.І.

АНОМІЯ СОЦІАЛЬНА (*social anomy*) (фр. *anomie* – відсутність закону, організації) – стан суспільства, за якого відсутність або нестійкість регулюючих відносин між індивідами та суспільством, імперативів і правил призводить до того, що більшість населення виявляється “поза” суспільством, вступаючи в конфронтацію з ним, тобто *маргіналізується* (фр. *marginal* – граничний; лат. *marginalis* – перебувати на краю). Е.Дюркгейм вважав **А.с.** одним із чинників суспільного здоров'я або нездоров'я. Згідно з Дюркгеймом, стан **А.с.** виникає тоді, коли розподіл праці протистоїть відносинам солідарності, внаслідок чого стихійно пов'язана, стала сукупність правил виявляється не в змозі регламентувати відносини суспільних структур. **А.с.** породжує систематичні відхилення від соціальних норм, готує і прискорює зміни в суспільстві. Р.Мертон увів систему понять, що описують феномен девіантної поведінки (яка відхиляється). Мертон вважав, що **А.с.** “визивається до життя” саме прийнятими в суспільстві загальновизнаними культурними цінностями і, у свою чергу, зв'язана з різним доступом до можливостей досягнення цих цілей. Високий ступінь дезінтеграції особи без відчуття її солідарності з конкретною групою сприяють частішим проявам **А.с.**

© Крупник А.С.

АНОХІН ПЕТРО КУЗЬМИЧ (1898-1974) – видатний радянський фізіолог, висунув ідею стосовно того, що результат функціонування системи активно впливає на відбір таких ступенів свободи з компонентів системи, які при інтегруванні визначають подальше отримання повноцінного результату. Згідно з функціональною теорією систем системоутворюючим фактором поведінкових актів є домінуюча мотивація, яка формується на основі головної потреби організму. Мова йде про таку біологічну мотивацію, як голод, що виступає головною метаболістичною потребою.

© Сурмін Ю.П.

АНТИБЮРОКРАТИЗМ – негативний погляд на бюрократію, що наголошує на

непродуктивній, некомпетентній, нереалістичній і самодостатній природі бюрократії, великий розмір і складність якої загрожують суспільству.

© Мухненко А.М.

АНТИГЛОБАЛІЗМ (*antiglobalism*) – політичний рух, спрямований проти негативних аспектів процесу глобалізації, зокрема проти домінування наднаціонально-державних утворень та за збереження власної ідентичності. Специфічними аспектами **А.** є радикальний плюралізм, мережевий характер структури на базі Інтернету, неформальні відносини між лідерами неурядових організацій. Основною формою дій **А.** є Всесвітні соціальні форуми як альтернатива Всесвітнім економічним форумам. Вважається, що **А.** не має спільної програми та єдиного керівного органу, а його акції супроводжуються безладом і насильством. Перспективи розвитку **А.** взаємозалежні з інтегруванням опозиційної формули “глобалізм – антиглобалізм” у теорію сучасних міжнародних відносин. Біля теоретичних витоків **А.** стояв російський мислитель М.Данілевський, який у праці “Росія і Європа” (1868 р.) визначив основні засади цивілізаційного **А.** Західні учені, які проводили дослідження у цій сфері, – Д.Белл, У.Бек, З.Бжезинський, І.Валлерстайн, Р.Робертсон, Е.Тоффлер, Ф.Фукуяма, Д.Хелд та російські: С.Долгов, О.Некlessа, О.Панарін, В.Пантін та ін. Для України питання гармонізації національних інтересів зі стандартами та цінностями глобалізованого світу перебуває у стадії дослідження.

© Крупник А.С.

АНТИДЕМПІНГОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ – заходи держави, спрямовані проти реалізації на внутрішньому ринку імпортованих товарів за цінами, суттєво нижчими за ті, що пропонуються виробниками всередині країни, або нижчими за світові. Критерії демпінгової ціни визначає антидемпінгове законодавство (національне та міжнародне), згідно з яким проводиться антидемпінгове розслідування, яке визначає відповідальність за заподіяння демпінгових збитків країні-імпортеру. За результатами розслідування можуть призначатися антидемпінгові заходи, зокрема спеціальне антидемпінгове мито – тимчасовий збір, розмір якого зазвичай становить різницю між ціною товару на внут-

рішньому ринку і ціною імпортованого за демпінговою ціною товару. **А.р.** активно застосовується в міжнародній торговельній практиці. Упродовж 1990-2000 рр. у світі було проведено 2719 антидемпінгових розслідувань, у 1254 випадках було вжито антидемпінгових заходів. Найчастіше предметом антидемпінгових розслідувань ставав експорт чорних металів (707), хімічної продукції (404), пластмас (283), машин та електроустаткування (254), виробів з текстилю (197). На країни з перехідною економікою припадає близько 30% антидемпінгових розслідувань. Україна входить до складу держав, проти яких антидемпінгові розслідування застосовуються найчастіше. За роки незалежності проти України було проведено близько 90 розслідувань, причому в 60% випадків були або застосовані антидемпінгові заходи, або Україна сама приймала зобов'язання щодо самообмеження експорту. Антидемпінгові розслідування проводились стосовно таких товарів українського походження, як металопродукція, прокат, залізна руда і напівфабрикати із заліза, чавуну і сталі, арматура, трубна продукція, компресори для холодильного обладнання, цемент, нітрат амонія, карбамід, феросилицій, карамель, тютюнові вироби тощо. Найчастіше антидемпінгові заходи щодо України вживалися з боку США та Російської Федерації.

© Казакевич Г.М.

АНТИЕЛІТАРИЗМ – наголос на розширенні участі громадян у державній політиці, їхньому впливі на, неї зокрема із застосуванням надзвичайних засобів. **А.** вимагає активної участі громадян у русі, спрямованому на докорінну зміну політичної системи, акцент на інших формах політичної активності.

© Мухненко А.М.

АНТИМОНОПОЛЬНА ПОЛІТИКА – державна політика у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму в господарській діяльності, здійснення заходів щодо демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції. В Україні державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції, захист інтересів суб'єктів господарювання та спожи-

вачів від його порушень здійснюється органами Антимонопольного комітету України. Останній відповідно до покладених на нього завдань контролює дотримання антимонопольного законодавства в процесі економічної концентрації, зокрема при створенні, реорганізації, ліквідації суб'єктів господарювання; придбанні чи набутті будь-яким іншим способом у власність, одержанні в управління (користування) часток (акцій, паїв), активів (майна); оренді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів; при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання та при реалізації повноважень органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю щодо суб'єктів господарювання. Органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю зобов'язані сприяти Антимонопольному комітету України у здійсненні його повноважень.

© Варзар І.М.

АНТИТЕРОРИЗМ МІЖНАРОДНИЙ – система всебічних заходів держави (групи держав), спрямована на протидію тероризму. Тероризм – загальнонебезпечні політично мотивовані діяння, вчинені чи такі, що створюють загрозу вчинення, шляхом випадкового вибору безпосередніх жертв для залякування населення з метою спонукання органу державної влади чи місцевого самоврядування, міжнародної організації, а також фізичної або юридичної особи чи групи осіб до вчинення або відмови від вчинення певної дії. Націлений проти громадян, тероризм є злочином, тому винні у ньому заслуговують покарання. Традиційний підхід побудований на використанні покарання за злочини, скоєні терористичними угрупованнями. Глобальна нестабільність змушує Україну поновому формувати оборонну політику і постійно адаптувати її до нових умов. У цій ситуації безпека України, що перебуває на стику інтересів глобальних чинників, стає уразливішою. Нових рис набувають виклики і загрози в оборонній сфері. Тому необхідно знайти раціональне співвідношення в об'єднанні національної системи безпеки й участі в колективних міжнародних структурах безпеки.

© Труш О.О.

АНТИТРАСТОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО (*Anti-trust legislation*) – законодавство ЄС гарантує добросовісну конкуренцію на спільному ринку і створення таких умов, щоб підприємства конкурували, а не змовлялися між собою. Приписи ЄС забороняють домовленості, які обмежують конкуренцію (наприклад таємна домовленість виробників з метою нав'язування невиправдано високої ціни), а також зловживання з боку підприємств, які домінують на ринку. Ці приписи мають назву “антиitrustових”. Зазначене законодавство має значні повноваження у сфері заборони антиконкурентних дій і накладання покарань на фірми, визнані винними в антиконкурентних діях.

© Розпутьенко І.В.

АНТИЧНА ПОЛІТИЧНА ФІЛОСОФІЯ – сукупність філософських учень, що виникли в Стародавній Греції і Римі в період з VI ст. до н.е. по VI ст. н.е. Умовними часовими межами цього періоду прийнято вважати 585 р. до н.е. (коли грецький учений Фалес передбачив сонячне затемнення) і 529 р. н.е. (коли імператором Юстиніаном була закрита неоплатонівська школа в Афінах). Основною мовою античної філософії була старогрецька, з II-I ст. до н.е. почався розвиток філософської літератури також на латині.

У спадщині **А.п.ф.** особливий інтерес становлять ідеї Платона і Аристотеля. Ці два великих мислителі античності зробили значний внесок у розвиток уявлення про зміст і діяльність держави та влади. Можна сказати, що вони першими заклали основи аналізу політики та політичної системи.

© Солових В.П.

АНТИЧНІ МІСТА-ДЕРЖАВИ (ПОЛІСИ) НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ виникають у процесі “великої грецької колонізації” VIII-V ст. до н.е. Центри еллінської колонізації Північного Причорномор'я і Приазов'я: Нижнє Побужжя (Борисфен, Ольвія); Нижнє Подністров'я (Ніконій, Тіра); Західний Крим (Херсонес Таврійський, Керкинитида, Калос Лимен); Боспор Киммерійський, що відповідає сучасним територіям АР Крим, Одеської, Херсонської, Миколаївської областей. Поліс (місто-держава) – це специфічна форма державності; політичний устрій, система органів влади і право полісів схожі з відповідними інституціями материкової Греції.

Економічну основу полісів становили змішана форма власності на землю, землеробство, торгівля, згодом – контроль над прилеглими морськими територіями. Історія міст-держав Північного Причорномор'я налічує тисячу років, вони були органічною частиною античного світу і сприяли економічному й культурному зв'язку українських земель з європейською цивілізацією.

© Голубчик Г.Д.

АНТОНОВИЧ ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ (18.01.1834 – 21.03.1908) – один із найвизначніших українських істориків, ідеолог україно-народницького і громадського руху другої половини XIX ст., фундатор української історіографії, джерелознавства, археології.

Позашлюбний син польської гувернантки і сина угорського революціонера-емігранта. Закінчив медичний (1850-1855) та історико-філологічний (1856-1860) факультети Київського університету Святого Володимира. У 1862 р. свідомо перейшов у православ'я. У 1863-1870 рр. працював у Київській тимчасовій комісії з розгляду давніх актів при Київському, Подільському і Волинському генерал-губернаторі, де був головним редактором видань комісії до 1882 р. За його редакцією було опубліковано у виданнях комісії кілька тисяч документів, об'єднаних у дев'яти томах Архіву Південно-Західної Росії, вісім з яких містять його вступні новели.

У 1870 р. в Київському університеті захистив магістерську дисертацію, присвячену дослідженню останніх років козацтва на Правобережжі Дніпра, а 1878 р. – докторську дисертацію, в якій подав начерк історії Великого князівства Литовського до смерті кн. Ольгерда. Протягом 30 років очолював кафедру російської історії Київського університету. Ординарний професор з 1878 р., заслужений професор з 1895 р. Кілька років був деканом історико-філологічного факультету. З 1901 р. – член-кореспондент Російської академії наук.

Усе життя присвятив історичному вивченню українства і громадській праці. Уже в працях 60-х рр. проводить ідею неухильного дотримання принципу народоцентризму. Теорії Держави-Нації протиставляв теорію Держави-Етносу. Антиномізм цих теорій пояснював різним сприйняттям поняття *на-*

родність. Теорія Держави-Нації “найбільш прищеплюється у людей, які живуть у центральнітій державі, теорія французько-російська”, за якою “народність – це те, що складає державу. Це державно-націоналістична теорія”. Їй протистойть так звана етнографічна теорія, яка обстоює, “що всяка група людей, яка складає один тип, творить націю... національність виробляється самою природою, а не державою”.

Як історик і фундатор методології етнонаціональної сутності історичних процесів **А.** поглибив закладену М.Костомаровим концепцію етнонаціонального бачення історії. Базово-евристичним для обох істориків було поняття “народного типу”, етнотипу, етносу. **А.** виходив з того, що народ поряд зі своєю мовою, звичаями тощо має свою історію, таку ж неповторну, як і народний тип. Етнонаціонально народ – повна цілісність, етнографічна індивідуальність, національна особливість.

А. – соціаліст за переконаннями, пропагував народницький соціалізм шляхом прикладання європейської теорії до української специфіки. На його думку, провідною ідеєю українського народу є принцип широкого демократизму, а українці власне є народом-демократом за своєю етнонаціональною суттю.

В історіософії **А.** виокремлення українського історичного процесу з історичних контекстів сусідніх народів-асиміляторів (поляків, росіян) засвідчувала наявна самостійність українського народу та його історії. Найяскравіше ідея українства, на переконання **А.**, проявилась у козацтві, оскільки саме в козацтві найповніше виступає етнонаціональна своєрідність українства. Проте зворотним боком волелюбства козацтва була його хвороблива реакція щодо будь-якого обмеження своїх прав і свобод на користь держави, а демократизм і державництво заперечували один одному.

© Сєров О.В.

АПАРАТ – у суспільно-політичному житті це сукупність установ і закладів, які забезпечують функціонування органів влади та управління громадськими об'єднаннями (державний, партійний апарат).

© Борисевич С.О.

АПАРАТ ДЕРЖАВНОГО ОРГАНУ – організаційно поєднана сукупність структур-

них підрозділів і посад, які призначені для здійснення консультативних чи обслуговуючих функцій щодо виконання відповідними органами закріплених за ними повноважень (компетенцій). До особового (персонального) складу **А.д.о.** належать державні службовці та інші працівники апарату. Структура і штатна чисельність **А.д.о.** затверджується в установленому порядку за поданням керівника державного органу. Законодавчо-нормативними актами (законами України “Про місцеві державні адміністрації”, “Про судоустрій України”) закріплено правовий статус, повноваження, порядок формування апарату місцевих державних адміністрацій, апарату Верховного Суду України, апаратів місцевих, апеляційних судів, Касаційного суду України, Вищого спеціалізованого суду.

© Васіна А.Ю.

АПАРАТ МІСЦЕВОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ – структурна ланка місцевої державної адміністрації, яка здійснює правове, організаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності місцевої державної адміністрації, а також підготовку аналітичних, інформаційних та інших матеріалів, систематичну перевірку виконання актів законодавства та розпоряджень місцевої державної адміністрації; надає методичну та іншу практичну допомогу місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування. Утворюється **А.м.д.а.** у межах виділених бюджетних коштів. Організація діяльності **А.м.д.а.** здійснюється відповідно до регламенту місцевої державної адміністрації, інструкції з діловодства в місцевій державній адміністрації, а також положення про апарат, що затверджується головою місцевої державної адміністрації. **А.м.д.а.** у процесі виконання покладених на нього завдань взаємодіє з управліннями, відділами та іншими структурними підрозділами місцевої державної адміністрації. Визначення структури **А.м.д.а.**, призначення на посади і звільнення з посад керівників та інших працівників структурних підрозділів апарату здійснює голова місцевої державної адміністрації.

© Васіна А.Ю.

АПАРАТ УПРАВЛІННЯ – сукупність функціонально організованих суб’єктів

управлінської діяльності, які здійснюють управління в масштабах країни, регіону, сфери чи галузі, організації. Побудова **А.у.** визначається цілями, функціями, процесом управління, розподілом повноважень між суб’єктами управлінської діяльності. **А.у.** обумовлює форму поділу і кооперацію управлінської діяльності, у межах якої здійснюється процес управління, що складається з відповідних функцій, спрямованих на вирішення поставлених завдань і досягнення намічених цілей. У цьому контексті **А.у.** виступає системою оптимального розподілу функціональних повноважень, прав і відповідальності, визначення порядку, норм і методів взаємодії між його складовими елементами – суб’єктами управління. Формування **А.у.**, раціонального і економічного за своєю структурою, виступає необхідною умовою ефективної реалізації процесів управління. Раціональність структури **А.у.** визначається прийнятими системами виконання функцій управління, рівнем його відповідності вимогам та специфіці об’єкта управління. Реалізація процесів управління й обсяг пов’язаних з ними робіт служать основою в процесі вирішення питань організації діяльності **А.у.** Забезпечення оптимальності **А.у.** досягається здійсненням проектування системи виконання управлінських функцій.

© Васіна А.Ю.

АПОСТОЛ ДАНИЛО (1654-1734) – гетьман, 45 років був миргородським полковником. Спочатку перебував в опозиції до І.Мазепи, потім став його прихильником, але в листопаді 1708 р. відійшов від шведів і Мазепи до Петра І. Брав участь у прутському і перському походах. Один із найавторитетніших полковників за гетьмана І.Скоропадського. Після смерті останнього **А.Д.** боровив разом з чернігівським полковником П.Полуботком автономні права України та домагався ліквідації створеної Петром І Малоросійської колегії (1722). Вибраний 1 жовтня 1727 р. гетьманом України, **А.Д.** був значно обмежений у своїх правах відповідно до “Рішительних пунктів” (1728).

Прагнучи відродити колишню славу Гетьманщини, **А.Д.** взявся за впорядкування державного життя шляхом реформ. **А.Д.** врегулював проблему землеволодіння (у 1729-1731 рр. за розпорядженням гетьмана в усіх полках було проведено “Генеральне слідство

про маєтності”), провів реорганізацію фінансової системи України, вперше встановивши точний бюджет державних видатків. **А.Д.** продовжив здійснювати реформу судочинства, розпочав кодифікацію українського права, активно відстоював інтереси вітчизняної торгівлі.

А.Д. відновив право призначати Генеральну військову канцелярію та полковників; значно зменшив кількість росіян у своїй адміністрації, заборонив їм купувати землі в Україні. Він обмежив до шести кількість російських полків в Україні, добився того, що в 1733 р. Київ знову було повернуто в гетьманське підпорядкування, домогся повернення під гетьманську владу запорожців, які з 1708 р. були змушені жити на території Кримського ханства, і дозволу на заснування Нової Січі на р. Підпільній у 1734 р. Гетьманування **А.Д.** було спрямоване на захист державних прав українського народу та боротьбу з російським впливом на Україну, чим тимчасово стримало процес повної інтеграції Гетьманщини в структуру Російської імперії.

© Козюра І.В.

АРИСТОТЕЛЬ, або Стагірит за місцем народження (384, Стагір – 322 р. до н.е., півострів Халкідіка в Македонії) – давньогрецький філософ і вчений. Учень Платона, з 343 р. до н.е. вихователь Олександра Македонського, заснував у 335 р. до н.е. Лікей (Ліцей або перипатетичну школу). Творець формальної логіки. Він написав праці з багатьох предметів, у тому числі з фізики, метафізики, поезії, театру, музики, логіки, риторики, політики, урядування, етики, біології та зоології. **А.** (спільно із Сократом і Платоном) – одна з найважливіших фігур формування Західної філософії.

© Михненко А.М.

АРХІТЕКТУРА “КЛІЄНТ-СЕРВЕР” (англ. *Client-server*) – мережева інформаційно-комунікаційна архітектура, в якій пристрої виконують функції або клієнта, або сервера. Клієнтом (*front end*) є запитуюча машина (зазвичай ПК), сервером (*back end*) – машина, яка відповідає на запит. Обидва терміни (клієнт і сервер) можуть застосовуватися як до фізичних пристроїв, так і до програмного забезпечення.

© Шклярський С.М., Кузнєцов О.Ф.

АРХІТЕКТУРА “ФАЙЛ-СЕРВЕР”, ФАЙЛ-СЕРВЕРНІ ДОДАТКИ – це додатки, подібні за своєю структурою до локальних додатків, але використовують мережевий ресурс для зберігання програми і даних. Функції сервера: зберігання даних і коду програми. Функції клієнта: обробка даних на стороні клієнта. Кількість клієнтів обмежена десятками. Переваги: низька вартість розробки; висока швидкість розробки; невисока вартість оновлення і зміни компонентів. Недоліки: низька продуктивність (залежить від продуктивності мережі, сервера, клієнта); погана можливість підключення нових клієнтів; ненадійна система.

© Шклярський С.М., Кузнєцов О.Ф.

АСИМІЛЯЦІЯ – засіб досягнення етнічної однорідності; процес розчинення раніше самостійного народу (етносу) чи якоїсь його частини в середовищі іншого, як правило, численного народу. Злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв. Розрізняють **А.** добровільну (природну) та вимушену (насиленницьку).

© Римаренко Ю.І., Римаренко С.Ю.

АСОЦІАЦІЯ – добровільне договірне об'єднання діячів, організацій, підприємств, інших юридичних чи фізичних осіб для спільної політичної, господарської, культурної та іншої діяльності. У межах делегованих повноважень **А.** може представляти спільні інтереси та інтереси кожного з її членів, створювати спільні підприємства і госпрозрахункові організації для надання учасникам різних послуг (транспортних, технологічних, комерційних, юридичних), можливості користуватися банківськими кредитами і здійснювати комерційні операції, укладати договори з іншими юридичними та фізичними особами.

© Горбатенко В.П.

АСОЦІАЦІЯ ДЕРЖАВ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ (АСЕАН) / Association of Southeast Asian Nations – геополітична та геоекономічна організація, заснована 8 серпня 1967 р., яка сьогодні об'єднує 10 країн Південно-Східної Азії (Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, Лаос, М'янмар, В'єтнам, Кампучія та Бруней). Спрямована на прискорення економічного зростання, досягнення соціального прогресу й куль-

турного розвитку серед держав-членів та сприяння миру в регіоні. ВВП країн АСЕАН в середньому зростає на 5,6% щороку, досягнувши у 2006 р. суми 1073,9 млрд дол. США.

© Розпутенко І.В.

АСОЦІЙОВАНЕ ЧЛЕНСТВО В ЄС (*Associated membership*) – форма співробітництва ЄС з третіми країнами. Існує кілька типів угод ЄС, які встановлюють різні рамки, глибину та кінцеву мету асоційованого членства:

1) Угода Європейського Союзу про асоціацію (Угода про асоціацію (УА)) – тип угоди між ЄС та третьою країною, яка встановлює базові рамки їхнього співробітництва. Такі угоди, як правило, охоплюють розвиток політичного, торговельного, соціального, культурного та безпекового співробітництва, можуть надавати безтарифний доступ до окремих сегментів ринку ЄС та передбачати фінансову й технічну допомогу. Угоди про асоціацію, підписані останнім часом, також включають як окремий компонент угоду про ЗВТ (УА з Чилі). УА мають бути ратифіковані всіма державами-членами ЄС. На сьогодні ЄС укладає УА з третіми країнами в рамках двох окремих напрямів зовнішньої політики: Процес стабілізації та асоціації (ПСА) з країнами Західних Балкан – Угоди про асоціацію та стабілізацію (УАС) та Європейської політики сусідства (ЄПС) – УА. В обох випадках угоди спрямовуються на наближення законодавства асоційованих членів до *acquis communautaire*. Глибина гармонізації значно менша, ніж при повному членстві, й може не покривати окремих розділів *acquis* (залежно від конкретної держави);

2) На додаток до ПСА та ЄПС Угоди про Асоціацію, які включають положення про ЗВТ, можуть підписуватись з іншими третіми країнами чи торговельними блоками світу (Чилі, Мексика, Південна Африка та ін.);

3) Європейські Угоди – особливий тип угод про асоціацію, які Європейський Союз уклад у 1990-х рр. з десятьма країнами Центральної та Східної Європи. Ці Угоди були адаптовані до специфічної ситуації кожного з партнерів, хоча всі вони базувались на дотриманні принципів прав людини, демократії, верховенстві права та ринкової економіки й мали на меті підготувати асоційовані країни до вступу в ЄС.

© Розпутенко І.В.

АСОЦІЙОВАНІ З ЄС КРАЇНИ – держави, що уклали з Європейським Союзом договір про асоціацію. На сьогодні договори про асоціацію з ЄС укладені з такими країнами, як: Албанія (2006), Алжир (2005), Андорра (1991), Болгарія (1995), Чилі (2003), Хорватія (2005), Єгипет (2004), Фарерські острови (1997), Ізраїль (2000), Йорданія (2002), Ліван (2006), Македонія (2004), Мексика (2000), Марокко (2000), Палестинська автономія (1997), Румунія (1995), Сан-Маріно (2002), ПАР (2000), Туніс (1998), Туреччина (1963). З північно-балканськими країнами (крім Болгарії та Румунії) договори про асоціацію були укладені в рамках “Процесу асоціації та стабілізації”. Швейцарія уклала з ЄС договір про створення зони вільної торгівлі. Статусом асоціації користувалися також країни Центральної Європи, що були прийняті до ЄС у 2004 р.

© Казакевич Г.М.

АСПЕКТИ ВПЛИВУ НА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ.

Серед основних аспектів такого впливу можна відзначити такі: *ціннісний, політичний, функціональний, мотиваційний та інноваційний*. Пріоритети цих аспектів зазначені в послідовності їх викладу. *Ціннісний аспект* безпосередньо пов’язаний з культурою організації, він є найбільш суттєвим змістовним чинником. *Політичний аспект* пов’язується, з одного боку, з процесами отримання, утримання, передачі влади, боротьби за неї, а з другого – з розробленням і реалізацією державної політики. *Функціональний аспект* пов’язаний з технологією прийняття рішень. Остання завжди передбачає наявність певної логічної моделі прийняття рішень та необхідної інформації, зокрема щодо проблемної ситуації; час для прийняття рішення; ресурси, необхідні для реалізації рішення; ресурси, які є в розпорядженні організації (або особи, яка приймає рішення); систему управлінських параметрів; систему зв’язку між контрольованими і неkontrolльованими параметрами; альтернативні варіанти рішень; систему критеріїв (оцінку систему) для оцінки очікуваних результатів рішень. *Мотиваційний аспект* пов’язується з теоріями мотивації, що базуються на аналізі потреб та процесу. Ключовими поняттями теорій мотивації є зусилля, організаційні цілі та індивідуальні потреби. Застосовується така схе-

ма дій: задовольняються потреби працівників, коли вони докладають енергійних зусиль, і в результаті забезпечується досягнення організаційних цілей. *Інноваційний аспект* характеризує формування та реалізацію потенціалу нового в системі державного управління. Він включає дві складові: здатність системи державного управління приймати принципово нові, нетрадиційні управлінські рішення з позиції функціонально-технологічного підходу, а також здатність системи державного управління підтримувати інновації, стимулювати їх упровадження в життя.

© Бакуменко В.Д.

АТЕСТАЦІЯ – перевірка та оцінка ділової кваліфікації працівників на предмет їх відповідності посаді, яку обіймають, або здійснюваній роботі. Для працівників різних галузей економіки встановлено різну періодичність проведення А. – від трьох до п'яти років. В органах виконавчої влади, де працює більшість державних службовців, здійснюється періодична (раз на три роки) А. Кабінетом Міністрів України затверджено Положення про порядок проведення А. державних службовців органів виконавчої влади. Посадові особи органів місцевого самоврядування підлягають А. раз на чотири роки. Відповідно до чинного законодавства А. не підлягають сільські, селищні, міські голови, голови районних у містах, районних і обласних рад, секретарі сільських, селищних, міських рад, працівники патронатної служби, особи, які перебувають на посаді менше одного року, молоді спеціалісти, вагітні жінки чи жінки, які працюють на посаді менше одного року після виходу на роботу з відпустки, пов'язаної з вагітністю і пологами чи доглядом за дитиною, особи, прийняті на посаду на визначений термін.

© Лазор О.Я.

АТЕСТАЦІЯ КАДРІВ – спосіб періодичної перевірки та оцінки професійної придатності, особистих та моральних якостей, встановлення службово-посадової відповідності працівника. Атестація допомагає виявити потенційні можливості; стимулює підвищення кваліфікації і професіоналізму службовців підприємств, установ, організацій. Для проведення атестації утворюється комісія, яка в рамках визначеної процедури виявляє ступінь відповідності працівника по-

саді. Атестованими вважаються особи, які визнані комісією такими, що відповідають займаній посаді або відповідають займаній посаді за певних умов. Перелік посад і порядок атестації встановлюється в кожній галузі окремо. Атестація державних службовців – це врегульована нормативно-правовими актами процедура оцінювання професійних (ділових і особистих) якостей, компетентності та діяльності державних службовців на посаді щодо їх відповідності вимогам на займаній посаді за визначений період. Процедура атестації державних службовців регламентується постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення щодо проведення атестації державних службовців” від 28 грудня 2000 р. № 1922 і проводиться раз на три роки.

© Желюк Т.Л., Сурай І.Г.

АТЛАНТИЗМ – термін, співзвучний за суттю терміну “таласократія” (Sea Power) – геополітична теорія західної цивілізації, що ґрунтується на ліберально-демократичних цінностях правового громадянського суспільства. У воєнно-стратегічному аспекті – країни-учасниці НАТО, включаючи США і західно-європейські держави. Адепти А. вважають, що головну роль у світі відіграють морські цивілізації, від яких у глибину континента надходять культурні імпульси.

© Розпугенко І.В.

АТРИБУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА – обов’язкові ознаки, риси громадянського суспільства, що стверджують його роль як опори демократії та вияву свободи. До найголовніших А.г.с. слід віднести: а) наявність публічного простору, засобів і центрів комунікації, наслідком чого є формування сфери публічного життя і громадської думки; б) організованість публічного життя вільних і рівних індивідів, чий права захищені конституцією та законами; в) незалежність від держави, добровільність асоціацій, автономність яких усвідомлена на індивідуальному та колективному рівнях; г) зорієнтованість діяльності на громадські інтереси та публічну політику, наслідком чого є кооперація та солідарність між людьми, спілкування на засадах взаємної довіри і співробітництва.

© Князєв В.М., Михненко А.А.,
Михненко А.М.

АТТАЛІ ЖАК (фр. *Jacques Attali*, нар. 1.11.1943) – французький філософ, економіст, ліберал і глобаліст, автор концепції “нового світового порядку”, прихильник гео-економічного підходу в геополітиці, він визначає сучасність як наступ “ери грошей”, панування ліберально-демократичних цінностей і ринкових відносин, що базуються не тільки на фінансовому капіталі, а й на інформаційних технологіях, тонкий знавець каббалістики (езотеричний, містичний іудаїзм). Автор десятка книг: “Шуми” (1977), “Три світи” (1981), “Історія часу” (1982), “Впливова людина Зигмунт Г.Уорбург (1902-1982)” (1985), “В прямому і переносному значенні” (1988), “1492”, “Антиекономіка” (1975), “Лінії горизонту” (1992), “Коротка історія майбутнього” (2006). У книзі “Лінії горизонту” (*Lignes d’horizons*, 1990, Париж; в англійському перекладі – *Millennium*”, що було перекладено російською як “Золотий век”) **А.** розглядає еволюцію суспільства, взятого на глобальному рівні, на наступні 25 років (по суті до 2015 р.), а також досліджує суть його економічної, політичної, соціальної та ідеологічної організації. У цій праці стверджується початок “ери грошей” при пануванні ліберально-демократичних цінностей і ринкових відносин, які розвиваються не лише на фінансовому капіталі, а й на інформаційних технологіях. Говорячи про майбутнє людської цивілізації, не залишає місця у своєму прогнозі ні Росії, ні США. Майбутнє йому бачиться так: Європа, а точніше монетаристська Європа, Європа як кредитор в останній інстанції, зі своїм “євро”, з можливістю регулювання всіх відносин усередині людської спільноти за допомогою грошей і кредитів, з прекрасно розвиненими телекомунікаціями, з одного боку, і Японія на чолі Тихоокеанського регіону – з другого боку. На думку **А.**, демократія загалом – це найкраща політична система, торговий лад – рушій прогресу, всемогутність грошей – найсправедливіший порядок правління. **А.** – один із фігурантів у справі про незаконний продаж зброї Анголі (“Анголагейт”). Новий світовий порядок, за **А.**, установлюється на принципах геоekonomіки.

© Розпутенко І.В.

АТТРАКТОР – сфера притягування, притягуюча множина, стійка сфера рішення, певна потенційна яма, з якої система сама не

вийде. Це стійкий стан, у який потрапляє система і в межах якого деякий час функціонує. Згідно з О.М.Князєвою і С.П.Курдюмовим, це сталий стан системи, який притягує до себе всю множину “траєкторій” системи, що визначаються різними початковими умовами. У той час як у більшості робіт з проблем самоорганізації під **А.** розуміють відображення цього відносно стійкого стану у фазовому просторі, О.М.Князєва і С.П.Курдюмов **А.** називають реальні структури у відкритих нелінійних середовищах, які формуються в процесі еволюції в цих середовищах у результаті затухання перехідних процесів. Тому розумно скористатися поняттям “структури-аттрактори”, що виступають як цілі еволюції.

© Сурмін Ю.П.

АУДИТ АДМІНІСТРАТИВНИЙ / АУДИТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (*performance audit*) – аудит економічності, ефективності та результативності, з якими організація, що перевіряється, використовує свої ресурси при виконанні своїх обов’язків. Іншими словами, **А.а.д.** можна визначити як намір через дослідження перевірити, чи місцеві органи влади, різні установи та організації “роблять те, що потрібно”, і роблять це “правильним і найдешевшим шляхом, способом”. Його основу становить оцінка адміністративної діяльності з точки зору економічності, ефективності та результативності щодо використання ресурсів при досягненні поставлених цілей. **А.а.д.** можна проводити в будь-якому сегменті державного сектору: у центральному уряді, місцевих органах влади, різних установах та організаціях. Відтак його застосування в системі публічного врядування забезпечує реалізацію основного принципу функціонування державних і муніципальних установ – прозорості їх діяльності.

© Приходченко Л.Л.

АУДИТ СОЦІАЛЬНИЙ – перевірка якості та ефективності управління соціальними процесами на місцевому, регіональному та державному рівнях. Метою **А.с.** є підвищення рівня та якості життя населення. Здійснюється кваліфікованими фахівцями, аудиторами, які наділяються правом оцінювати якість та ефективність управлінської діяльності у сфері державного і регіонального управління та місцевого самоврядування.

© Бакуменко В.Д.

АУДИТ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – перевірка, переважно фінансово-господарська або адміністративна, стану контрольної діяльності будь-якої організації кваліфікованими спеціалістами – аудиторами. Розрізняють зовнішній (такий, що здійснюється незалежними, уповноваженими державою аудитором) і внутрішній аудит (з метою самоперевірки організації). Цілями аудиту є визначення ступеня достовірності інформації про діяльність організації, що міститься у її звітності, та її відповідності чинному законодавству; визначення недоліків у фінансово-господарській, функціональній чи адміністративній діяльності організації з метою їх усунення. *Аудит адміністративний* (аудит адміністративної діяльності) – це перевірка будь-якої організації незалежним аудитором з метою виявлення недоліків у організаційній структурі та системі управління, надання рекомендацій щодо вдосконалення управління. *Аудит функціональний* (аудит основної діяльності) – це перевірка з метою визначення економічності, ефективності та результативності її основної діяльності, виявлення недоліків у ній та надання рекомендацій щодо їх усунення. *Аудит політичний* – це перевірка прийняття та впровадження політичних рішень з метою визначення ступеня його відповідності задекларованій меті, визначення ефективності і результативності, оцінки наслідків впровадження. *Аудитором* виступають окрема особа чи спеціальна організація, що уповноважені державою або запрошені організацією здійснити перевірку її фінансового чи адміністративно-управлінського стану. Аудитори, як правило, дають оцінку діяльності, що планується організацією, насамперед ступеня її ризику. У низці країн звітність щодо діяльності державних організацій, підтверджена аудитором, підлягає обов'язковій публікації.

© Бакуменко В.Д.

АУДИТ ФІНАНСОВИЙ – одна з форм фінансового контролю, включає експертну оцінку фінансово-господарської діяльності підприємства за даними бухгалтерського фінансового обліку, фінансової звітності, а також надання аудиторських послуг і пов'язаних із ними експертиз, консультацій з питань бухгалтерського фінансового і управлінського обліку, фінансової звітності, опо-

даткування, аналізу господарської діяльності, фінансів, управління трудовими ресурсами та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності юридичних і фізичних осіб. Предметом **А.ф.** є гроші й вартісні характеристики діяльності. Перед **А.ф.** підприємства ставиться кілька цілей, основні з яких: визначення наявного фінансового стану; визначення зміни цього стану в структурно-часовому аспекті, факторів, що викликали ці зміни; прогноз основних тенденцій у фінансовому стані.

© Макогон Ю.В., Медведкіна Є.О.

АФАНАСЬЄВ ВІКТОР ГРИГОРОВИЧ (1922-1994) – відомий російський філософ, фахівець у сфері соціальної філософії, філософських проблем кібернетики та управління; доктор філософських наук, професор, академік РАН, академік АН СРСР. Зробив значний внесок у розробку системного підходу у вивченні соціальних явищ, дослідження проблем наукового управління та інформатизації, проблем цілісності живого. Є автором понад 500 робіт, у тому числі 20 книжок, його роботи перекладені на 60 мов світу. Наукові праці **А.** присвячені загально-теоретичним (соціально-філософським і філософським) фундаментальним питанням життєдіяльності на всіх рівнях живого – від біологічних до соціальних форм, в яких його цікавила проблема управління.

© Сурмін Ю.П.

ACQUIS COMMUNAUTAIRE – правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського Союзу (проте й не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського Співтовариства, спільної зовнішньої політики та політики безпеки і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ. Термін **“А.с.”** використано в тексті Договору про Європейський Союз (ст. 3) у відповідних редакціях французькою та англійською мовами. На практиці, у праві і правовій доктрині Європейського Союзу поняття **“А.с.”** означає не абстрактні “досягнення Співтовариства” (“спадщину Співтовариства”), а насамперед досягнення в галузі права. До джерел **“А.с.”** відносять: 1) первинне законодавство: Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р. (з 1993 р. – Договір про заснування Європейського Співтовариства), До-

говір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії 1957 р. з наступними змінами, внесеними Маастрихтським договором (Договір про утворення Європейського Союзу 1992 р.), Амстердамським договором 1997 р. та Ніццьким договором 2001 р., а також актами про приєднання; Договір про Європейський Союз 1992 р., із змінами, внесеними Амстердамським договором 1997 р. та Ніццьким договором 2001 р., а також договорами про приєднання; Договір про злиття 1965 р.; акти про приєднання нових держав-членів; 2) вторинне законодавство: директива; регламент; рішення; рекомендація або висновок; джерело права у формі міжнародної угоди; загальний принцип права Європейського Співтовариства; рішення Європейського Суду; спільна стратегія у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, як це визначено ст. 13

Договору про Європейський Союз; спільні дії в рамках спільної зовнішньої політики та політики безпеки; спільна позиція у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки; рамкове рішення щодо гармонізації законодавства в контексті положень Договору про ЄС про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (ст. 34 Договору про ЄС); спільна позиція в контексті положень Договору про ЄС про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (ст. 34 Договору про ЄС); рішення в контексті положень Договору про ЄС про співробітництво правоохоронних та судових органів у кримінальних справах (ст. 34 Договору про ЄС); загальне положення або принцип у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

© Забара І.М.

Б

БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ – одна з основоположних умов демократичного ладу, коли інтереси різних суспільних верств виражаються відповідними політичними партіями, що змагаються між собою за владу і справляють більш або менш визначальний вплив на події в суспільстві. Реальна **Б.** не там, де багато партій, а там, де партії мають вагому соціальну базу, репрезентують суттєві інтереси, дійсно впливають на розв’язання нагальних суспільних проблем.

© Михненко А.М.

БАГАТОПАРТІЙНА СИСТЕМА – система, що передбачає конкуренцію і взаємодію партій у боротьбі за державну владу і в процесі її здійснення. Залежно від кількості партій виділяються партійні системи *по-міркованого і крайнього плюралізму*. Жодна партія, яка входить до таких систем, не може самостійно перебувати у владі, і тому виникає необхідність формування коаліції для формування уряду і для внутрішньопарламентської діяльності. Дж.Сарторі виділив також *поляризовані* та *неполяризовані* партійні системи. Перші характеризуються пануванням впливових партій позасистемної опозиції, другі, навпаки, – консенсусом між впливовими партіями відносно основних норм і “правил гри”. **Б.с.** підрозділяються також на системи з *домінуючою* і *бездомінуючою* партією, а також на “атомізовані” партійні системи. Французький учений М.Дюверже сформулював три соціологічних закони, які встановлюють взаємозалежність партійних систем з існуючою в державі виборчою системою.

© Полуріз В.І.

БАГАТОРІВНЕВЕ ВРЯДУВАННЯ (Multi-Level Governance) – новий підхід у теорії європейської інтеграції, що виник у 1990 р., який розглядає інтеграцію як процес неієрархічного мережевого управління у ЄС,

що характеризується широким залученням урядів держав-членів, регіональних та місцевих органів влади, експертів та інших неурядових гравців до процесів прийняття рішень та вироблення політики. Концепція **Б.в.** і мережевий аналіз не пропонують тієї кількості теоретичних перспектив, які можуть представити інші теорії інтеграції. Вона не дає пояснень фактів відносно мети європейських політик, їй також бракує прогностичної перспективи. Проте цей підхід заслуговує на особливу увагу в контексті пояснення реального функціонування складної системи Європейського Союзу, яка останніми роками характеризується очевидною еволюцією механізму ухвалення рішень, за якої **Б.в.** стає характерною рисою сучасного процесу вироблення політик як на національному, так і на міждержавному рівні.

© Розпутенко І.В.

БАЗА ДАНИХ – упорядкований набір даних, у технічному розумінні включаючи й систему керування **Б.д.** Головним завданням **Б.д.** є гарантоване збереження значних обсягів інформації та надання доступу до неї користувачеві або ж прикладній програмі. Таким чином, **Б.д.** складається з двох частин – збереженої інформації та системи керування нею. З метою забезпечення ефективності доступу записи даних структурують за одним із підходів: ієрархічним, мережевим або реляційним.

© Харченко О.А., Криворучко О.В.

БАЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА – впорядкована сукупність нормативно-правових актів, призначених для правового регулювання певної галузі державного управління або сфери суспільної діяльності. Являє собою зведення законів та інших нормативно-правових актів, які використовуються для аналітичної і практичної діяльності. Основним елементом **Б.н.-п.** є нормативно-право-

вий акт, який являє собою письмовий документ, що приймається уповноваженим на це суб'єктом державно-владних повноважень у визначеній формі за встановленою процедурою, регулює суспільні відносини і містить норми права.

© Бакуменко В.Д.

БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ НАУКИ УПРАВЛІННЯ – низка наукових положень, необхідність врахування яких у сучасній управлінській діяльності, зокрема в процесі формування управлінських рішень, фактично є аксіомою. Вони складають основу управлінського мислення. Серед них такі: органічне поєднання і застосування системного та ситуаційного підходів; розгляд соціальних систем як сукупності суб'єкта та об'єкта управління, а управління в них як неперервного процесу, управлінські цикли якого складаються із стандартного набору певних функцій управління; надання управління соціальними системами, насамперед державному управлінню, характеру стратегічного, що враховує актуальні проблеми світового розвитку та реалізується через певні політики; розвиток управлінських технологій шляхом типізації найбільш характерних процедур і операцій; необхідність дотримання та удосконалення управлінської культури.

© Бакуменко В.Д.

БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – вихідні, найбільш загальні постулати, дотримання яких забезпечує наукову обґрунтованість діяльності у сфері державного управління. Серед них: *принцип об'єктивності державного управління*, який зумовлює необхідність дотримуватися в усіх управлінських процесах вимог об'єктивних закономірностей і реальних можливостей суспільних сил; *принцип універсальності управління*, який проголошує, що цикл і загальні функції управління не відрізняються між галузями державного та приватного управління, а також не залежать від масштабу та специфіки об'єкта управління, *принцип випереджального стану управління*, що передбачає перехід від орієнтації на минуле (планування від досягнутого) до орієнтації на майбутнє, зокрема активного виявлення, прогнозування та запобігання можливим проблемам на основі дослідження потреб і перспектив розвитку об'єкта управління з

використанням науково обґрунтованої методології; *принцип демократизму* – декларує народовладдя, а саме визначає роль народу як носія і джерела влади, яку він реалізує як опосередковано через референдуми та виборчу систему, так і безпосередньо через органи державної влади та місцевого самоврядування; *принцип поділу влади*, що передбачає поділ системи влади на три гілки – законодавчу, виконавчу та судову; *принцип законності* – передбачає пріоритет закону і спрямований на створення міцних правових засад у всіх основних сферах діяльності держави. З цим принципом безпосередньо пов'язаний *принцип правової захищеності управлінських рішень*, тобто їх прийняття на підставі знання чинного законодавства і тільки з урахуванням їх відповідності чинним правовим актам. До загальних принципів державного управління також належать: *принцип єдності економіки та політики* зі збереженням пріоритету останньої і *принцип поєднання загальних та локальних інтересів* за пріоритету інтересів більш високого рівня.

© Бакуменко В.Д.

БАЗОВІ ЦІННОСТІ – специфічне визначення суспільством об'єктів та явищ навколишнього світу, які мають фундаментальне значення для людини і суспільства, наприклад демократія, свобода, рівність, справедливість, достаток, істина тощо. **Б.ц.** становлять зміст ціннісних орієнтацій особи, що фігурують як цілі життєдіяльності та регулятори соціальної поведінки індивідів.

© Сурмін Ю.П.

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА – цінності, найважливіші з яких такі: державність, добробут населення та національна безпека; відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії; людина, її права та свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством; послідовне утвердження демократичних засад розвитку суспільства, прав і свобод людини, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства. Демократія є політичним ладом, порядком здійснення влади, способом управління суспільними справами за участю й в інтересах народу; практичним втіленням ідеалів свободи, справедливості, рівності можливостей, людських

прав; соціальною активністю, участю громадян в ухваленні та здійсненні суспільних рішень, у житті громади, розв'язанні проблем. Демократизація управління як процес реалізації прав і свобод громадян у системі управління суспільством є найвищим щаблем регуляції суспільних відносин і здійснюється на основі принципів: конкуренції, багатопартійності, плюралізму, свободи вибору, прозорості прийняття рішень, їх громадського контролю. Утвердження **Б.ц.д.с.** передбачає створення та розвиток демократичних інститутів і процесів, що є сталими, загально визнаними формами суспільної практики, які забезпечують соціальну та політичну стабільність; такі інститути можуть бути формальними (офіційно схваленими, зареєстрованими, узаконеними) та неформальними, що функціонують на основі моральних, соціальних норм і звичаїв. Прикладами цих інститутів є громадянське суспільство, парламентаризм, вибори, референдуми.

© Сурмін Ю.П.

БАНДЕРА СТЕПАН АНДРІЙОВИЧ (01.12.1909 – 15.10.1959) – політичний діяч, ідеолог українського руху, голова Проводу ОУН-Б. У 1919-1927 рр. навчався у Стрийській гімназії. З 1922 – член Пласту, а згодом – Організації Вищих Класів Українських Гімназій. З 1928 р. – член Української Військової Організації, з 1929 р. – Організації Українських Націоналістів (ОУН), з 1931р. – член Крайової Екзекутиви ОУН на Західноукраїнських Землях (ЗУЗ), а з червня 1932 р. – заступник Крайового Провідника і референт пропаганди. У червні 1933 р. на берлінській конференції ОУН був офіційно затверджений Крайовим Провідником ОУН на ЗУЗ. У червні 1934 р. заарештований і в ході Варшавського процесу 1935-1936 рр. і Львівського процесу 1936 р. був засуджений до смертної кари, згодом заміненої на довічне ув'язнення. 1936-1939 рр. – перебував у в'язниці “Święty Krzyż” (“Святий Хрест”) у Варшаві. У квітні 1941 р. затверджений головою Революційного проводу ОУН. Ініціював проголошення відновлення Української держави у Львові 30 червня 1941 р. У липні 1941 р. був заарештований окупаційними властями і ув'язнений у концетраційному таборі Заксенхаузен до вересня 1944 р. У 1946-1953 і 1956-1959 рр. голова проводу закордонних частин ОУН.

Убитий у Мюнхені агентом КДБ Б.Сташинським. Автор праць, у яких ґрунтовно розроблено теологічні й теоретичні засади українського націоналізму, зокрема “Перспективи Української Національної Революції” (1958), та ін.

© Казакевич О.М.

БАНК МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ – міжнародна фінансова організація, що створена відповідно до Гаазької конвенції центральними банками провідних країн Європи, США та Японії та має сприяти співробітництву між центральними банками країн-учасниць, створювати сприятливі умови для міжнародних фінансових розрахунків. Виконує функції фінансового агента Європейського об'єднання вугілля і сталі, європейського допоміжного органу Міжнародного валютного фонду і Міжнародного банку реконструкції та розвитку.

© Вітер Д.В.

БАРСЕЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС (BARCELONA PROCESS) – відомий також як Євросередземноморське співробітництво, поклав початок політиці ЄС щодо середземноморських країн. Цей процес спрямований на зміцнення зв'язків між Союзом та державами-партнерами, а також на заохочення встановлення тісніших контактів між самими середземноморськими країнами. У листопаді 1995 р. у Барселоні (Іспанія) на конференції з питань розробки спільної стратегії щодо середземноморського регіону 15 державами-членами ЄС та 12 країнами середземноморського басейну (Алжир, Кіпр, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Ліван, Мальта, Марокко, Сирія, Туніс, Туреччина, Палестинська автономія) була прийнята Барселонська декларація, яка заклала основи Євросередземноморського співробітництва. Метою Євросередземноморського співробітництва є сприяння миру й стабільності в регіоні шляхом налагодження політичного діалогу, який би базувався на таких спільних цінностях сторін, як демократія та верховенство права. Цілями **Б.п.** є попередження та розв'язання конфліктів, а також сприяння економічному процвітання, зокрема за допомогою створення зони вільної торгівлі, реалізації спільних проектів у галузі охорони навколишнього середовища, модернізації енергетичного сектору, розвитку сільських тери-

торій та регіонального планування, боротьби з безробіттям, заохочення зовнішнього інвестування в регіон. У цьому контексті Євросередземноморське співробітництво об'єднує держави-члени ЄС та середземноморські країни в межах широкомасштабної програми, яка складається з трьох напрямів: політичного та питань безпеки, економічного й фінансового, соціального та культурного. Важливим елементом **Б.п.** є також зміцнення співробітництва у сфері правосуддя, міграції та соціального залучення. Він передбачає врахування умов, у яких перебуває конкретна держава-учасниця, що дає змогу визначити пріоритетні напрями співробітництва окремо для кожної країни. Втілення у життя **Б.п.** відбувається як на двосторонньому, так і на регіональному рівні.

© Рудік О.М.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ПОСАДОВОЇ ОСОБИ – невиконання, нежиття заходів щодо забезпечення виконання правил іншими особами, ухилення від виконання посадових обов'язків, які регламентовані довідником типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад, посадовими інструкціями, правилами внутрішнього трудового розпорядку. **Б.п.о.** створює підстави для притягнення до юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, кримінальної, цивільної), яка стимулює правомірну поведінку, і передбачає застосування до службовців установ та організацій певних санкцій з негативними наслідками (адміністративні стягнення, відшкодування збитків, позбавлення волі, штраф), що забезпечуються у примусовому порядку державою.

© Желюк Т.Л.

БЕЗПЕКА – стан відсутності будь-якої загрози. Характеристика соціальної системи, яка дається з різних позицій: 1) як *об'єктивна характеристика зовнішніх умов середовища* нашого життя і діяльності, що припускає наявність небезпеки, спрямованої зовні на систему, **Б.** якої хочуть забезпечити, тобто джерело небезпеки і об'єкт, який піддається їй, видаються розділеними, а акцент в опису системи робиться на об'єкті, який вимагає захисту; у цьому опису фіксуються: захищеність об'єкта від викликів, ризиків, небезпек і загроз; стан об'єкта, в якому йому не може бути завдано суттєвих

збитків або шкоди; стан стійкого існування (розвитку) об'єкта, за якого вірогідність небажаної зміни будь-яких характеристик (параметрів) його життєдіяльності (функціонування) невелика; прийнятний рівень небезпеки (прийнятний ступінь захищеності від загроз), залежний від витрат на обмеження дії чинників, які ініціюють небезпеку; здатність об'єкта, явища або процесу зберігати свої основні характеристики (параметри), сутність при негативних діях з боку інших об'єктів, явищ або процесів; незаподіяння іншим об'єктам суттєвого збитку або шкоди; 2) як *психологічна реакція людини на зовнішні умови свого існування*, яким дається оцінка як безпечним/небезпечним на основі чуттєво-емоційного їх сприйняття і які у подальшому переносяться на умови середовища (об'єкти), що оцінюються як їх об'єктивна характеристика; 3) як *відносини всередині різних систем людської діяльності*, в уявленні про які поєднано джерело небезпеки і об'єкт, який їй піддається; саме взаємодія діяльнісних структур породжує небезпеки і загрози в результаті дефіциту засобів і методів роботи в управлінні цими системами. **Б.**, таким чином, пов'язується з методологічним забезпеченням управління і діяльності та здібностями управління (політика) усувати утруднення, які виникають на практиці.

© Кучма Д.Я.

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА – широке, багатокомпонентне поняття, яке відображає існуючі військово-політичні, економічні, екологічні, соціокультурні, інформаційні та інші загрози для суспільства, держави або нації, що складаються в системі глобальних і регіональних взаємовідносин з іншими країнами, етносами, соціальними групами, верствами, політичними силами. **Б.н.** найчастіше розглядається у двох аспектах: або крізь призму зіткнення національних інтересів, які виявляються у вигляді ідеалів і цілей суспільства, держави, нації (У.Липман, Г.Моргентау, С.Хоффман, М.Каплан та ін.), або через взаємодію систем цінностей як найбільш фундаментальних чинників, що визначають цілі, засоби та методи дій держав на міжнародній арені й політичних сил у країні (А.Вольферс, К.Норр, Ф.Трегер, Д.Кауфман та ін.). В обох варіантах аналізуються суб'єктивні та об'єктивні компонен-

ти безпеки, існуючі та потенційні загрози, зовнішні й внутрішні фактори дестабілізації державного та громадського життя. Всебічна оцінка **Б.н.** охоплює: по-перше, пошук суттєвої відмінності між об'єктивним її станом та суб'єктивними тлумаченнями цього стану правлячими й опозиційними елітами, керівниками протидіючих держав тощо; по-друге, об'єктивну оцінку верхньої та нижньої меж **Б.н.** для кожної конкретної держави або військово-політичного союзу; по-третє, більш широке тлумачення спектра **Б.н.**, ніж тільки військової, зовнішньополітичної чи зовнішньоекономічної загрози. Див. також *Система національної безпеки*.

© Мухненко А.А., Мухненко А.М.

БЕЗПЕКА ЕКОЛОГІЧНА – 1) стан захищеності життєво важливих інтересів держави, особи, суспільства від реальних або потенційних загроз, що створюються через антропогенний або природний вплив на довкілля; 2) сукупність визначених властивостей навколишнього середовища і створених цілеспрямованою діяльністю людини умов, за яких з урахуванням економічних, соціальних і науково обґрунтованих допустимих навантажень на об'єкти біосфери утримуються на мінімально можливому рівні ризику антропогенний вплив на довкілля і негативні зміни, що відбуваються в ній, забезпечується збереження здоров'я, життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для сучасного і наступних поколінь. Об'єктами **Б.е.** є життєво важливі інтереси суб'єктів безпеки: матеріальні, духовні потреби особистості, природні ресурси і природне середовище як матеріальна основа держави і суспільного розвитку. Суб'єктами **Б.е.** виступають індивідууми, суспільство, держава.

© Шпильовий І.М.

БЕЗПЕКА ЕТНОПОЛІТИЧНА – ступінь (рівень) стабільності системи взаємовідносин між представниками різних етнічних спільностей, етнічними групами та державою, за якого узгоджуються і реалізуються їх інтереси, забезпечуються права і свободи громадян незалежно від їх етнічної належності, попереджаються і нейтралізуються загрози в етнополітичній сфері суспільних відносин. Забезпечення **Б.е.** передбачає проведення виваженої державної політики у сфері гармонізації відносин між різними

етнічними спільнотами. Важливими умовами **Б.е.** є ненасильницьке розв'язання існуючих міжетнічних та міжконфесійних протиріч, своєчасне попередження та мирне врегулювання етнополітичних конфліктів, недопущення їх збройної ескалації.

© Дацюк А.В.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНА (англ. *Information Security*) – стан суспільства, в якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації, умов її створення, існування і поширення. **Б.і.** характеризує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якої запобігається заподіяння шкоди через: неповноту, невчасність та спотворення інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і навмисне порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації. Див. також *Інформаційна безпека*.

© Ралдугін С.О.

БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА – захищеність системи міжнародних відносин від загроз їх дестабілізації, конфронтації, збройних конфліктів і війн, яка визначається таким станом міжнародних відносин, за якого забезпечуються життєво важливі інтереси (інтереси виживання) усіх суб'єктів світової політики, виключається порушення загального миру або створення загроз реалізації вказаних інтересів і, відповідно, безпеці народів. Забезпечення **Б.м.** засноване на дотриманні всіма державами загальновідомих принципів і норм міжнародного права, які виключають вирішення спірних питань і розбіжностей між ними за допомогою сили або загрози застосування сили (передусім збройної). Виконання цієї умови здійснюється за допомогою створення та ефективного функціонування відповідних глобальних, регіональних і міждержавних структур та механізмів забезпечення безпеки. **Б.м.** може бути глобальною (загальною) або регіональною (європейська, азіатсько-тихоокеанська, близькосхідна та ін.)

© Ситник Г.П.

БЕЗПЕКА ПОЛІТИЧНА – захищеність політичної системи суспільства від зовніш-

ніх і внутрішніх загроз. **Б.п.** передбачає ефективне функціонування політичної системи суспільства і державного управління, які забезпечують стійкий політичний суверенітет у межах системи міжнародних відносин, територіальну цілісність, наявність можливостей у нації і державних інститутів самостійно вирішувати питання державного устрою (конституційного ладу) і незалежно проводити внутрішню й зовнішню політику, а також політичну стабільність, що базується на балансі життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави.

© Ситник Г.П.

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ – процес і принцип формування особистості державного службовця, який передбачає створення таких систем освіти, котрі відкриті для працівників будь-якого віку і супроводжують їх протягом усього терміну професійної діяльності на державній службі, сприяють їх постійному розвитку, залучають їх до безпосереднього процесу оволодіння визначеним рівнем систематизованих професійних знань, умінь, навичок, засобів поведінки (спілкування). Безперервна освіта передбачає не лише підвищення кваліфікації, а й перепідготовку за умов змін, розвитку пізнавальних можливостей та стимулювання постійної самоосвіти.

© Шпекторенко І.В.

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ – одна із форм демократії, повновладдя народу, що здійснюється шляхом прямого волевиявлення. Основні форми **Б.д.** закріплені в Конституції України – це всенародне обговорення і всенародне голосування (референдум); вибори до Рад; накази виборців депутатам; звіти депутатів перед виборцями, а також перед колективами і громадськими організаціями, які висунули їх кандидатами в депутати; звіти виконавчих і розпорядчих органів, інших створюваних Радами органів перед населенням; відкликання депутата; збори виборців; народний контроль. **Б.д.** забезпечує найбільш повну участь громадян в управлінні країною, доповнює постійно діючу централізовану представницьку систему.

© Михненко А.М.

БЕКОН ФРЕНСІС (англ. *Francis Bacon*) (22 січня 1561 р. – 9 квітня 1626 р.) – англій-

ський філософ, історик, політичний діяч, основоположник емпіризму, один із перших теоретиків державного управління. У 1584 р. був вибраний у парламент. З 1617 р. лорд-хоронитель печатки, потім – лорд-канцлер; барон Веруламський і віконт Сент-Олбанський. У 1621 р. притягнутий до суду за обвинуваченням у хабарництві, засуджений і відсторонений від усіх посад. Був помилуваний королем, але не повернувся на державну службу й останні роки життя присвятив науковій і літературній справі.

Б. розпочав професійну діяльність як юрист, але пізніше став відомим як адвокат, філософ і теоретик наукової революції. Його роботи сформували засади індуктивної методології наукового пізнання, яку часто називають методом Бекона. Свій підхід до проблем науки **Б.** виклав у широковідомому трактаті “Новий органон” (1620). Він проголосив метою науки збільшення влади людини над природою.

Із самого початку своєї діяльності **Б.** висунув доктрину “природної” філософії, що ґрунтується на досвідченому пізнанні. Він запропонував велику програму перебудови інтелектуального світу, піддавши гострій критиці схоластичні концепції попередньої і сучасної йому філософії. Критерій успіхів наук за **Б.** – виключно практичні результати, до яких вони призводять.

Дослідно-індуктивний метод Бекона склався в поступовому утворенні нових понять шляхом тлумачення фактів і явищ природи. Наприкінці свого життя **Б.** написав книгу про утопічну державу “Нова Атлантида” (опубліковано посмертно в 1627 р.). У цьому творі він відобразив державу майбутнього, у якій всі продуктивні сили суспільства перетворені за допомогою науки й техніки. Погляди щодо державного управління **Б.** виклав у збірнику невеликих есе “Есе, або наставляння моральні та політичні” (*Essays or Counsels, Civil and Moral*): возвеличити свою державу мудрий государ може єдино за допомогою тих законів, звичаїв і установлень, яким звичайно, ремствує філософ, приділяється занадто мало уваги. Якщо розхитано один із чотирьох стовпів, якими тримається правління, – релігія, правосуддя, рада і скарбниця – у державі починаються смути і заколоти.

Особливу увагу **Б.** приділяв державній раді та різним дорадчим органам, які монарх

може створювати для вирішення тих чи інших державних справ (“наймудріші з государів, покладаючись на радника, не повинні почитати це за приниження своєї величі або применшення своєї мудрості”). Він докладно прописував правила організації діяльності подібних рад, зокрема пропонував відродити давню лицарську традицію “круглих столів”, що дає змогу всім учасникам обговорення висловити власну точку зору. Діяльність політичних партій **Б.** вважав необхідною, проте рекомендував представникам вищої державної влади керуватися не партійними пристрастями, а спільним інтересом.

© Нікітін В.В.

БЕНІЛЮКС (BENELUX) – від БЕльгія + НІдерланди + ЛЮКСембург. **Б.** утворено в 1948 р. з метою укладення митного союзу Бельгії, Нідерландів, Люксембурга щодо відміни внутрішніх мит; прийняття єдиного зовнішнього тарифу; координації політики у сфері непрямого оподаткування та внутрішньої фінансової політики. **Б.** послужив прототипом створення Європейського Союзу і увійшов у нього як складова частина.

© Розпутьенко І.В.

БЕНЧМАРКІНГ (англ. *benchmarking*: “*bench*” – площина (рівень) відліку, “*mark*” – оцінка) – порівняння поточного стану справ, рівня діяльності організації або окремих її сфер з обраним прогресивним аналогом; підхід до стратегічного планування, що передбачає систематичний процес вивчення та запозичення передового досвіду з метою підвищення ефективності діяльності роботи організації. У публічному управлінні за допомогою **Б.** порівнюються значущі аспекти життя в територіальному утворенні з передовим вітчизняним та зарубіжним рівнем; запозичуються успішний досвід і кращі досягнення; визначаються порівняльні конкурентні переваги території та системи управління; виявляються слабкі місця, резерви розвитку території та системи управління. Корисну бенчмаркінгову інформацію для органів місцевої влади й управління надають рейтинги територій (міст, районів, областей), які в Україні розробляються і публікуються останнім часом.

© Шаров Ю.П.

БЕРЕГОВА ЗОНА. 1. Контактна зона “суша – море”, що характеризується інтенсивністю взаємодії природних, економічних, демографічних та інших процесів. 2. Геополітичне поняття, що тлумачиться значно ширше. У традиційній геополітиці – це контактна зона протистояння Моря й Континенту, плацдарм для геополітичної експансії (Римленд). У геоекономіці – контактна зона між різними господарськими системами, наприклад вільні економічні зони. У цивілізованій геополітиці – енергонасичені “береги” багатовимірного комунікаційного простору між цивілізаціями, де взаємодіють (конфліктують) різні якості та цінності.

© Розпутьенко І.В.

БЕРТАЛАНФІ ЛЮДВІГ ФОН (1901-1972) – австрійський біолог і філософ, який відіграв значну роль у становленні системного підходу, створив варіант загальної теорії систем. У 30-40-ві рр. **Б.**, працюючи у Вені, заклав основи концепції організмичного підходу до організованих динамічних систем, що мають властивість еквіфінальності, тобто здатність досягати мети незалежно від порушень на початкових етапах розвитку. Він звів принципи цілісності, організації та ізоморфізму в єдину концепцію. Спочатку використав ідею відкритих систем для пояснення низки проблем біології і генетики, але потім дійшов висновку, що методологія системного підходу є більш широкою і може бути застосована в різних галузях науки. Так виникла ідея загальної теорії систем. **Б.** досить чітко сформулював проблему побудови загальної теорії систем. Для цього необхідно: по-перше, сформулювати загальні принципи і закони поведінки систем незалежно від їх спеціального вигляду, природи складових елементів та суворих законів у нефізичних сферах знання; по-друге, закласти основи для синтезу наукового знання внаслідок виявлення ізоморфізму законів, що стосуються різних сфер діяльності.

© Сурмін Ю.П.

БЖЕЗИНСЬКИЙ ЗБІГНЕВ КАЗИМИР (Zbigniew Kazimierz Brzeziński, 28.03.1928) – американський політолог, соціолог, державний діяч, колишній радник з національної безпеки президента Джеммі Картера, нині радник Центру стратегічних і міжнародних студій. Проживав у Франції, Німеччині, Ка-

наді (з 1938 р.). Навчався в Університеті Мак-Гілла, де отримав ступінь магістра у 1950 р., згодом ступінь доктора філософії у Гарвардському університеті (1953). З 1958 р. громадянин США. У 1966-1968 рр. – член Ради політичного планування Державного департаменту. У 1973-1976 рр. співзасновник та директор Тристоронньої Комісії. У 1977-1981 рр. – державний радник з безпеки при президенті США. У 1985 р. – член Комісії з Хімічної Війни при президенті США. У 1987-1988 рр. працював у Комітеті Комплексної довгострокової стратегії Міністерства оборони, був членом Ради національної безпеки, а також Президентської Ради зовнішньої розвідки (до 1989 р.). У 1988 р. співголова Консультативної групи з національної безпеки в команді Дж.Г.В.Буша. Консультант і член опікунської ради Центру стратегічних і міжнародних досліджень у Вашингтоні. Професор зовнішньої політики США у Вищій школі міжнародних досліджень ім. Пола Ніце Університету Джонса Гопкінса. Співгодує в Американському комітеті за мир в Чечні, є членом опікунської ради “Фрідом Хауз” і Тристоронньої комісії (США – Європа – Японія), членом рад директорів Польсько-Американського Фонду Свободи і Польсько-Американського Підприємницького фонду.

© Казакевич О.М.

БІДНІСТЬ – соціальний стан, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних та інтелектуальних можливостей для того, щоб провадити спосіб життя, відповідний до норм, прийнятих у даному суспільстві. **Б.** у будь-якому суспільстві є довершеним фактом і закономірним явищем. Якщо побудувати модель **Б.** на рівні особистості – постає негативний вплив цього явища не тільки на саму цю особистість, а і на суспільство в цілому. **Б.** окремої людини – це не тільки коротка тривалість життя, неможливість користування якісними медичними послугами, відсутність якісного відпочинку, нерідко відсутність адекватного житла, виключення із соціального життя, а й поступова духовна бідність, зниження вимог до якості життя, виникнення агресивного ставлення до успішнішої частини суспільства.

Б. – це не тільки індивідуальний стан окремої особи, а й закономірний стан усього суспільства, підпорядкований правилам існування

суспільств з низьким рівнем розвитку в разі, якщо бідність набуває загрозливого характеру. **Б.** не є причиною природних і соціальних потрясінь, вона свідчить про побудову суспільства і ті норми, які у ньому встановлені. Маючи економічне походження, **Б.** стала розглядатися як набагато ширше явище, що стосується різноманітних аспектів життя населення. На зміну поняттю “*фізичної дієздатності*” прийшло поняття “*соціальної дієздатності*”, коли особа вважається бідною навіть тоді, коли їй вистачає коштів для фізичного виживання, але не вистачає для підтримання загальноприйнятих для даного суспільства стандартів життя. У сучасному розвиненому суспільстві список життєво необхідних потреб постійно розширюється.

Б. усе частіше трактується як закономірне явище соціального життя суспільства, і це знайшло своє відображення в широкому поширенні поняття “структурна бідність”. Це поняття означає визнання **Б.** як складової частини суспільної системи – такої проблеми, яку неможливо розв’язати лише шляхом економічного прогресу. Суть визначення **Б.** полягає не в корисності і кількості товарів. Сучасна соціологічна думка все частіше дотримується концепції можливостей: якщо визначати відносну **Б.** у координатах товарів або властивостей, то вона стане абсолютною в координатах можливостей.

Абсолютна **Б.** – це такий рівень добробуту, який не забезпечує мінімальних матеріальних та духовних життєвих потреб населення.

Б. прогресує у суспільствах, які сповідають споживацькі настрої. Індустріальні ж суспільства, які дійшли висновку, що подолати **Б.** неможливо, виключно підтримуючи тільки нужденні верстви населення, зуміли розвинути промисловість, підняти сільське господарство, розвинути сферу послуг і туризму – суттєво підвищили рівень життя населення та значно скоротили масштаби **Б.** Дослідження **Б.**, пов’язані із визначенням її специфіки у певній країні та плануванням ефективних способів її подолання, потребують, насамперед, наявності конкретних критеріїв її виміру. При визначенні цих критеріїв виявляється, що **Б.** – надзвичайно складне соціально-економічне явище, що має багато характеристик та проявів, які не можна звести до певного універсального показника та застосування лише одного теоретичного конструкту. Крім того, застосування різних методик

вимірювання **Б.** доводить не тільки різницю в оцінках її поширення, а й створює різні демографічні профілі бідних домогосподарств. Сукупність усіх одержаних у соціології бідності теоретичних та емпіричних знань не являють собою логічно зв'язаного цілого. У вітчизняній і зарубіжній соціології бідності існує сукупність теоретичних підходів, напрямів та шкіл, які не тільки відрізняються одне від одного, але часто суперечать одне одному. Тому як ніколи актуальною стає розробка комплексного підходу до вирішення проблеми **Б.** і визначення конкретних кроків соціально-економічної політики, спрямованої на подолання цього негативного явища та формування середнього класу в суспільстві.

© Євдокимова В.В.

БІДНОСТІ РЕГУЛЯЦІЯ – процес цілеспрямованого впливу держави та суспільства на соціально-економічне становище людей, що показує суспільну корисність дій у напрямі підвищення якості життя населення, забезпечення оптимального функціонування і розвитку суспільства.

Дослідження та вимірювання явища бідності в процесі розвитку суспільства показали, що некомплексність поглядів на явище бідності в суспільстві була однією з причин її неефективного подолання. Недостатнє усвідомлення явища бідності як сукупності факторів, що впливають на рівень депривації людини, мало суттєвий негативний вплив на **Б.р.** у суспільстві.

Економічне зростання хоча і залишається найважливішою умовою розвитку людства, його можна вважати позитивним показником **Б.р.** лише в тому разі, коли це сприяє підвищенню рівня життя в усіх напрямках, визначених як цілі світового розвитку людства, прийнятих ООН у 2000 р. на Саміті Тисячоліть.

Середнє підвищення рівня доходів громадян може мати негативний вплив на **Б.р.** у суспільстві, тому що не змінює основних тенденцій диференціації рівня життя населення, оскільки результатами економічного зростання користуються, передусім, ті його верстви, які мають більший доступ до ресурсів та їх розподілу.

Якісно-кількісним критерієм оцінки **Б.р.** є поняття “ефективність подолання бідності”, практичне значення якого визначається об-

ґрунтуванням доцільності формулювання на раціональній основі можливих наслідків намічених кроків щодо подолання бідності, оскільки проблема бідності як соціально-економічне явище має багатогранний характер і потребує комплексного підходу.

Світовий досвід розробки та впровадження соціальних технологій **Б.р.** свідчить, що і для розвинених країн, і для країн, що розвиваються, **Б.р.** пов'язана з розвитком країни, коли під час розробки національних програм скорочення бідності успішно поєднують кількісні та якісні аспекти зростання. На сучасному етапі регулювання рівня бідності в суспільстві може бути ефективним лише за умови підходу до цієї проблеми як до сукупності факторів, що характеризуються матеріальними, фінансовими, соціальними, психологічними та іншими ознаками.

Для ефективної **Б.р.** в умовах зовнішнього середовища, що швидко змінюється, необхідно відмовитися від традиційних норм у соціально-економічному житті й усвідомити, що, керуючись старими стереотипами поведінки та мислення, вижити неможливо. Оцінка ефективності подолання бідності в Україні – одне з найнеобхідніших, найважливіших і найвідповідальніших завдань сучасного соціально-економічного розвитку України з точки зору висунення альтернативних варіантів перспективного розвитку. Вона допускає на етапі здійснення Стратегії подолання бідності можливість її суттєвої корекції або заміни іншою Програмою, більш відповідною умовам, що змінилися. Дослідження можливостей організації Стратегії подолання бідності, оптимізація використовуваних заходів забезпечать ефективне використання людського ресурсу у довготривалій перспективі як визначального чинника планування, вибору і здійснення Стратегії подолання бідності в Україні.

Успішне впровадження стратегічних змін **Б.р.** у суспільстві суттєво залежить від спроможності держави спрямувати ці зміни.

© Євдокимова В.В.

БІЖЕНЦІ відповідно до Конвенції ООН 1951 р. та Протоколу 1967 р. про статус **Б.** – особи, які через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або через полі-

тичні переконання перебувають за межами країни своєї громадянської належності та не можуть користуватися захистом цієї країни або не бажають користуватися цим захистом через такі побоювання. Відповідно до низки регіональних міжнародно-правових документів термін “Б.” застосовується також до осіб, змушених тікати із своїх країн унаслідок зовнішньої агресії, окупації, іноземного панування або масових порушень прав людини. Право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком належить до основоположних людських прав, зафіксованих у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р.

© Малиновська О.А.

БІЗНЕС-ІНКУБАТОР являє собою структуру, що надає приміщення, обладнання, устаткування, інформаційно-комунікаційні послуги на пільгових умовах та на визначений термін малим підприємствам для підтримки підприємницької діяльності на етапі їх становлення. Головними цілями і, відповідно, функціональними послугами **Б.-і.** є: сприяння розробці конкурентоспроможної продукції з використанням новітніх технологій, створення нових робочих місць, задіяння промислових потужностей, лабораторних, офісних та складських приміщень, що не використовуються; залучення інвестицій для реалізації інноваційних проєктів підприємств – учасників **Б.-і.**; надання консультативних послуг з питань інноваційного менеджменту, розробки бізнес-планів, фінансових, юридичних та інших. Після досягнення певного рівня свого розвитку підприємства залишають **Б.-і.** **Б.-і.** знайшли поширення як у розвинутих країнах світу, так і в країнах, що розвиваються. У цих країнах створенню **Б.-і.** як структур, що надають робочі місця, сприяють місцеві адміністрації. Інноваційні **Б.-і.** часто є учасниками технопарків або підтримують з ними тісні зв’язки, а також з університетськими центрами. В Україні сприяння практичній реалізації програм розвитку підприємництва шляхом створення та підтримки діяльності **Б.-і.**, а також формування інформаційно-комунікативного середовища для розвитку **Б.-і.** здійснює Українська асоціація **Б.-і.** та інноваційних центрів.

© Гусєв В.О.

БІЛА КНИГА З ЄВРОПЕЙСЬКОГО (НАЛЕЖНОГО) ВРЯДУВАННЯ – інструмент формування політики і ухвалення урядових рішень в Європейському Союзі. **Б.к. з є.в.** розробляється Європейською комісією або уповноваженими структурами і містить конкретні напрями політики, правила, інструменти, що впливають на розподіл владних повноважень в Європі, сприяють демократизації процесу прийняття управлінських рішень; пропозиції щодо діяльності Спільноти та вирішення проблем у певній сфері. Прикладом можуть бути такі білі книги: “Про завершення формування спільного ринку”; “Зростання, конкурентоспроможність і зайнятість”; “Про зближення законодавства асоційованих держав Центральної та Східної Європи у сферах, що стосуються спільного ринку” тощо. У деяких випадках появі білої книги передують публікація відповідної зеленої книги, яка має на меті започаткувати консультативний процес на європейському рівні. Якщо Рада Європейського Союзу підтримує білу книгу, вона може стати програмою дій Союзу у відповідній сфері.

© Желюк Т.Л.

БІЛЬДЕРБЕРГСЬКИЙ КЛУБ – міжнародна неурядова мондеалістська організація. Об’єднує світових олігархів для спільної координації у сфері глобальної політики, економіки й засобів масової інформації з метою встановлення “нового світового порядку”. Клуб був створений у травні 1954 р. у голландському місті Остербеєк у готелі “Більдерберг”. У таємних засіданнях беруть участь багато державних діячів і політиків, що виступають за проєкт “Світового уряду”. В ідейному плані проводить політику, близьку до аналогів “Ради зовнішніх зносин” (США) на рівні олігархічного “інтернаціоналу”.

© Розпутьенко І.В.

БІЛЬШІСТЬ – кількісне переважання прихильників якоїсь ідеї чи рішення над їхніми противниками. **Б.** вважається найпершою засадою демократичного способу прийняття спільних рішень, головною і необхідною умовою обрання кандидата на виборну посаду. Розрізняють **Б.** відносну – хоча б на один голос більше від суперника чи альтернативної пропозиції; абсолютну, коли на користь якогось рішення віддали свої голо-

си 50% голосуючих плюс ще хоча б один; кваліфіковану (її ще називають конституційною), яка може дорівнювати двом третинам або навіть трьом чвертям усього складу тих, хто приймає рішення чи здійснює обрання.

© Михненко А.А., Михненко А.М.

БІПОЛЯРНИЙ СВІТ (біполяризм або ж двополярність) – світовий порядок, що засновується на домінуванні у міжнародних відносинах двох наддержав (скажімо США і СРСР; США і Росія; США і Китай) або ж суспільно-політичних систем (наприклад капіталізму і соціалізму), що різняться.

© Розпугенко І.В.

БІФУРКАЦІЯ (від лат. *bifurcus* – розгалужений) – розгалуження розвитку структури або функцій у будь-якому процесі, наявність безлічі варіантів розвитку системи з “даної” точки; можливість “розгалуження” шляхів еволюції системи, суттєва якісна зміна стану системи, що примушує суб’єкта, що пізнає, її перевизначити. Дуже часто за **Б.** приймають “особливі точки” стану системи, що є лише рішенням задачі (системи рівнянь). За літературними даними, “слово “біфуркація” означає роздвоєння і вживається в широкому розумінні для позначення всіляких якісних перебудов або метаморфоз різних об’єктів при зміні параметрів, від яких вони залежать”. Асоціативний блок. Слово широко застосовується в “Теорії катастроф”.

© Тронь В.П.

БЛАГОДІЙНИЦТВО СОЦІАЛЬНЕ – організована громадою робота із соціальної інтеграції та загального покращання стану групи людей у суспільстві.

© Курінна Т.М.

БЛАГОДІЙНІСТЬ – альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на покращання умов функціонування суспільства у цілому та будь-якої його частини.

© Курінна Т.М.

БЛАГОДІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – недержавні організації, головною метою функціонування яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих

категорій осіб. Виділяють такі основні форми **Б.о.:** членські благодійні організації, благодійні фонди, благодійні установи, інші організації, фундації, місії, ліги тощо. Згідно з чинним законодавством їх засновниками можуть бути громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які досягли 18 років, а також юридичні особи незалежно від форм власності. Засновники **Б.о.** самостійно приймають рішення про заснування **Б.о.**, затверджують статут (положення), формують орган управління організацією, заслуховують звіти їх наглядових рад. Засновниками **Б.о.** не можуть бути органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також державні і комунальні підприємства, установи, організації України, які фінансуються з бюджету. **Б.о.** мають право здійснювати неприбуткову господарську діяльність, спрямовану на виконання її статутних цілей та завдань. Зареєстровані **Б.о.** вносяться до реєстру **Б.о.** з присвоєнням відповідного номера. **Б.о.** утворюються та діють за територіальним принципом і поділяються за своїм статусом на всеукраїнські, місцеві та міжнародні.

© Лазар Я.І.

БЛАГОДІЙНІ ФОНДИ – організаційно-правова форма благодійних організацій, головною метою яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб. В Україні **Б.ф.** утворюються і діють за територіальним принципом. За своїм статусом поділяються на всеукраїнські, місцеві та міжнародні. **Б.ф.** є недержавними некомерційними організаціями, які володіють первинним капіталом (або грошовим вкладом). Керують ними попечителі та директори, які надають підтримку або допомогу в благодійній, освітній, культурній, релігійній та інших видах діяльності, що приносить користь громадськості. У світі існують різноманітні **Б.ф.**, діяльність яких поширюється також на територію України. Серед **Б.ф.** виділяють: незалежні, які організуються приватною особою, родиною або кількома особами; асоційовані, які фінансуються комерційною організацією, з якою вони асоційовані; прямої дії, які використовують свої ресурси для підтримки власних досліджень або для підтримки конкретних проєктів; інші **Б.ф.**, які надають конкретні види допомоги (фінансування будівництва, техні-

ки, надання “стартових” сум, стипендій приватним особам на навчання, дослідження тощо).

© Лазар Я.І.

БЛОК ВИБОРЧИЙ – тимчасова угода, союз кількох політичних партій або інших об’єднань громадян щодо спільного висунення кандидата чи списку кандидатів при виборах президента держави, центральних чи місцевих представницьких органів. **Б.в.** створюється з метою обрання від блоку більшої кількості його представників, ніж було б обрано, якщо б партії виступали окремо. Списки кандидатів, висунутих **Б.в.**, реєструються Центральною виборчою комісією країни. Процедура утворення **Б.в.** (блокування) регулюється законодавством і залежить від зрілості та довершеності виборчої системи, її принципів та особливостей.

© Михненко А.А., Михненко А.М.

БЛОК ПОЛІТИЧНИЙ – союз, об’єднання політичних партій, громадсько-політичних організацій, держав, які домовляються про узгодження дій для досягнення спільних цілей. Соціально-політичні угруповання чи держави узгоджують свої дії на засадах пріоритетності, а то й домінування когось одного з них, неоднаковості та нерівності місця й ролі, прав і можливостей учасників блоку. Фракції в законодавчому органі (парламенті) можуть блокуватися для ветовання або відхилення якогось державного закону чи кандидатури на відповідальну ключову посаду, для формування коаліційного уряду тощо. Законом України “Про вибори народних депутатів України” передбачена можливість утворення виборчих блоків партій, які висувують кандидатів у депутати єдиним списком для участі у виборах за багатомандатним загальнодержавним виборчим округом.

© Михненко А.М., Михненко А.А.,
Макаренко Е.М.

БОГДАНОВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ (1873-1928) – російський учений, політик та ідеолог російської соціал-демократії, один із засновників партії більшовиків (партійний псевдонім О.О.Малиновський), розробив перший варіант теорії систем у вигляді вчення про тектологію, філософ, засновник розкритикованої Леніним концепції

емпіріомонізму; політичний діяч, який займав помітне місце в російському соціал-демократичному русі; письменник, автор кількох утопічних романів; лікар та один із організаторів системи охорони здоров’я в СРСР, очолював перший у світі Інститут переливання крові. Помер унаслідок невеликого наукового експерименту, який поставив на самому собі. Основні праці: “Короткий курс економічної науки” (1897), “Основні елементи історичного погляду на природу” (1899), “Революція і філософія” (1905), “Емпіріомонізм (Кн. 1-3, 1904-1906), “Нариси з філософії марксизму” (1908), “Філософія живого досвіду” (1913), “Від монізму релігійного до наукового” (1913), “Наука про суспільну свідомість” (1914), “Загальна організаційна наука (тектологія)” (Ч. I-III; 1913-1922). У своїх поглядах суперечливо поєднував ідею вдосконалення марксизму шляхом використання науки; критикував Леніна за його роботу “Матеріалізм і емпіріокритицизм”, а також більшовизм. Державний воєнний комунізм називав вироком капіталізму, ввів у науковий обіг термін “воєнний комунізм”, “держава-комуна”, “радношеність” – радянська зношеність. Значний внесок у теорію систем забезпечив завдяки розробці першого варіанта теорії систем у вигляді вчення про тектологію.

© Сурмін Ю.П.

БОГОЛЮБСЬКИЙ АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ (близько 1111 – 29 червня 1174) – князь Вишгородський (1149-1150, 1155-1156), Пересопницько-турівський (1150-1151), Володимиро-суздальський (1157-1174), син Юрія Долгорукого й половецької княжни, внук Володимира Мономаха. Намагався підпорядкувати своїй владі Новгород. У березні 1169 р. війська **Б.** (12 руських князів, до яких приєдналися польські, чеські та інші заго-ни) захопили і нещадно зруйнували Київ, розграбували Софіївський Собор, Десятинну церкву, монастирі, вивезли багато ікон, книг, дзвони, багато жінок забрали у полон. **Б.** вивіз із Києва знамениту ікону Божої Матері, яка згодом отримала назву Володимирської Богородиці, а з часом була перевезена до Москви. У ніч з 28 на 29 червня 1174 р. був убитий боярами-змовниками у своєму замку Боголюбово, де постійно жив (звідси прізвисько Боголюбський).

© Казакевич О.М.

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС – комплекс заходів, спрямованих на формування єдиного європейського освітнього простору. У 1997 р. під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено і прийнято Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти Європи. Серед 43 країн, які підписали цю конвенцію, була й Україна. Наступного року Франція, Італія, Велика Британія та Німеччина підписали Сорбонську декларацію, завдання якої спрямовані на створення відкритого європейського простору вищої освіти. Згідно з цими документами передбачено двоступеневу структуру вищої освіти, використання системи кредитів (ECTS), міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти та надання йому права продовжувати навчання за програмами магістра, дотримання положень Лісабонської угоди. 18-19 червня 1999 р. було укладено Болонську конвенцію, що є спільною заявою європейських міністрів освіти. Таким чином, остаточно оформилися основні шляхи реформування європейської освіти, які дістали назву **Б.п.** Сутність цього процесу відображають шість його ключових позицій: введення двох циклів навчання, в якому 1-й цикл – це термін до одержання першого академічного рівня і 2-й – після його одержання. Тривалість навчання на 1-му циклі має бути не менше 3-х і не більше 4-х років. Навчання впродовж 2-го циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і (або) докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років); запровадження кредитної системи (система обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах); контроль якості освіти (передбачається організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій, які будуть оцінювати якість освіти, спираючись на знання, уміння і навички, що отримали випускники); розширення мобільності студентів та викладачів; забезпечення працевлаштування випускників (передбачається орієнтація закладів освіти на кінцевий результат: знання випускників мають бути застосовані практично); планується спрощення професійного визнання кваліфікацій; забезпечення привабливості європейської системи освіти. Вважається, що здійснення заходів **Б.п.** сприятиме підвищенню інтересу до вищої

освіти з боку громадян країн Європи та інших регіонів світу. Загальноєвропейським підходам щодо модернізації вищої освіти відповідають основні шляхи реформування вищої освіти в Україні. Як модель пропонується двоступенева система освітньо-кваліфікаційних рівнів за схемою бакалавр – не менше трьох років та магістр – два роки навчання. Перший етап в академічному плані повинен повністю забезпечити доступ до другого етапу – підготовки магістра. У свою чергу, освіта на магістерському рівні дає право продовжити післядипломну освіту і здобувати ступінь доктора наук (доктора філософії), еквівалентом якого у нас є кандидат наук. Сьогодні в Україні на законодавчому рівні затверджено систему стандартів з кожного освітньо-кваліфікаційного рівня та профілю підготовки. Стан розробки стандартів сягає 80%. Вони містять усі вимоги до компетентності, а також кваліфікаційну характеристику і системи діагностики якості знань, розроблено і затверджено документи, які регламентують процес залучення України до **Б.п.** (наказ МОН України від 23 січня 2004 р. № 48).

© Казакевич Г.М.

БОУМЕН ІСАЙЯ (1878-1950) – американський географ, який здобув вищу освіту в Гарвардському університеті (1905). З 1915 по 1935 рр. очолював Американське географічне товариство, а з 1935 по 1948 рр. був президентом Університету Джона Гопкінса. **Б.** – автор відомої праці “Новий світ” (1921), в якій піддав ревізії традиційну геополітику на основі поєднання ліберального інтернаціоналізму з реальною політикою. **Б.** був одним із найвідоміших американських геополітиків, які поєднували теорію з практичною діяльністю. **Б.** протягом тривалого періоду був директором Ради зовнішніх зв’язків (1917-1950), виступав за відмову від американського ізоляціонізму в міжнародних справах, оскільки унікальне географічне становище європейського воєнного театру є недостатньою умовою для національної безпеки. Американський президент Вудро Вільсон залучав **Б.** до підготовки і проведення Паризької мирної конференції 1919 р. Важливе місце в роботі конференції посідали питання визнання держав, які перебували в процесі утворення. Українська делегація на конференції була спільною від Української

Народної Республіки і Західної Області УНР, яку очолював Г.Сидоренко (з 22 серпня 1919 р. – граф М.Тишкевич). Українська делегація отримала інструкції домагатися: визнання незалежності УНР, виводу з української території іноземних військ (польських, румунських та військ Антанти), надання допомоги Антантою в боротьбі проти більшовицької Росії та Добровольчої Армії генерала А.Денікіна. Американська делегація формально виступала за надання автономії українському народові у складі новоутворених держав.

© Розпутенко І.В.

БРЕТТОН-ВУДСЬКІ ІНСТИТУТИ – основа світової валютно-фінансової системи, включають Міжнародний валютний фонд і Світовий банк. Вони були засновані в червні 1944 р. представниками 44 країн на валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вуді у штаті Нью-Гемпшир (США). Ініціатором створення цих міжнародних фінансових інститутів був знаменитий англійський економіст Джон Кейнс (1883-1946). МВФ і СБ, відомі як “Бреттон-Вудські інститути”, розміщені у Вашингтоні. Вони заклали основу формування світової валютно-фінансової системи, покликаної підтримувати світовий економічний порядок. Проект погодження про МВФ передбачав започаткування міжнародного співробітництва у сфері валютних відносин, забезпечення стабільності валютних курсів, поступове скасування валютних обмежень і запровадження оборотності валют. МБРР мав забезпечити розвиток довготривалих кредитів і позик, насамперед країнам, що зазнали значних втрат у Другій світовій війні. Американці в Бреттон-Вуді запропонували післявоєнній Європі “план Маршалла” і долар як міжнародну платіжну одиницю. Переважно для реалізації цих планів і були створені МВФ та Світовий банк.

© Розпутенко І.В.

БРЮХОВЕЦЬКИЙ ІВАН МАРТИНОВИЧ (р. н. невід. – 7(18).06.1668) – український політичний, військовий і державний діяч, кошовий отаман, гетьман Лівобережної України (1663-1668). Був на службі у резиденції Б.Хмельницького, виконував дипломатичні доручення. З 1659 р. перебрався на Запорозьку Січ. Згодом обраний кошовим

отаманом. У червні 1663 р. на Чорній Раді в Ніжині обраний гетьманом Лівобережної України. Уклав із Московською державою Батуринські статті 1663 р., а у 1665 р. першим з українських гетьманів відвідав Москву. У грудні 1665 р. підписав Московські статті, які обмежили державні права Гетьманщини. Одержав боярське звання після одруження з донькою московського боярина. У січні 1668 р. старшинська рада прийняла пропозицію **Б.** щодо переходу України під Турецький протекторат. У червні 1668 р. **Б.** був убитий козаками. Похований у Гадячі.

© Казакевич О.М.

БУНЧУКОВІ, ВІЙСЬКОВІ, ЗНАЧКОВІ ТОВАРИШІ (бунчукове товариство, підбунчужні) – помічники бунчужного, почесна генеральна старшина без посад, які утворювали гетьманське оточення (бунчукове товариство). Посада **бунчукових товаришів** була введена в кінці XVII ст. і проіснувала до 1764 р. Чин бунчукового товариша надавався юнакам з родин генеральної старшини, полковників. Крім того, як ознака підвищення по службі звання бунчукового товариша надавалось полковій старшині, сотникам, військовим канцеляристам. Бунчукові товариші вилучалися з юрисдикції полковника і підпорядковувалися безпосередньо гетьману. У старшинській ієрархії звання бунчукового товариша вважалося першим після полковника. Бунчукові товариші були резервом, з якого набиралась старшина для керівництва великими козацькими загонами і для заміщення старшинських посад. Головним обов’язком бунчукових товаришів була військова служба. У поході з бунчукових товаришів утворювався окремий загін під командуванням генерального бунчужного, який перебував при гетьмані, а бунчукові товариші виконували функції його ад’ютантів. У мирний час вони брали участь у святкових церемоніях – несли малі бунчуки за гетьманом. Крім того, бунчукові товариші відповідали за прийом провіанта для війська, стан шляхів, роботу поштових станцій, супроводжували гетьмана в поїздках, засідали в судах. **Військовий товариш** – почесне звання, яке присвоювалося представникам козацької верхівки у другій половині XVII-XVIII ст. Військові товариші перебували під юрисдикцією гетьмана. Не маючи постійних службових посад, вони виконували окремі

доручення вищої влади. До рангу військових товаришів потрапляли нащадки вищих козацьких старшин, представники нижчої козацької адміністрації, Генеральної чи полкових канцелярій. За своїм соціальним статусом звання військового товариша прирівнювалося до чину полкової старшини. Звання військового товариша могло присвоюватися і заслуженим козакам при їх відставці. У 1763 р. загальна чисельність військових товаришів становила близько 250 осіб. **Значкові товариші** – привілейована соціальна категорія козацької верхівки періоду Гетьманату. Перебували під полковницьким значком (прапором), були непідзвітними сотенній адміністрації та несли службу при полковнику. Статус значкових товаришів надавався дітям полкової та сотенної старшини, міських урядників, духовенства, знатних козаків, а в окремих випадках і нащадкам генеральної старшини, бунчукових і військових товаришів чітко не регламентувалась. Так, за царським указом від 8 серпня 1734 р. у десяти лівобережних полках кількість значкових не мала перевищувати 420 осіб.

© Лимар А.П.

БУФЕРНА ДЕРЖАВА – одна чи кілька країн, що розділяють центри геоекономічної і геополітичної потужності. В минулому Афганістан був **Б.д.** між Російською і Британською імперіями. Буферна зона із невеликих держав, що розділяли Росію і Німеччину, типова для Центрально-східної Європи. Під час громадянської війни була утворена Далекосхідна буферна республіка. У сьогоденнішніх умовах Україна може бути представлена як **Б.д.** між Європейським Союзом і Російською Федерацією.

© Розпутенко І.В.

БЮДЖЕТ ДЕРЖАВНИЙ – кошторис щорічних доходів та видатків держави, розроблений в установленому порядку урядом країни та затверджений відповідним законом. Його сутність визначається державним устроєм та функціями, що виконує держава, а також рівнем розвитку продуктивних сил, природою форм власності, іншими факторами. **Б.д.** є одним із найефективніших засобів держави у розв'язанні соціально-еко-

номічних проблем та досягненні стабільності в суспільстві. **Б.д.** – важливий регулятор розвитку суспільства та основних сфер його життєдіяльності. Спрямовується **Б.д.** на оздоровлення приватного сектору та оплату численних державних замовлень великим корпораціям (компаніям), проведення громадських робіт, на забезпечення суспільних благ: освіти, охорони здоров'я, національної безпеки, правопорядку, охорони навколишнього середовища тощо, зростання яких підвищує загальний добробут усіх членів суспільства. В Україні основним джерелом доходів **Б.д.** є податок на додану вартість, податок на прибуток підприємств та організацій, прибутковий податок з громадян та ін. Серед видатків – фінансування господарського комплексу, соціальна сфера та ін.

© Крушельницька Т.П.

БЮДЖЕТ ЄС – сукупні надходження та видатки Європейського Союзу, які визначаються на основі щорічних прогнозів. Винятком із цього правила є фінансування операційних витрат, пов'язаних з реалізацією положень розділів V та VI Договору про ЄС, яке може здійснюватися за кошти країн-членів. **Б.ЄС** ґрунтується на принципах: об'єднання (всі надходження та видатки зводяться разом в єдиному документі); річного періоду (операції бюджету стосуються бюджетного року); збалансованості (видатки не можуть перевищувати надходження). Цей процес у практичній площині розгортається таким чином – Комісія виносить на розгляд Ради та Парламенту (мають взаємодоповнюючі повноваження щодо ухвалення рішень) Європейського Співтовариства проект загального бюджету з урахуванням попередніх розрахунків, представлених окремо Парламентом, Радою, Комісією, Європейським Судом та Європейською Рахунковою палатою. Рада виносить на розгляд Парламенту підготовлений на основі проекту бюджету проект бюджетної резолюції. У випадку, якщо Парламент не затверджує бюджет, Європейський Союз функціонує за тим місячним бюджетом, який був розрахований на тогорічній базі, аж доки не буде ухвалений новий бюджет.

© Титаренко О.Р., Шушпанніков О.М.

БЮДЖЕТ МІСЬКОЇ РАДИ МІСТА РАЙОННОГО ЗНАЧЕННЯ – план формування та використання фінансових ресурсів,

необхідних для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються міською радою міста районного значення. Складається на календарний рік. Найбільше значення у формуванні доходів бюджету мають податкові надходження, доходи від комунальної власності і трансферти. Кошти бюджету спрямовуються на утримання міської ради; закладів дошкільної освіти та загальної середньої освіти; первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу; міські заклади культури. Бюджет затверджується рішенням міської ради не пізніше ніж у двотижневий термін після затвердження районного бюджету. Казначейське обслуговування бюджету здійснюють територіальні органи Державного казначейства України.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТ ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ – показник обсягу та структури споживання найважливіших матеріальних благ і послуг на мінімально припустимому рівні, що забезпечує умови активного фізичного стану дорослого населення, соціального й фізичного розвитку дітей і підлітків. Розробляється та застосовується в умовах кризового розвитку економіки.

© Шевченко С.Г.

БЮДЖЕТ РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ – складова частина спеціального фонду місцевих бюджетів, що забезпечує акумулювання коштів для реалізації інвестиційних проектів і надання місцевій владі реальних можливостей здійснення соціально-економічного розвитку території. **Б.р.м.б.** включає планування капіталовкладень на поточний період, які становлять основу економічного розвитку території. Кошти цього бюджету спрямовуються на розбудову соціальної та виробничої інфраструктури адміністративно-територіальної одиниці, що забезпечує реалізацію положення ст. 143 Конституції України та Закону України “Про місцеве самоврядування” про надання місцевій владі реальних можливостей здійснення довготривалої програми соціально-економічного розвитку території.

© Крайник О.П.

БЮДЖЕТ СЕЛИЩНОЇ РАДИ – план формування та використання фінансових ре-

сурсів, необхідних для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються селищною радою. Складається на календарний рік. Найбільше значення у формуванні доходів бюджету мають податок з доходів фізичних осіб, плата за землю, єдиний податок для суб’єктів малого підприємництва, доходи від комунальної власності, трансферти. Кошти бюджету спрямовуються на утримання селищної ради; закладів дошкільної освіти та загальної середньої освіти; первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу; селищні заклади культури. Бюджет затверджується рішенням селищної ради не пізніше ніж у двотижневий термін після затвердження районного бюджету. Казначейське обслуговування бюджету здійснюють територіальні органи Державного казначейства України.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об’єднань (ст. 63 Бюджетного кодексу України). Вони містять надходження і витрати на виконання повноважень місцевого самоврядування, які складають єдиний баланс бюджету місцевого самоврядування. **Б.м.с.** розробляють, затверджують і виконують відповідні органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах, районах у містах (у разі їх створення). При цьому втручання інших органів і організацій у процес складання, затвердження та виконання не допускається, крім винятків, встановлених законами України. **Б.м.с.** не включаються до інших місцевих бюджетів, а також до Державного бюджету України. Доходи **Б.м.с.** формуються за рахунок закріплених законом джерел та відрахувань від загальнодержавних податків і доходів.

© Бліщук К.М.

БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ – процес передання центральною владою частини прав і відповідальності у бюджетній сфері та сфері фінансових ресурсів органам місцевого самоврядування. Предметом **Б.д.** виступають повноваження у сфері встановлення видів та ставок податків, їх адміністрування, визначення напрямів використання акумульованих коштів, розробки, затвердження й виконання бюджетів. **Б.д.** збільшує автономію органів місцевого самоврядування,

сприяє підвищенню їх політичної відповідальності перед місцевою громадою, економічної ефективності та відкритості діяльності за рахунок скорочення багатоетапного процесу прийняття та виконання бюджетних рішень. Таким чином, **Б.д.** включає не тільки перегляд структури податків і трансфертів, упорядкування видаткових повноважень, а й зміну ролі та місця органів місцевого самоврядування в управлінні.

© Балдич Н.І.

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА – інструмент державного регулювання економіки для підтримки певного рівня валового національного продукту держави, зайнятості та соціального забезпечення. **Б.п.** визначає умови, порядок фінансування (виділення асигнувань) грошових коштів із бюджету на витрати, пов'язані з виконанням державних замовлень, державних програм, утримання державних організацій за певним призначенням для досягнення загальнодержавних цілей або для покриття витрат галузей, підприємств, які перебувають на повному або частковому державному грошовому забезпеченні. **Б.п.** України здійснюється на рівні центрального уряду, на рівні місцевих органів влади (області, району, міста), а також на рівні різних позабюджетних фондів (Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду зайнятості України). **Б.п.** України і досі залишається недостатньо дослідженою і не цілком адекватною умовам стабільного соціально-економічного зростання та ефективного суспільного виробництва. Головними вадами **Б.п.** є надмірна централізація державних фінансів, неефективне структурне розмежування державних і місцевих бюджетів за джерелами накопичення та витрат.

© Крушельницька Т.П.

БЮДЖЕТНА ПРОГРАМА – систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети і завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій. Складові елементи **Б.п.**: мета (основні цілі, яких необхідно досягти); завдання (конкретні цілі, яких необхідно досягти і які можна оцінити за допомогою результативних показників); напрями діяльності (дії, спрямовані на виконання

завдань з визначенням напрямів витрачання бюджетних коштів), результативні показники (характеризують результати виконання бюджетної програми і підтверджуються статистичною, бухгалтерською та іншою звітністю, дають можливість оцінити використання коштів). Виконання **Б.п.** забезпечує відповідальний виконавець, який є юридичною особою і несе відповідальність за виконання **Б.п.**

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА – урегульована нормами права сукупність усіх бюджетів, які формуються в даній країні відповідно до її адміністративно-територіального поділу. Визначальним у побудові **Б.с.** є вирішення таких питань: 1) виділення видів бюджетів (центрального та місцевого, з-поміж останніх можуть бути виділені бюджети муніципалітетів, субнаціональних утворень); 2) встановлення принципів **Б.с.** (характерних ознак, серед яких найважливішими виступають єдність або автономність бюджетів); 3) розмежування бюджетних повноважень між органами влади різних рівнів; 4) регламентація взаємовідносин органів влади у бюджетній сфері. Залежно від способів вирішення зазначених питань виділяють централізовану та децентралізовану моделі **Б.с.** Централізована модель характеризується авторитарним з боку держави розподілом бюджетних повноважень. За децентралізованою моделлю органи місцевого самоврядування наділяються самостійністю у формуванні доходів бюджету, їх розподілі та використанні.

© Балдич Н.І.

БЮДЖЕТНА УСТАНОВА (від старофр. “*bougette*” – шкіряний мішечок, кошіль (зменшувальне від “*bouge*” – шкіряний мішок) та старослов'янськ. “*установка*” – закон, правило). **Б.у.** – це: 1) частина державного апарату, що виконує функції державної влади або управління (державна установа); 2) організація, що здійснює господарську, соціально-культурну діяльність у сфері послуг; у виробництві інформаційного продукту (установи науки, культури, освіти, охорони здоров'я, побутових послуг, фінансові установи тощо). **Б.у.** – орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, створена у встановленому порядку органами державної

влади, органами влади АР Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. **Б.у.** є неприбутковими. **Б.у.** – організаційні структури, які не займаються підприємницькою діяльністю; фінансування робіт, пов'язаних з їх діяльністю, здійснюється за рахунок *асигнувань*, що виділяються з державного (місцевого) бюджету. Планувати та здійснювати *видатки* на фінансування **Б.у.** одночасно з різних бюджетів забороняється. Установа створюється на підставі індивідуального або спільного установчого акта, складеного засновником (засновниками). **Б.у.** не має права здійснювати запозичення в будь-якій формі або надавати за рахунок бюджетних коштів позички. Основним плановим документом **Б.у.** є *кошторис*.

© Пильтай О.В.

БЮДЖЕТНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ – будь-яке зобов'язання, здійснене відповідно до бюджетного асигнування, розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, стосовно яких необхідно виконати платежі протягом цього ж періоду або в майбутньому. Зобов'язання розпорядників поділяються на: договори, угоди, контракти тощо, прийняті розпорядниками в межах бюджетних асигнувань, передбачених їм у відповідному бюджеті на поточний бюджетний рік; фінансові зобов'язання, а саме: рахунки-фактури, платіжні вимоги, акти виконаних робіт тощо, тобто документи, які отримує розпорядник на виконання зареєстрованих зобов'язань (договорів, угод, контрактів тощо).

© Булгакова С.О.

БЮДЖЕТНЕ ПЛАНУВАННЯ – складова фінансового планування, що виступає як комплекс організаційно-технічних, методичних та методологічних заходів із визначення доходів і видатків бюджетів на всіх стадіях бюджетного процесу. **Б.п.** відбувається на мікро- та макрорівнях та регламентується чинною в країні нормативно-правовою базою. Воно здійснюється на підставі системи сталих довгострокових нормативів, що забезпечує залежність грошових коштів, які спрямовуються на виробничий та соціальний розвиток, від ефективності та якості

роботи, оптимального поєднання загальнодержавних, колективних та особистих інтересів. З урахуванням реальних макроекономічних показників, тенденцій поточного періоду та соціально-економічних перспектив розвитку держави воно забезпечує оптимізацію бюджетного перерозподілу коштів та повноту фінансування визначених програм. Забезпечує визначення обсягів фінансових ресурсів, необхідних для виконання планових завдань з розвитку виробничої та невиробничої сфер, оптимальний перерозподіл коштів між територіями, галузями національної економіки. **Б.п.** на макрорівні передбачає забезпечення фінансовими ресурсами бюджетних установ за допомогою кошторисного бюджетного фінансування. Завдання **Б.п.**: визначення доходів за джерелами їх формування, обсягів витрат, створення державних фінансових та матеріальних резервів для забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування запланованих витрат. Етапи **Б.п.**: складання проєктів, розгляд та затвердження проєктів. Методи **Б.п.**: нормативний, екстраполяції, економічного аналізу, коефіцієнтів, балансовий, програмно-цільовий, математичного модулювання тощо. Організаційно-методична робота з **Б.п.** здійснюється уповноваженими фінансовими органами.

© Кучер Г.В.

БЮДЖЕТНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ – недотримання учасником бюджетного процесу встановленого законодавством порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету. При виявленні **Б.п.** Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, органи Державної контрольно-ревізійної служби України, місцеві фінансові органи, голови виконавчих органів міських рад міст районного значення, селищних та сільських рад і головні розпорядники бюджетних коштів можуть вчиняти такі дії щодо тих розпорядників бюджетних коштів та одержувачів, яким вони довели відповідні бюджетні асигнування: 1) застосування адміністративних стягнень до винних осіб; 2) зупинення операцій з бюджетними коштами. Застосування до особи заходу стягнення не звільняє її від відшкодування заподіяної матеріальної шкоди.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ – повноваження, яке надано головному розпоряднику коштів бюджету Законом України “Про державний бюджет”, постановою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, рішенням місцевої ради про місцевий бюджет, що має кількісні та часові обмеження, яке дозволяє Міністерству фінансів, Державному казначейству або місцевому фінансовому органу надавати бюджетні асигнування для здійснення платежів на конкретні заходи за рахунок коштів відповідного бюджету.

© Булгакова С.О.

БЮДЖЕТНИЙ ЗАПИТ – документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період (Бюджетний кодекс України, ст. 2). **Б.з.** подається виключно головними розпорядниками коштів за формою і в терміни, визначені законодавством. **Б.з.** повинен відповідати таким вимогам: чітко визначена мета, відповідність чинній нормативній базі, обґрунтування запропонованих нововведень, пояснення відхилень від граничних обсягів.

© Булгакова С.О.

БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ – складова фінансового контролю, об’єктом якого є бюджетна система. Це система заходів органів державної влади і управління, органів місцевого самоврядування, а також громадськості, спрямованих на забезпечення законності й ефективності дій учасників бюджетного процесу. Залежно від суб’єктів здійснення виділяють державний, муніципальний, відомчий, внутрішній і громадський **Б.к.** Залежно від часу проведення контрольних дій є попередній, поточний і наступний **Б.к.** До системи органів **Б.к.** насамперед включають Рахункову палату України, Державну податкову адміністрацію України, Державну контрольно-ревізійну службу України, Державну митну службу України, Державне казначейство України.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ – організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура, взаємовідносини і взаємозв’язок між окремими елементами. Визначальний

вплив на **Б.у.** має державний устрій та адміністративно-територіальний поділ країни. Бюджетна система України є дворівневою і складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами визнаються бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування. Бюджети місцевого самоврядування – це бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об’єднань. Бюджетна система України ґрунтується на принципах: єдності, збалансованості, самостійності, повноти, обґрунтованості, ефективності, субсидіарності, цільового використання бюджетних коштів, справедливості і неупередженості, публічності та прозорості, відповідальності учасників бюджетного процесу.

© Кириленко О.П.

БЮДЖЕТНІ АСИГНУВАННЯ – кошти державного і місцевих бюджетів, виділені на розвиток народного господарства, фінансування соціально-культурних заходів тощо.

Б.а. – повноваження, надане розпорядникові бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення взяти бюджетне зобов’язання та здійснити платежі з попередньою метою в процесі виконання бюджету.

© Булгакова С.О.

БЮРОКРАТИЗМ (від фр. *bureau* – бюро, канцелярія та грец. *kratos* – влада, панування) – 1) система управління, що характеризується відірваністю органів управління від волі та рішень більшості членів організації, управлінського апарату від громадськості; 2) канцелярщина, зволікання, тяганина, зневажливе ставлення до суті справи під виглядом або заради додержання формальності. Для **Б.** характерні перебільшення значення формальних процедур, скрупульозне виконання інструкцій, що спричиняє відокремлення бюрократичного управління від потреб об’єктів управління, помилки у керівництві та його неефективність у процесі вирішення проблем, які вимагають нетрадиційних підходів та засобів. Ознаки **Б.** властиві будь-якому виду соціального управління. У недемократичному суспільстві панування **Б.** спричиняє утвердження безконтрольного і необмеженого панування чиновництва, яке перетворюється у самодостатній, відокремлений від суспільства клас, усуну-

ня громадян від управління суспільними справами, стає підґрунтям для запровадження авторитарних процедур та методів управління.

© Малиновський В.Я.

БЮРОКРАТІЯ – 1. Спосіб управління соціальними системами, який передбачає розподіл на основі певних правил (формалізація), функцій, прав, обов'язків, відповідальності щодо використання ресурсів певної соціальної системи між посадами (розподіл праці) і між рівнями влади (ієрархія); виконання посадових функцій на постійній основі (спеціалізація) за наявності спеціальних знань та вмінь (професіоналізація); отримання заробітної плати за виконання посадових функцій; можливість просування по вертикалі ієрархічної градації посад знизу

вгору і по горизонталі (кар'єрність); добровільно-контрактний характер діяльності посадовців. Розрізняють види бюрократій за сферами їх діяльності: у державному управлінні (державна бюрократія), у міжнародних організаціях, громадських об'єднаннях (партійна бюрократія, церковна бюрократія та ін.), у підприємницьких організаціях тощо. У державному управлінні **Б.** розпоряджається національними, загальнодержавними ресурсами, мету і цілі її діяльності визначає політичне керівництво держави, правила її організації і діяльності (законодавство) затверджуються у спеціальному порядку, її рішення мають загальнообов'язковий характер. 2. Соціальна група людей, які забезпечують реалізацію такого способу управління (чиновники, бюрократи, службовці).

© Свірін М.Г.

В

ВАКАНСІЯ ПОСАДОВА. Вакансія (від лат. *vacans* – порожній, вільний) – незаміщена посада в установі, навчальному закладі. Посада – це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень (ст. 2 Закону України “Про державну службу”). Посадовими особами відповідно до цього Закону вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. **В.п.** – це наявність незайнятої (вільної) посади, на яку може бути призначений відповідний претендент з кадрового резерву або за конкурсом.

© Пархоменко-Куцєвіл О.І.

ВАЛЕОЛОГІЯ (від лат. “здоров’я”, “бути здоровим”) – наука про здоров’я. Це міжнауковий напрям щодо пізнання здоров’я людини, шляхів його забезпечення, формування й збереження в конкретних умовах життєдіяльності. Як навчальна дисципліна валеологія являє собою сукупність знань про здоров’я і здоровий спосіб життя людини. Фундатором валеології вважається російський учений І.І.Брежман. Він перший відзначив необхідність розробки методологічних основ збереження й зміцнення здоров’я практично здорових людей і назвав обґрунтований їм новий науковий напрям “валеологія”.

В. – це сучасна інтегративна наука про фундаментальні закони духовного й фізичного здоров’я як окремої людини, так і всього людського суспільства. Вона сформувалася на основі медицини, біології, екології, психології та інших наук і базується на комплексі знань, отриманих гуманітарними й природничими науками, що стосуються здоров’я

людини. Здоров’я є загальною основою, на якій здійснюється постійна взаємодія **В.** з медико-біологічними науками.

© Білоброва О.Д.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (ВВП) – статистичний показник, що вимірює сукупну ринкову цінність усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року на території даної країни.

© Борисевич С.О., Близнюк В.В.

ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ (ВНП) – статистичний показник, що вимірює сукупну ринкову цінність усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року на території даної країни, плюс прибутки, отримані громадянами країни за кордоном, та мінус прибутки, вивезені з країни іноземцями.

© Борисевич С.О., Близнюк В.В.

ВАРІАТИВНІСТЬ – присутність кількох варіантів у розвитку суцього, прояв багатоглибкого підходу до дійсності, яка характеризується спектром структур, поліфункціональністю. Термін широко використовується у прийнятті управлінських рішень, у футурології, проектуванні та в інших напрямках людської діяльності.

© Сурмін Ю.П.

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР (Договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу) від 14 травня 1955 р. – документ, що оформив створення військового союзу європейських соціалістичних держав за провідної ролі СРСР – Організації Варшавського договору (ОВД). Укладання договору відбулося у відповідь на створення НАТО. Договір підписаний Албанією, Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Румунією, СРСР і Чехословаччиною 14 травня 1955 р. на Варшавській нараді європейських держав із за-

безпечення миру і безпеки в Європі. Договір набув чинності 5 червня 1955 р. 26 квітня 1985 р., зважаючи на закінчення терміну дії, був продовжений на 20 років. У зв'язку з перетвореннями в СРСР та інших країнах Центральної і Східної Європи в лютому 1991 р. держави-учасниці ОВД ліквідували її військові структури, а 1 червня 1991 р. підписали Протокол про повне припинення дії Договору.

© Богданович В.Ю.

ВАШИНГТОНСЬКИЙ КОНСЕНСУС – термін, що був введений у політичний обіг у 1989 р. американським економістом Дж.Уільямсоном. **В.к.** – тип макроекономічної політики, яку ряд економістів рекомендують застосовувати в країнах, що перманентно перебувають у стані фінансово-економічної кризи. **В.к.** включає 10 рекомендацій: підтримка фіскальної дисципліни (мінімальний дефіцит бюджету); пріоритетність охорони здоров'я, освіти, інфраструктури в структурі державних видатків; зниження граничних ставок податків; лібералізація фінансових ринків для підтримки реальної кредитної ставки на невисокому та все ж позитивному рівні; вільний обмінний курс національної валюти; лібералізація зовнішньої торгівлі (переважно за рахунок зниження ставок імпортного мита); зниження обмежень для прямих іноземних інвестицій; приватизація; дерегулювання економіки; захист прав власності.

По суті, це один з проектів світового економічного порядку, що реалізується з кінця ХХ ст. через МВФ та інші міжнародні фінансові інститути щодо країн незахідної орієнтації. В основу проекту покладена заміна неоліберальною монетарною моделлю “застарілої” кейнсіанської моделі державного регулювання економіки. Політика монетаризму ґрунтується на максимальному відкритті національних ринків для транснаціонального капіталу. Реалізація цієї політики дасть змогу прискорити перерозподіл світового багатства в інтересах ТНК і країн “золотого мільярда”.

© Розпутенко І.В.

ВЕЛИКА ДЕПРЕСІЯ (1929-1993 рр.) – жорстока економічна криза світової господарської системи, включаючи капіталістичну і соціалістичну її складові. Криза супро-

воджувалася спадом виробництва і масовим безробіттям. У результаті державного втручання кремлівського керівництва і його підручних у Харкові (столиці України до 1934 р.) в Україні, яка потрапила в епіцентр світової кризи, крім зазначеного, характерним було закінчення так званої українізації, в результаті якої були винищені рештки національно-культурних прошарків інтелігенції; репресії, голодомори, які винищили українське селянство як національну базу українського народу; політика “ножиць”, у результаті якої відбувся штучний перерозподіл ВВП, створеного в сільському господарстві на користь індустріалізації промисловості, міста й пролетаріату.

В.д., як правило, пов'язується з ім'ям американського президента Ф.Рузвельта, що запровадив програму “Нового курсу”, який передбачав державне регулювання виробництва і трудових відносин, проведення соціальних реформ. У результаті втручання держави вільні ринкові відносини трансформувалися в державно-монополістичний капіталізм.

© Розпутенко І.В.

ВЕЛИКА СІМКА / ВЕЛИКА ВІСІМКА (G8 від англ. Group of Eight) – група країн світу (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада з 1976 р., Росія з 1994 р.), яка створена у форматі **G6** у 1975 р. за принципом питомої ваги у світовій економіці для обговорення спільних економічних проблем. Лідери **G8** регулярно зустрічаються, щоб дати світові новий політичний порядок денний, а також стимулювати глобальну дискусію з найважливіших проблем. Водночас у практичній сфері механізмів та інституцій вирішення питань можливості “вісімки” обмежені й, можна сказати, незначні, особливо в площині реалізації конкретних глобальних проектів. Зміна клімату, ціни на нафту й енергобезпека, подорожчання продовольства і голод, світова торгівля – теми, що розглядаються **G8** останнім часом. Обговорюються також позиції лідерів Франції та Італії, що “клуб восьми” не відповідає реаліям світу і його слід розширити за рахунок Китаю й Індії, а можливо, прийняти сюди Бразилію, Мексику й ПАР.

© Загайнова Л.І.

“ВЕЛИКА ШАХІВНИЦЯ”. Американська першість та її стратегічні імперативи, книга

американського політолога Збігнева Бжезинського (1997), в якій подається відвертий і спрощений погляд на євразійську геополітику США. Тектонічні зрушення на політичній карті світу вперше в історії висунули на роль світового лідера не євразійську державу, а США, яка стала головним арбітром у відносинах держав Євразії. Після розвалу СРСР Євразія прагне зберегти попередній статус щодо геополітичного розміщення з певними зміщеннями акцентів з появою нових потужних гравців (Китай, Індія). Тут нарівні із Західною Європою у Східній Азії формується новий центр економічного розвитку і зростання політичного впливу.

На великій євразійській “Шахівниці” триває боротьба за світове панування. Головними фігурами тут, на думку З.Бжезинського, виступають Росія, Німеччина, Франція, Китай та Індія. Ці великі держави зі значними зовнішньополітичними амбіціями мають власну геостратегію і їх інтереси можуть стикнутися з інтересами США. Американська могутність в Євразії має покласти край амбіціям інших країн щодо світового панування. Геополітичною метою США залишається контроль над Євразією, аби не допустити на політичну арену суперника, спроможного кинути виклик Америці. Євразія, що займає осьове становище в геосвіті та має у своєму розпорядженні 80% світових запасів енергоресурсів, є головним геоекономічним призом США.

Але Євразія надто велика і не монолітна в політичному зрізі і тому, за задумом З.Бжезинського, являє собою шахівницю, на якій одночасно грають більше трьох гравців, змагаючись за глобальне панування. Провідні гравці перебувають на західній, східній, центральній та південній частинах шахівниці. На західній периферії Євразії як головний гравець виступає Захід на чолі із США, на сході – Китай, на півдні – Індія, що, відповідно, представляють три цивілізації. У Середній Євразії, за образним висловлюванням З.Бжезинського – “чорній дірі”, лежить “політично анархічний, але багатий енергетичними ресурсами регіон”, який потенційно є дуже важливим для Заходу і Сходу. Мова йде про території, які перебувають під Росією, і саме остання претендує на регіональну гегемонію. Величина території, значна чисельність населення і різноманітність культур Євразії обмежують глибину амери-

канського впливу, а тому, як це прийнято в шахах, можливі різні комбінації. Наприклад, якщо Захід на чолі із США прийме Росію в “Європейський дім від Лондона до Владивостока”, то на півдні Індія, а на сході Китай не зможуть наростити своєї могутності, а відтак Америка здобуде перемогу в Євразії. Але, якщо Середина Євразія на чолі з Росією дасть відсіч Заходу, то стане єдиним геополітичним і геоекономічним простором, або ж укладе союз з Китаєм, то американська присутність на континенті значно звузиться. У такому контексті небажаним є об’єднання спільних зусиль Китаю і Японії.

Євразійська геостратегія США включає цілеспрямований контроль над суперконтинентом. Тільки в такому разі можна забезпечити свою виключну глобальну владу і не допустити появи суперника.

© Розпутенко І.В.

ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО ЛИТОВСЬКЕ

(лат. *Magnus Ducatus Lituaniae*, лит. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, білорус. *Вялікае Княства Лімоўскае*, пол. *Wielkie Księstwo Litewskie*) – держава, що існувала у Східній Європі в XIII-XVIII ст. на території сучасних Литви, Білорусі та України. Наприкінці XIX ст. українські та російські дослідники, враховуючи велику роль руського (українського, білоруського) населення в житті цієї держави, вважали її Литовсько-Руською (В.Б.Антонович (1878), М.П.Дашкевич (1885), М.К.Любавський (1892 р.), М.Ф.Владимирський-Буданов (1892 р.)). Ця назва широко використовується й у сучасній вітчизняній науковій літературі.

© Нікітін В.В.

ВЕЛИКИЙ ПРОСТІР. Карл Шмітт (Karl Schmitt, 11.07.1888 – 7.04.1985), німецький юрист і політичний філософ, уперше запровадив термін “**В.п.**” (Grossraum), що означає об’єднання кількох держав в єдине стратегічне утворення. Виникнення Великих просторів зумовлено геоекономічними та геополітичними процесами, які знайшли своє пояснення в теорії “просторової прогресії”.

К.Шмітт разом з Г.Фрайсром (Hans Freyer), О.Шпенглером (Oswald Arnold Gottfried Spengler), Е.Юнгером (Ernst Jünger) та інші належали до групи консервативних політо-

логів антропологічної орієнтації, для яких політика була вищим модусом людського існування. Найдетальніше концепція “В.п.” була розроблена К.Шміттом в 1922-1933 рр., коли його основні теоретичні переконання характеризувалися десізіонізмом (від *desisio*-рішення). Саме в авторитетному рішенні джерелом виступало право. На десізіоністській основі він конструює поняття “політичне”. К.Шмітт вважав принцип імперської інтеграції логічним прагненням до синтезу. У своїх ранніх працях він розвивав концепцію “прав нації”, що була протиположною ліберальній доктрині прав людини. **В.п.** перебуває під впливом (пануванням) держави, що має ідею-силу. Як приклад **В.п.** він розглядав Північну і Південну Америку, об’єднану доктриною Монро. Скажімо, метою нацистської Німеччини було утворення світової імперії (Третього рейху). І на сьогодні ще не зникли та видаються актуальними для багатьох країн ідеї Великої Польщі, Великої Румунії, Великої України. У сучасних міжнародних відносинах ідея **В.п.** здебільшого проглядається у створенні держав-цивілізацій, але вже з домінуванням ліберально-демократичної ідеї (Американська цивілізація, Об’єднана Європа тощо).

© Розпутьенко І.В.

ВЕЛИКИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ – найбільша світова торговельна комунікація на Євразійському континенті в давньому світі і в середні віки. Найбільший матеріальний пам’ятник відкритості цивілізації до зовнішнього світу і міжнародних економічних відносин. Шовковий шлях забезпечував не тільки торговельний, інформаційний, культурний обмін, а й послуговував гарантом миру на рубежах євразійських цивілізацій. По суті, своєю назвою “шовковий” цей проект має завдячувати конвертабельності того товару (шовк), що здатен був покривати економічні видатки довгого й небезпечного шляху. Китайський шовк, що прирівнювався за своєю ціною до золота, був міжнародною валютою, що викачувала з Римської імперії величезні кошти. У сьогоднішніх умовах Китай і сім держав Центральної Азії, а також прилеглих регіонів прийшли до попередньої угоди про будівництво сучасного еквівалента знаменитого “Шовкового шляху” – торгового маршруту між Китаєм і Європою. Вартість проекту – 19 млрд дол. США (9 млрд фунтів).

Відродження **В.ш.ш.** як зв’язку між азійською, європейською, середньосхідною, північно-центральною та південноамериканськими економіками є важливим і для українських національних інтересів у частині організації транспортування, інфраструктури, доріг, туризму.

© Розпутьенко І.В.

ВЕРИФІКАЦІЯ (пізньюлат. *verification* – доказ, підтвердження) – емпіричне підтвердження теоретичних положень науки державного управління шляхом повернення до конкретного об’єкта або процесу управління, коли ідеальний характер абстрактного мислення ігнорується, на практиці (або іншими методами) перевіряється висунута гіпотеза та з’ясовуються реальні результати. Принцип **В.** є одним із найважливіших принципів позитивізму, широко використовується в моделюванні, є складовою наукового методу в управлінні. Ідея **В.** пов’язана із посиленням ролі логічної дедукції при виробленні наукових понять. Первісно **В.** застосовувалася в природничих науках (математиці, фізиці) для перевірки відповідності логічного або інтуїтивного мислення із реальним станом речей. У філософії неопозитивізму **В.** набула статусу методологічного принципу можливої дослідної перевірки або принципу **В.**

Принцип **В.** покладено в основу однієї із фундаментальних процедур наукового методу в управлінні: спостереження, формування гіпотези, верифікація. Фахівець з науки управління, створюючи модель своєї діяльності або роботи керованого об’єкта, повинен встановити її відповідність реальній ситуації. Якщо об’єкт управління є великим, складним, неструктурованим, як це спостерігається в державному управлінні, то названа процедура стає громіздкою, витратною та ризиковою, оскільки наслідки запровадження певної гіпотези в практичну діяльність можуть бути непередбачувані або навіть руйнівні (жовтневий переворот 1917 р., ревальвація національної валюти тощо). Для підтвердження наукової обґрунтованості гіпотез стосовно великих складних об’єктів можуть застосовуватися кілька видів **В.**: пряма, непряма, інверсійна, консеквентна, повторним дослідженням, опонентами, урахуванням помилок, компетентним експертом залежно від проблеми, що потребує **В.** Однак

результат **В.** може не збігатися з реальними даними після впровадження гіпотези (закону, постанови, розпорядження) у практику державного управління, що зумовлено неможливістю врахування всієї релевантної інформації в абстрактній розумовій моделі, формалізованій у певну форму державно-управлінського рішення.

© Миронова Н.С.

ВЕРНАДСЬКИЙ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ (1863-1945) – природознавець, мислитель, державний і громадський діяч, основоположник комплексу сучасних наук про Землю – геохімії, біогеохімії, гідрогеології, радіогеології, генетичної мінералогії тощо. Академік АН СРСР (академік Петербурзької АН з 1912 р.), організатор і перший президент Української академії наук (1918-1921); член Чехословацької (1926) і Паризької (1928) академій; засновник Національної бібліотеки Української держави в м. Києві (1918, нині Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського); організатор і директор Радієвого інституту (1922-1939), Біогеохімічної лабораторії (1928, нині Інститут геохімії та аналітичної хімії ім. В.І.Вернадського Російської академії наук). Автор вчення про біосферу та ноосферу.

Праці **В.** відіграли суттєву роль у становленні сучасної наукової картини світу. У центрі досліджень **В.** – різнобічні філософські та методологічні проблеми: багатогранність просторово-часових станів матерії, структура та властивості часу, загальні закономірності розвитку науки, природа наукового світогляду, соціальні функції науки, етика наукової творчості. Наукові праці присвячено дослідженням хімічного складу земної кори, атмосфери, гідросфери, міграції хімічних елементів у земній корі, ролі та значення радіоактивних елементів в її еволюції. Особливо значним є його внесок у розробку цілісного вчення про біосферу та її еволюцію в ноосферу – нову, вищу стадію біосфери, пов'язану з виникненням і розвитком у ній людства, котре починає справляти визначальний вплив на перебіг процесів в охопленій його діяльністю сфері Землі. Вчення **В.** про біосферу має величезне науково-практичне значення. Воно є основою пізнання законів розвитку природи, зокрема “колиски” людської цивілізації – Землі, та розробки заходів, необхідних для її охо-

рони від негативних природно-техногенних змін і для передбачення цих змін. Це життєво необхідно сучасній людині, щоб вижити на планеті, забезпечити майбутнє для своїх нащадків.

© Діуліна В.В.

ВЕРТИКАЛЬ ВЛАДИ – група ієрархічно встановлених законом по прямій лінії державних та муніципальних посад, які дають можливість особам, які їх обіймають, здійснювати керівництво й контроль на підлеглий території, які мають державний або адміністративно-територіальні кордони. **В.в.** є державно-правовим способом забезпечення єдності системи виконавчої влади у загальнодержавному масштабі, певним чином улагодженою системою посад та посадових осіб, які пов'язані між собою єдиними принципами, цілями та завданнями державного управління. **В.в.** ефективно працює за умови, коли управлінські рішення (команди) у формі законів, підзаконних нормативних та індивідуальних актів сприймаються всіма (нижчими) органами управління як обов'язкові для виконання. Як унітарна, так і федеративна держава не може успішно функціонувати без стійкої виконавчої вертикалі.

© Дармограй Н.М.

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ – визначальне пріоритетне положення закону в системі актів держави, яке забезпечується системою владних та юридичних засобів, найбільш повним практичним вираженням яких є вища юридична сила закону. **В.з.** є необхідною умовою і важливою гарантією законності та правопорядку в країні, одним із принципів правової держави. На практиці найвища юридична сила закону забезпечується тим, що видання закону – це прерогатива вищого представницького органу державної влади; жоден орган не може зупинити чи скасувати закон, крім того органу, який прийняв цей закон; усі правові акти держави повинні підпорядковуватись йому; а в разі розбіжностей (колізій) між законом та іншими актами пріоритет належить закону.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – положення про необхідність дотримання верховенства закону, права, яке є однією з найважливіших характеристик правової держави поряд з

поділом влади та зв'язком держави і громадян взаємними правами та обов'язками. Це об'єднує **В.п.** з принципом верховенства закону. Разом з тим об'єктивно існує незбіг права і закону, що зумовлює їх окремий розгляд. **В.п.** історично значно ширше за ідею верховенства закону. Право, на відміну від закону, не залежить від волі законодавця, має специфічні об'єктивні якості й тільки тоді набуває регулятивної сили, коли воно реально підтримується та практично визнається публічно-політичною владою та саме набуває владної сили. **В.п.** забезпечує рівновагу інтересів громадян та влади, суспільства та держави. **В.п.** означає не лише формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність при досягненні та приведенні в дію демократичного порядку, а й справедливість, що ґрунтується на визнанні та повному прийнятті вищих цінностей людської особистості, гарантованої установами, що забезпечують межі її найбільшого самовираження.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ – єдиний орган законодавчої влади України. У своєму соціальному призначенні, функціях та структурі **В.Р.У.** втілює представницькі засади повновладдя українського народу. Вона обирається виборцями шляхом безпосереднього голосування. Повноваження **В.Р.У.** реалізуються в найрізноманітніших сферах державного, соціально-економічного та соціально-культурного будівництва.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ВЕТО – акт, передбачений конституціями ряду країн, завдяки якому глава держави (або верхня палата парламенту) може призупинити приведення в дію законів, прийнятих парламентом (його нижньою палатою). Правом **В.** також називають принцип однаковості в роботі Ради Безпеки ООН, відповідно до якого жодне рішення з питань міжнародного миру й безпеки не може бути прийняте, якщо проти нього висловлюється хоча б один постійний член Ради.

© Михненко А.М.

ВЕТО В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ – спосіб збереження державами-членами національного суверенітету над “чутливими” сферами політики та прийняття рішень. **В.** може застосовуватись під час голосування

міністрів урядів держав-членів у Раді ЄС щодо низки питань, у тому числі тих, які стосуються оборони, оподаткування та соціального забезпечення. В умовах продовження процесу розширення Союзу й стрімкого зростання кількості його держав-членів **В.** може практично унеможливити процес прийняття рішень у Раді ЄС. З огляду на це Ніццький договір (2000 р.) поширив процедуру голосування кваліфікованою більшістю на низку нових питань, обмеживши тим самим сферу застосування національного вето. **В.** було також скасоване в межах процедури започаткування посиленого співробітництва. У майбутньому планується скасувати право національного вето в процесі прийняття рішень щодо розподілення коштів структурних фондів, деяких аспектів візової політики, імміграційної політики та надання притулку, а також окремих торговельних угод.

© Рудік О.М.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З НАТО – суттєвий чинник зміцнення національної безпеки України, покликаний сприяти розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини, і, таким чином, відповідає життєво важливим інтересам українського народу. Геостратегічне і геополітичне становище України як складника єдиного європейського простору визначає її місце в європейських справах, зумовлює вагому роль Української держави у створенні нової архітектури загальної континентальної безпеки, серцевиною якої покликана стати Організація Північноатлантичного договору. Євроатлантична інтеграція України має на меті гарантувати її незалежність, територіальну цілісність, суспільний прогрес, запобігати виникненню нових загроз стабільності й безпеці на європейському континенті. Визначальними чинниками успішного просування України цим курсом є: досягнення відповідності політичним критеріям підготовки до членства та базовим принципам держав - членів Організації Північноатлантичного договору, таким як плюралістична демократія, верховенство права, дотримання прав людини та іншим відповідним положенням, викладеним у Плані дій щодо членства, схваленому Вашингтонським самітом НАТО в 1999 р.; послідовна, ефективна та повна реалізація Державної політики України щодо членства в НАТО.

жавної програми співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору, документів двостороннього співробітництва України з НАТО; розвиток і поглиблення співпраці України з НАТО на основі стратегії інтеграції; розширення участі України в Програмі “Партнерство заради миру”, роботі Ради євроатлантичного партнерства; інтенсифікація процесу підготовки України до членства в НАТО згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 р. “Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)” та відповідним Указом Президента України від 8 липня 2002 р.

© Бакуменко В.Д.

ВЗАЄМОДІЯ УПРАВЛІНСЬКА – участь у спільній діяльності суб’єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей. Зважаючи на те, що управління є соціальним явищем, **В.у.** тісно пов’язана із соціальною взаємодією, яка є більш широким видом соціальних зв’язків. У процесі соціальної взаємодії відбувається взаємовплив та взаємообумовленість окремих соціальних явищ, унаслідок чого вони змінюються, доповнюють один одного і формують єдину цілісну соціальну систему. Головним призначенням **В.у.** є об’єднання зусиль суб’єктів управління в напрямі задоволення соціальних потреб, зумовлених суспільно необхідними цілями.

© Письменний І.В.

ВИБОРИ – масова політична кампанія, спосіб формування за допомогою голосування представницьких органів державної влади, обрання президента, органів місцевого самоврядування. **В.** – одна із найважливіших форм безпосередньої участі громадян в управлінні справами суспільства і держави. Порядок організації і проведення **В.** має необхідне нормативно-правове забезпечення, в основу якого покладено Конституцію, законодавство про вибори. **В.** бувають парламентськими і президентськими; загальними і частковими; загальнодержавними і місцевими; черговими і достроковими; однопартійними, багатопартійними чи безпартійними; альтернативними чи безальтернативними; прямими чи непрямыми; основними чи додатковими (повторними).

© Михненко А.М.

ВИБОРИ МІСЦЕВІ – безпосереднє волевиявлення територіальних громад з метою формування складу представників органів місцевого самоврядування шляхом голосування. Вибори – це важливий інструмент сучасної демократії, одна з головних форм вираження волі народу і його участі в політичному процесі та спосіб формування представницьких органів (парламенту, місцевого самоуправління), також заміщення деяких вищих державних посад (наприклад президента). Вільні та демократичні вибори можливі за трьох умов: альтернативності (виборець має можливість вибрати одного з кількох кандидатів), свободи проведення виборчих кампаній та свободи волевиявлення виборців.

© Дармограй Н.М.

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ – комплекс заходів і процедур формування державних та громадських виборчих органів, головними серед яких під час виборів народних депутатів та Президента в Україні є: призначення виборів та визначення дати їх проведення; визначення виборчих округів та виборчих дільниць; утворення виборчих комісій (центральної, окружних, дільничних); складання списків виборців; висунення та реєстрація кандидатів; проведення передвиборчої агітації; власне голосування; підрахунок голосів; оприлюднення результатів голосування; проведення в разі необхідності повторного голосування чи повторних виборів. **В.к.** проводиться відповідно до законодавства України.

© Сурмін Ю.П.

ВИБОРЧА СИСТЕМА – сукупність установлених законом правил організації та проведення політичних виборів, критеріїв і способів визначення їх результатів. Розрізняють мажоритарну, пропорційну та змішану **В.с.** Тип **В.с.** в країні є наслідком традицій суспільно-політичного розвитку, політичної культури, що склалася, розстановки політичних сил і пріоритетів.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.,
Медвідь А.П.

ВИВЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ – опосередкована форма консультацій органів державної влади з громадськістю щодо формування та реалізації державної політики.

В.г.д. здійснюється шляхом: проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи); запровадження спеціальних рубрик у друкованих та електронних ЗМІ; проведення експрес-аналізу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у пресі, на радіо, телебаченні для визначення позиції різних соціальних груп; опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян зауважень і пропозицій; проведення аналізу цільової інформації, що надходить до спеціальних скриньок. Результати **В.г.д.** враховуються органами державної влади під час прийняття рішень та їх подальшої реалізації.

© Сурмін Ю.П.

ВИГОВСЬКИЙ ІВАН (р. н. невідом. – 1664) – український військовий та державний діяч, гетьман України у 1657-1659 рр. За Б.Хмельницького генеральний писар. У 1658 р. придушив повстання М.Пушкаря та Я.Барабаша, уклав з Польщею Гадяцьку угоду у 1658 р., розбив московське військо в Котопській битві у 1659 р., але незабаром зазнав поразки в громадянській війні, зрікся булави і виїхав до Польщі. Звинувачений П.Тетерею у зраді польського короля і розстріляний поляками.

© Малик Я.Й.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ – кошти, що спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум. Виокремлюють: 1) видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства; 2) видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані до виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню на основі принципу субсидіарності; 3) видатки на реалізацію прав та обов'язків Автономної Республіки Крим та місцевого самоврядування. Видатки першої групи здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, другої і третьої груп – коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з державного бюджету.

© Кириленко О.П.

ВИДАТКИ ДЕРЖАВНІ – витрати, пов'язані з діяльністю держави. **В.д.** зумовлюються обсягом і структурою забезпечуваних державою суспільних благ, є інструментом перерозподілу суспільного продукту. Деякі **В.д.** є прямими трансфертними платежами приватному сектору економіки (бюджетні дотації підприємствам, субсидії громадянам, соціальна допомога тощо), які не збільшують приватне споживання, але змінюють його структуру, забезпечуючи соціальну справедливість, економічну забезпеченість, згладжування економічної кон'юнктури. Таким чином, **В.д.** визначають відносні розміри приватного і державного секторів економіки, тобто їхні частки у споживанні валового внутрішнього продукту. **В.д.** розподіляються на види за економічною сутністю, а також за відомчим, програмно-цільовим та функціональним призначенням, що визначається бюджетною класифікацією видатків.

© Балдич Н.І.

ВИДАТКИ НА ОБСЛУГОВУВАННЯ БОРГУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – видатки на розміщення муніципальних запозичень, виплату передбачених доходів за запозиченнями і погашення боргових зобов'язань органів місцевого самоврядування. **В.о.б.м.с.** здійснюються із загального фонду місцевого бюджету. **В.о.б.м.с.** не можуть щорічно перевищувати 10% від видатків загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу. Погашення основної суми боргу місцевого самоврядування можна здійснювати за рахунок коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів.

© Кириленко О.П.

ВИДИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ. Розподіляються за такими ознаками: за формами і методами здійснення функцій державного управління (політичні, економічні, адміністративні, фінансові, каральні, контрольно-наглядові, консультаційні, координаційні); за характером і обсягом компетенції (загальної, спеціально-функціональної (галузевої і міжгалузевої) та особливої компетенції); за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові); за видами державної діяльності (цивільні, військові, правоохоронні); за

принципом федералізму (федеральні, суб'єктів федерації); за територіальним масштабом (центральні, регіональні (територіальні), місцеві); за організаційно-правовими формами (колективні, одноосібні); за формами прийняття рішень (колегіальні, єдиноначальні); за порядком створення (легітимні і нелегітимні); за особливостями виконання покладених повноважень (владно-управлінські, допоміжні).

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ВИДИ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, – види діяльності, серед яких: визначення місця і ролі організації (підрозділу) в інфраструктурі управління; розроблення та узгодження положення (статуту) про організацію (підрозділ); розроблення структури організації, штатного розпису, правил внутрішнього розпорядку, системи документообігу; розроблення й узгодження посадових інструкцій працівників; визначення стратегії, розроблення та узгодження концепції діяльності та політики організації (підрозділів) на певний період; розроблення основних процедур діяльності організації (підрозділів); організація колективної системи отримання, первинної обробки та передачі інформації, розроблення відповідних положень, інструкцій; підготовка проєктів державно-управлінських рішень та інших пропозицій, які стосуються визначення пріоритетів і проведення державної політики у певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації (за завданням вищих органів влади або за ініціативою даної організації); контроль виконання державно-управлінських рішень у межах компетенції даної організації; відпрацювання сучасних науково обґрунтованих механізмів забезпечення реалізації стратегії економічного та соціального розвитку країни у сфері своєї діяльності, розроблення заходів щодо їх реалізації; виявлення можливих загроз національним інтересам та визначення шляхів запобігання їм; виявлення та розроблення заходів щодо усунення недосконалості правового регулювання у сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; розробка державних (міжвідомчих, регіональних, галузевих) концепцій, програм, проєктів та координація їх виконання; розробка нормативної до-

кументації (нормативів, стандартів, положень, інструкцій) у певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; підготовка документів до різних нарад, засідань колегій, комітетів, комісій, робочих і експертних груп та їх остаточне доведення за результатами цієї роботи; оперативна підготовка довідок на виконання доручень вищих органів державної влади; підготовка аналітичних та інформаційно-аналітичних записок (бюлетенів, довідок), які містять виявлення, визначення, оцінку стану і змін, а також пропозиції і рекомендації щодо вирішення актуальних проблем та ситуацій у певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; підготовка сценаріїв та прогнозів розвитку подій, суспільних процесів з напрямів діяльності даної організації (підрозділу); підготовка експертних висновків, оцінок із широкого кола питань у сфері діяльності даної організації (підрозділу); визначення та ефективне використання в роботі можливостей і форм міждержавного та міжвідомчого спілкування; підготовка міжнародних договорів та угод у певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; методичне керівництво в певній сфері діяльності, що належить до компетенції даної організації; акредитація, ліцензування певних видів діяльності в межах компетенції даної організації; постановка завдань досліджень, що координуються даною організацією (підрозділом); організація та систематичне планування роботи, звітування щодо її виконання та внесення необхідних коректив; висвітлення напрямів та результатів роботи у засобах масової інформації (прес-конференції, інтерв'ю, публікації, тематичні передачі тощо); періодичне розроблення нових або оновлення концепції та процедур діяльності організації (підрозділів); підготовка пропозицій щодо удосконалення роботи організації (підрозділів) з усіх питань її діяльності; розробка методичного забезпечення діяльності даної організації (підрозділу); консультативна допомога органам державного управління з проблем у сфері діяльності даної організації (підрозділу); ведення колективного (індивідуального) моніторингу з проблем у сфері діяльності даної організації, підрозділу (експерта) з використанням альтернативних джерел інформації; щоденний аналіз важливих подій, спостереження та оцінка

змін у ситуації, що відбуваються у сфері діяльності даної організації (підрозділу); створення та систематична актуалізація інформаційно-методичного ресурсу (правова база, методичні матеріали, інформаційно-аналітичні та довідкові матеріали, освітні програми, реєстри тощо) у сфері своєї безпосередньої діяльності; упорядкування, підготовка і передача основної та супровідної документації щодо діяльності організації (підрозділу) до відповідних організацій (підрозділів).

© Кальниш Ю.Г.

ВИДІЛЕННЯ ОСНОВНИХ КАТЕГОРІЙ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЇ – розподіл керівників залежно від рівня та завдань управління на певні категорії. Американський учений Т.Парсонс запропонував орієнтовний розподіл їх функцій таким чином: а) керівники вищої ланки (інституційний рівень), зайняті переважно формулюванням цілей, розробкою планів, адаптацією організації до різних змін, управлінням взаємовідносинами між організацією та зовнішнім середовищем, а також суспільством, у якому функціонує дана організація; б) керівники середньої ланки (управлінський рівень), здебільшого зайняті управлінням і координацією в організації, узгодженням різноманітних форм діяльності та зусиль різних підрозділів; в) керівники низової ланки (технічний або операційний рівень) переважно безпосередньо займаються поточними операціями та діями для забезпечення ефективної роботи на рівні своїх підрозділів відповідно до цілей організації.

© Бутівченко С.В., Гогіна Л.М., Іванченко Ю.Г.

ВИДІЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – виділення трирівневої парадигми, що відображає основні рівні досліджень у сфері державного управління. Здійснено американськими вченими З.Ланом та К.Андерсом шляхом аналізу найбільш впливових та авторитетних наукових журналів та узагальнення напрямів, підходів і результатів досліджень у сфері державного управління в США. Перший, найвищий рівень досліджень відповідає опису особливостей та властивостей державного управління; другий – систематизації пізнавальних підходів; третій рівень представляє основні прикладні сфери (об'єк-

ти), їх концентрування. Перший рівень передбачає деякі теоретичні припущення, визначення елементів аналізу та основних проблем. На другому рівні виділені найбільш поширені підходи до досліджень, а саме – організаційний (менеджерський), політичний, правовий, етичний, історико-пізнавальний, інтегрований. Третій рівень містить основні галузі зосередження дослідницьких зусиль, а саме: організаційний менеджмент, управління людськими ресурсами, політичні і правові інститути, соціально-економічні питання, фінанси й бюджет, адміністративний процес, розробку стратегії та аналізу політики, удосконалення відповідних методів, технології їх використання. Також визначено частоту згадування проблем, до яких зверталися дослідники, у науковій літературі. Серед найбільш поширених питань (частота звертання до них від 10 до 20 разів), наприклад, такі: державна політика, адміністративна відповідальність, адміністративна реформа, бюджетна реформа, реформування державної служби, стратегічне планування, децентралізація, організаційна теорія, оцінка виконання. Серед таких питань, частота звертання до яких менше 10 разів, можна назвати питання комунікації, культури, вирішення конфліктів, лідерства, місцевого менеджменту, інформаційних технологій, дерегулювання, службової кар'єри тощо.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ВИКЛИК – 1) прагнення однієї держави (групи держав) до протидії іншій державі (групі держав) у реалізації національних інтересів. **В.** являє собою першу, зародкову фазу ескалації напруженості між суб'єктами міжнародного співробітництва; 2) події, явища, процеси, які оцінюються як можливі небезпеки досягненню цілей стратегії національної безпеки або як додаткові можливості, які за певних умов можуть бути використані для реалізації національних інтересів.

© Ситник Г.П.

ВИКЛИКИ СЕРЕДОВИЩА – потужні впливи зовнішнього середовища на систему, які становлять загрозу її існуванню, вимагають її докорінної реорганізації, диверсифікації діяльності. Виникають на ключових етапах розвитку суцього, спонукають систему до вибору варіанта майбутнього або дегра-

дації, руйнування та виникнення хаосу. Система має реагувати на **В.с.** та реформуватися з метою нейтралізації зовнішніх загроз.

© Сурмін Ю.П.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА – одна з трьох гілок державної влади, яка відповідно до конституційного принципу поділу державної влади покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. У відносинах із законодавчою і судовою гілками влади вона користується певною самостійністю. Основні її суб'єкти – уряд і підлеглі йому органи (в Україні це: вищий орган **В.в.** – Кабінет Міністрів України; центральні органи **В.в.** – міністерства, державні комітети, інші органи із спеціальним статусом; місцеві органи **В.в.** – місцеві державні адміністрації) – покликані виконувати закони, проводити їх вимоги в реальному житті. Разом з тим **В.в.** активно займається підзаконною нормотворчістю, виступає суб'єктом делегованого законодавства, здійснюваного за згодою або за прямим дорученням органів державної влади, є суб'єктом законодавчої ініціативи. **В.в.** є складним комплексним утворенням як за складом суб'єктів, їх взаємовідносинами, так і за технологіями її здійснення. Її функції зводяться до поточного управління, що має переважно оперативний характер, вирішуючи безліч конкретно-практичних питань, передусім у сфері господарювання, забезпечення повсякденних потреб населення, підтримуючи постійне функціонування систем життєзабезпечення і нормалізуючи умови для життєдіяльності в різноманітних сферах і галузях. Виконавчорозпорядча діяльність має бути заснована на законі та здійснюватися в межах закону. Контроль за діяльністю структур **В.в.** досягається шляхом їх регулярної підзвітності й відповідальності перед парламентом та перед органами **В.в.** вищої компетенції.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ РАД – органи, які відповідно і в межах законодавства створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах (у разі їх створення) радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування.

© Варзар І.М.

ВИКОНАННЯ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ ЗА ВИДАТКАМИ – комплекс дій, спрямованих на реалізацію передбачених місцевим бюджетом заходів та досягнення визначених цілей у межах запланованих у видатковій частині бюджету ресурсів. Забезпечують виконання відповідних місцевих бюджетів за видатками Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевих рад або міські, селищні чи сільські голови (в разі, якщо виконавчі органи не створені). Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління **В.м.б.в.**, координують діяльність учасників бюджетного процесу. Видаткову частину місцевого бюджету виконують згідно з розписом асигнувань, який затверджує керівник місцевого фінансового органу.

© Кириленко О.П.

ВИКОНАННЯ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ ЗА ДОХОДАМИ – комплекс дій, спрямованих на повну та своєчасну мобілізацію надходжень місцевого бюджету як загалом, так і за кожним із джерел доходів. Забезпечують виконання відповідних місцевих бюджетів за доходами Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевих рад або міські, селищні чи сільські голови (в разі, якщо виконавчі органи не створені). Місцеві фінансові органи здійснюють загальну організацію та управління **В.м.б.д.**, координують діяльність учасників бюджетного процесу. Дохідну частину місцевого бюджету виконують згідно з розписом доходів, який затверджує керівник місцевого фінансового органу.

© Кириленко О.П.

ВИМІРЮВАННЯ Й АНАЛІЗ У ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ. У державному секторі немає такого чіткого засобу вимірювання результату діяльності, яким є прибуток у приватному секторі, тому постає проблема співвідношення соціальної справедливості та ефективності при ухваленні рішень, існує великий вплив громадськості, політичних сил, преси, судової та законодавчої влади як на процес ухвалення рішень, так і на оцінку результатів управління. Узагальнений підхід до оцінки успішності управління, який є визнаним у новому публічному менедж-

менті, передбачає виділення трьох складових (три “Е”): результативність (Effectiveness); ефективність (Efficiency); економічність (Economy).

© Маматова Т.В.

ВИМІРЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЗА ХОФШТЕДОМ (ХОФШТЕДЕ) – підхід до вивчення культури, запропонований Геєртом Хофштеде на основі моделі, яка складається з п’яти “змінних культури”: дистанція влади (ступінь соціальної нерівності між людьми, який для населення конкретної країни вважається припустимим або нормальним); індивідуалізм (ступінь переваги у складі деякої групи чи етносу індивідуальних дій над колективними); мужність – жіночість (відображає те, як люди даної культури ставляться до “жорстких” або “ніжних” цінностей); прагнення уникнути невизначеності (ступінь переваги структурованих ситуацій над неструктурованими); довгостроковість орієнтації (характеристика поглядів у майбутнє, завзятості та наполегливості в досягненні цілей). Пропонуються таблиці розподілу значень “змінних культури” у різних країнах, визначено “культурні регіони” зі спорідненими результатами вимірів.

© Маматова Т.В.

ВИННИЧЕНКО ВОЛОДИМИР КИРИЛОВИЧ (1880-1951) – український політик, державний діяч і письменник, з 1903 р. на нелегальному становищі, у 1903-1904 рр. перебував у російській в’язниці, у 1907-1914 рр. жив в еміграції, у 1914-1917 рр. у Москві, де працював у журналі “Украинская Жизнь”. З 1907 р. член ЦК УСДРП; у 1917 р. – один із організаторів Української Центральної Ради, співавтор її Універсалів, перший голова Генерального Секретаріату. За гетьманату П.Скоропадського очолював опозиційний Український національний союз, один із організаторів повстання проти гетьмана. У 1918-1919 рр. голова Директорії УНР, був усунутий за ліві погляди, після чого виїхав за кордон. В еміграції (Австрія) організував закордонну групу Української комуністичної партії. На пропозицію радянського уряду повернувся в Україну, вступив в КП(б)У, був призначений на високі державні посади в радянській Україні. З вересня 1920 р. постійно в еміграції. **В.** був автором усіх головних

законодавчих актів УНР. Як політичний мислитель обстоював українську державницьку ідею з соціалістичних позицій.

© Малик Я.Й.

ВИПРОБУВАННЯ ПІД ЧАС ПРИЙНЯТТЯ НА РОБОТУ – спосіб перевірки відповідності знань та вмінь особи для виконання певної роботи в установах, організаціях, на підприємствах. Умова проходження випробувального терміну згідно зі ст. 26 Кодексу законів про працю фіксується при укладанні трудового договору за згодою двох сторін і не перевищує для робітників – одного місяця; для інших працівників – трьох місяців; для державних службовців – шести місяців. Випробування при прийнятті на роботу не встановлюється: особам, які не досягли вісімнадцяти років; молодим працівникам після закінчення професійних навчально-виховних закладів; молодим спеціалістам після закінчення вищих навчальних закладів; особам, звільненим у запас із військової чи альтернативної служби; інвалідам, направленим на роботу відповідно до рекомендацій медико-соціальної експертизи; при переведенні на роботу в іншу установу або при внутрішньоорганізаційній ротації.

© Желюк Т.Л.

ВИСЛУГА РОКІВ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ – тривалість стажу роботи на державній службі в органах державної влади (чи в їх апаратах), інших органах, на яких поширюється дія Закону України “Про державну службу”, що дає право на певні переваги та пільги. Так, державним службовцям щомісячно виплачується надбавка за вислугу років у відсотках до посадового окладу з урахуванням доплати за ранг та залежно від стажу державної служби у таких розмірах: понад 3 роки – 10%; понад 5 років – 15%; понад 10 років – 20%; понад 15 років – 25%; понад 20 років – 30% і понад 25 років – 40%. Законом України “Про державну службу” також гарантується пенсійне забезпечення за вислугу років. На одержання пенсії державного службовця мають право особи, які досягли встановленого пенсійного віку (60 років – для чоловіків, 55 років – для жінок), за наявності загального трудового стажу для чоловіків – не менше 25 років, для жінок – 20 років, зокрема конкретно стажу державної служби – не менше 10 років. Зазначеним

особам призначається пенсія у розмірі 80% від суми їхнього посадового окладу з урахуванням надбавок, яка однак загалом не повинна перевищувати розміру 12 прожиткових мінімумів.

© Шевчук П.І.

ВИХІД СИСТЕМИ – зв’язок системи з навколишнім середовищем, спрямований від системи до середовища. **В.с.** складають зв’язки, відповідно до яких вона функціонує, перетворює навколишнє середовище. Цей термін дуже широко використовує кібернетика, яка максимально формалізує взаємодію системи і середовища. Важливою проблемою є проблема ефективності виходу системи, що повинна забезпечувати оптимальні витрати ресурсів системи.

© Сурмін Ю.П.

ВИШЕГРАДСЬКІ ДЕРЖАВИ. Польща, Словаччина, Угорщина, Чеська Республіка є учасниками європейського регіонального об’єднання – Вишеградської групи. Вишеградська група з’явилася після ухвалення Вишеградської декларації на зустрічі президентів Польщі і Чехословаччини та прем’єр-міністра Угорщини 15 лютого 1991 р. Після розпаду Чехословаччини і виникнення незалежних держав Чехії та Словаччини застосовується термін “Вишеградська четвірка”, або “V-4”. Країни V4 прагнули стати членами Євросоюзу, розглядаючи інтеграцію до ЄС як крок уперед у процесі подолання штучних розподільвальних ліній в Європі через взаємну підтримку. **В.д.** тісно співпрацюють з іншими регіональними інституціями та окремими країнами. Вишеградська група регулярно співробітничала з іншими країнами Центральної Європи в межах Регіональної Співпраці та у форматі концепції V4+, яка передбачає ширшу регіональну співпрацю щодо специфічних проєктів за участю різних країн – східних сусідів. Спеціальна програма V4+ для України передбачає обмін досвідом, обговорення загальних проблем, вирішення питань “Україна та ЄС”, “Україна та НАТО”. Вишеградське співробітництво не є інституціоналізованим. Воно базується виключно на принципі періодичних зустрічей представників. Офіційна зустріч прем’єр-міністрів проводиться на щорічній основі. Між цими самітми, одна з країн здійснює головування,

частина якого полягає у відповідальності за складання однорічного плану дій.

© Ратушний С.М.

ВИШНЕВЕЦЬКІ – гілка українського княжого роду Несвіцьких з Волині (турово-пинських Рюриковичів). За родоначальника вважають князя Федора Несвіцького, прабадька чотирьох княжих родів: Вишневецьких, Збарзьких, Порицьких і Вороніцьких. Прізвище **В.** походить від замка Вишневець (нині на Волині). З роду **В.** найвидатніші: Іван – староста Пропойський і Черський (1536-1549); Андрій – каштелян Волинський (1569) і воєвода Брацлавський (1572); Дмитро – засновник першої запорізької Січі на о. Мала Хортиця (1559-1563), Костянтин – староста Житомирський (1583), Катерина – дружина великого гетьмана литовського. Через помилку польських хронікерів (М.Стрийковського і Б.Папроцького) було змішано рід князя Федора Несвіцького з родом Федора Корибутовича, через це виникла легенда про походження Вишневецьких від литовсько-руського роду Гедиміновичів. Цю помилку пізніше спростували (Стадницький, Стецький, Семкович, Сенютович).

© Козюра І.В.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ДМИТРО (?-1563), князь, перший відомий в історії козацький отаман. У 1550-х рр. староста Черкас і Канева. Близько 1552 р. на о. Мала Хортиця на Дніпрі збудував замок і згуртував козаків для боротьби з татарами, яку проводив за допомогою Литви й Московщини. Однак його зусилля організувати союз держав для війни з Кримом 1561 р. остаточно зазнали невдачі. 1563 р. під час походу на Молдавію потрапив у полон до турків і був страчений у Царгороді. Герой народної пісні про Байду.

© Козюра І.В.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ ІСРЕМІЯ-МИХАЙЛО (1612-1651), князь, з 1646 р. воєвода руський. Польський магнат, колонізатор, власник Лубенщини й сусідніх земель на Лівобережжі, які утворювали своєрідну “державу в державі” – “Вишневецьчину” (мав понад 50 міст, містечок і сіл, утримував власне військо чисельністю 12 тис. осіб). З початком повстання Б.Хмельницького обороняв Замостя і Львів, очолюючи прихиль-

ників найжорсткіших заходів проти повстанців.

© Козюра І.В.

ВИШНЕВЕЦЬКИЙ МИХАЙЛО (1638-1673), польський король 1669-1673 рр., син Ієремії, воєводи руського. За **В.** посилилася внутрішня боротьба між польською шляхтою, що полегшувала туркам і татарам напади на Польщу. Після невдалої війни з турками 1652 р. змушений був за Бучацьким миром віддати їм Поділля з Кам'янцем.

© Козюра І.В.

ВІДБІР КАДРІВ – процес виокремлення із загальної чисельності працівників фахівців за певними ознаками професійної діяльності. У процесі **В.к.** пізнається природа і сутність конкретних кадрових процесів і відносин; виявляються серед них основні, соціально значущі; визначається цілісність і динаміка кадрової системи; виявляються явища, на перший погляд випадкові, які перебувають за межами сутності кадрових процесів і які можуть створювати неправильне уявлення про сам процес і сформовані ним відносини. **В.к.** охоплює багато процесів (організаційні, соціальні, освітні та ін.), оскільки він містить у собі, насамперед, приріст, збагачення якостей, потенційних можливостей працівників відповідно до нових викликів, завдань і вимог, що стоять перед державою та її органами. **В.к.** – це багатовибірний і складний процес пошуку, підтримки і розвитку перспективних професійних рис державних службовців, який, крім правових та нормативно-процедурних аспектів, передбачає збагачення та розширення змісту багатьох соціально-управлінських параметрів, зокрема таких як: зростання професіоналізму працівників; зміна їхніх соціальних цінностей і моральних установок; трансформація вікової, професійно-кваліфікаційної, тендерної структури кадрів та інших кількісних і якісних ознак.

© Серант А.Й.

ВІДБІР НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ – складний структурований процес, під час якого виявляється здатність кадрів працювати в певній організації на певній конкретній посаді, де кожна стадія має особливе значення; встановлення відповідності пси-

хофізіологічних особливостей людини, її підготовленості і навичок вимогам, що пред'являються з огляду на специфіку вибраної трудової діяльності; ухвалення кадрових рішень на основі вивчення і прогностичної оцінки придатності людей до оволодіння професією, виконання професійних обов'язків і досягнення потрібного рівня майстерності; є системою засобів, що забезпечують прогностичну оцінку “взаємовідповідності” людини та професії. Основа відбору – конкретні нормативні характеристики професії, що дають змогу підбирати, розробляти і адаптувати методи і процедури відбору і проводити діагностику на відповідність конкретній професійній діяльності. **В.д.с.** – це процес, під час якого виявляється здатність претендента працювати на конкретній посаді державної служби.

© Пархоменко-Кущевіл О.І.

ВІДДАЛЕНІ РЕГІОНИ (*Outermost regions*) – регіони, специфікою яких є їх малонаселеність, ізоляваність, малий розмір, складна топографія та клімат, економічна залежність від кількох видів продукції, а також значна віддаленість від континентальної Європи, що значно стримує їх розвиток. В Європейському Союзі є 7 “**В.р.**”: Гваделупа, Французька Гвіана, Мартиніка та Реюньйон (заморські департаменти Франції), Канарські острови (Іспанія), Азорські острови та Мадейра (Португалія). Особливе розташування **В.р.** робить їх своєрідними плацдармами у торгівельних відносинах з третіми країнами, що є сусідами ЄС, більшість з яких є слабкорозвиненими. Найголовнішим є те, що ці регіони є частиною найбільшої у світі приморської території ЄС з економічною зоною в 25 млн км². **В.р.** є суб'єктами Декларації, доданої до Договору про Європейський Союз і можуть мати певні переваги завдяки заходам, передбаченим ст. 299 Договору. В Декларації вказується на значну структурну відсталість **В.р.** Крім того, на всі **В.р.** поширюються заходи щодо сприяння регіональній та соціальній політикам у межах мети № 1 на період 2000-2006 рр. Декларація надає можливість вживати спеціальних заходів щодо допомоги цим регіонам доти, поки є необхідність сприяти їх економічному та соціальному розвитку. Також ст. 299 Договору уповноважує Раду вживати спеціальних заходів, що встановлюють

умови застосування Договору та спільних політик до **В.р.**

© Рудік О.М.

ВІДДІЛ – 1) структурний підрозділ центрального органу виконавчої влади, очолюваний начальником, є базовим підрозділом – основою для побудови структури. Утворюється для виконання завдань за одним напрямом (функцією) діяльності органу виконавчої влади з чисельністю не менш як 4 працівники (у виняткових випадках узв'язку з особливостями виконуваних функцій та через неможливість поєднання їх з функціями інших підрозділів – 3 працівники); 2) структурний підрозділ місцевого органу виконавчої влади.

© Малиновський В.Я.

ВІДКРИТА ЕКОНОМІКА (*Open economy*) – економіка країни, що пов'язана з іншими країнами інтенсивним рухом товарів і капіталів, тобто економіка, яка експортує та імпортує товари та послуги. Поняття **“В.е.”** протиставлялося замкненій економіці. Це поняття пройшло певний шлях розвитку у міру поглиблення інтернаціоналізації господарчого життя. В перші післявоєнні два десятиліття під відкритістю розуміли певне значення (як правило, більше від 10%) експортної та імпоротної квоти (у відсотках від ВВП). При цьому спільної думки про країни, які можна включити в аналіз, не існувало. Хоча суворой закономірності немає, але все ж, якщо інші умови є рівними, чим менша країна, тим в неї більша відкритість господарства. Це пояснюється як незначною порівняно з великими за чисельністю населення та площею країнами диверсифікацією галузевої структури їх господарства, так і вузькістю національного ринку збуту (при однаковому рівні платоспроможності населення порівнюваних країн). При порівняно однаковому рівні розвитку відкритість економіки країни тим більша, чим менший економічний потенціал країни, приміром сумарний ВВП. Серед факторів відкритості економіки важливу роль відіграє диверсифікованість галузевої структури господарства. Значна питома вага базових галузей призводить до меншого залучення такого господарства у міжнародний поділ праці, якщо ж провідними галузями є, наприклад, машинобудування та хімічна промисловість,

залучення до МРП зростає. Поняття відкритості поширюється не тільки на зовнішню торгівлю. Всього виділяють 3 ключових канали, що пов'язують національні економічні системи зі світовим господарством: зовнішня торгівля, рух капіталу та взаємообмін національних валют. Для визначення відкритості через канал “рух капіталу” запроваджено показник “фінансової відкритості” економіки – це відношення припливу (імпорту) та відпливу (експорту) капіталу до ВВП. Іншим важливим напрямом виміру відкритості економіки є коефіцієнт еластичності зовнішньоторговельного обігу відносно ВВП. У період подолання економічної відсталості та створення мінімального промислового комплексу з точки зору **В.е.** важливо, щоб коефіцієнти еластичності експорту та імпорту (особливо експорту промислових товарів відносно валової продукції промисловості) були вищі від одиниці. Окремий напрям аналізу відкритості господарства країни становить дослідження її впливу на формування структури виробничої та невиробничої сфери, стимулювання економічного та соціального розвитку. Проблема відкритості тісно пов'язана з проблемою втручання держави у зовнішньоекономічну сферу.

© Розпуктенко І.В.

ВІДКРИТА СИСТЕМА – система, що характеризується взаємодією з навколишнім середовищем, прозорими межами і використанням ресурсів із середовища. Особливістю **В.с.** є відсутність жорсткості та однозначної детермінованості її структур, наявність ступенів свободи її елементів. Для соціальних систем важливим засобом забезпечення їх відкритості виступає демократія.

© Сурмін Ю.П.

ВІДКРИТЕ ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ – програмне забезпечення, що визначається такими властивостями, як мобільність щодо різних системних комп'ютерних платформ, інтероперабельність, тобто здатність взаємодіяти з іншими компонентами та системами інфраструктури обробки інформації, гнучкість щодо змін завдань, які вирішуються, і т. ін. Найбільш поширеною моделлю для відображення, аналізу та проектування таких систем є модель MUSIC. Вона складається з п'яти базових частин (аспектів,

напрямів), які разом охоплюють всі проблеми таких систем: М – Management (керування), U – User Interface (інтерфейс користувача), S – Service Interface for Programs (сервісний інтерфейс для програм), I – Information and Data Formats (інформаційні формати) та C – Communication Interfaces (комунікаційний інтерфейс).

© Панчук А.М.

ВІДКРИТИЙ МЕТОД КООРДИНАЦІЇ (*Open method of coordination*) – метод, створений як частина політики зайнятості та Люксембурзького процесу, що можна визначити як інструмент Лісабонської стратегії (2000 р.). Метод забезпечив новий механізм співробітництва між державами-членами, національні політики яких можна було у такий спосіб спрямувати на досягнення певних спільних цілей. Відповідно до цього міжурядового методу держави-члени оцінюють одна одну (оцінка рівного) в умовах обмеженої ролі Комісії (нагляд). Європейський Парламент та Суд ЄС фактично не відіграють ніякої ролі в цьому процесі. **В.м.к.** застосовується у сферах, які належать до компетенції держав-членів: зайнятість, соціальний захист, соціальне залучення, освіта, молодь, професійна підготовка. Він базується переважно на спільній ідентифікації та визначенні цілей, які мають бути досягнені (приймаються Радою); спільному встановленні інструментів вимірювання (статистика, індикатори, керівні принципи); бенчмаркінгу, тобто порівнянні діяльності держав-членів на основі певних контрольних індикаторів та обміні кращим досвідом (моніторинг здійснюється Комісією). Залежно від сфери **В.м.к.** містить заходи так званого “м’якого права”, які тією чи іншою мірою є обов’язковими для держав-членів, але ніколи не набувають форми постанов, директив або рішень. Таким чином, у контексті Лісабонської стратегії **В.м.к.** вимагає від держав-членів розробляти національні плани реформ і подавати їх до Комісії. Однак молодіжна політика не передбачає встановлення цілей, тому держави-члени діють у цій сфері на власний розсуд, не здійснюючи координацію національних планів дій на європейському рівні. В Білій книзі з європейського врядування (2001 р.) Комісією були визначені умови застосування **В.м.к.**, який: не повинен перешкоджати досягненню спіль-

них цілей Співтовариства або послаблювати політичну відповідальність інститутів; не слід застосовувати у випадках, коли є можливість прийняти відповідні нормативно-правові акти Співтовариства; має забезпечити загальну відповідальність держав-членів відповідно до таких вимог: використання лише для досягнення визначених Договором цілей; створення механізмів регулярного звітування перед Європейським парламентом; тісне залучення Комісії та виконання нею координуючої ролі; поширення отриманих даних та інформації для визначення того, що є необхідним для подолання окремих проблем.

© Рудік О.М.

ВІДКРИТІСТЬ ВЛАДИ – прозорість (*transparency*), тобто перебування під публічним контролем; доступність (*accessibility*) кожному у будь-який час, всюди; чутливість до нових ідей та вимог, готовність оперативного реагувати (*responsiveness*). **В.в.** визначається трьома основними чинниками. По-перше, це якість чинного нормативно-правового забезпечення, згідно з яким функціонує державний апарат. По-друге, це існування дієвих і конкретних механізмів і процедур реалізації прав доступу громадян до інформації про діяльність державної влади. І по-третє, існуючим у суспільстві, і зокрема в державному апараті, рівнем політичної культури. Забезпечення інформаційної **В.в.** є двостороннім процесом. З одного боку, її запорукою є існування суспільного запиту на отримання об’єктивної та вичерпної інформації про діяльність владних органів, активна позиція громадянського суспільства щодо державної влади. З другого боку, рівень відкритості визначається реальною діяльністю конкретних органів державної влади з метою якомога кращого інформування громадськості про свою роботу, одним з чинників чого є бажання влади легітимізувати себе.

Приєднавшись до Європейської конвенції з прав людини і захисту основних свобод, Україна взяла на себе позитивні зобов’язання, в тому числі і гарантувати право на інформацію. Позитивні обов’язки держави щодо прав, обов’язків і свобод громадян полягають у тому, що держава має виробити певні чіткі правила, зокрема в своїй інформаційній політиці, і належним чином довести до відома своїх громадян на своїй

території. При цьому необхідно виділити два аспекти. Перший – це доступ громадян до інформації про діяльність влади. І другий – це своєчасне інформування владою, всіма її гілками громадян з питань, які необхідні людям, населенню країни (не обов'язково лише громадянам) для того, щоб вони могли користуватися своїми правами, обов'язками і свободами. Надзвичайно важливо, щоб в зоні особливого уваги суспільства і під особливим захистом держави перебувала інформація, яка становить суспільний інтерес (суспільно важлива інформація).

© Солових В.П.

ВІДНОСИНИ СУСПІЛЬНІ – різноманітні зв'язки, які виникають між суб'єктами та об'єктами суспільного управління й характеризують суспільство або спільноту як цілісність. Такі відносини у найзагальнішому вигляді можуть мати політичний, економічний, соціальний, гуманітарний або інтегрований характер. **В.с.** конкретизуються відповідно до сфер, галузей та видів суспільної діяльності. Носіями **В.с.** виступають люди або соціальні групи. Суспільство в цілому також може розглядатися як носій **В.с.** Саме завдяки останнім будь-які соціальні групи утворюються чи відтворюються як цілісності.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

ВІДНОСИНИ УКРАЇНА – ЄС – стосунки, дії, процеси, започатковані в грудні 1991 р., коли Міністр закордонних справ Нідерландів як головуєчої в ЄС у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України. Правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво (УПС) від 16 червня 1994 р. (набула чинності 1 березня 1998 р.), яка започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Партнерський діалог Україна-ЄС розвивається під час проведення щорічних засідань Саміту Україна-ЄС за участю Президента України; Ради з питань співробітництва за участю Прем'єр-міністра України; Комітету з питань співробітництва; Комітету парламентського співробітництва; регулярних консультацій Україна-Трійка ЄС, постійних експертних консультацій. Євроінте-

грація є головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України.

© Бакуменко В.Д., Руденко О.М.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ – категорія ділової етики, що означає здатність держслужбовця усвідомлювати і виконувати покладені на нього завдання та обов'язки, передбачати наслідки своїх вчинків, дій та бездіяльності як у сфері наданих повноважень, так і в суспільній сфері. Залежно від характеру правопорушення (провини) **В.д.с.** може бути дисциплінарною (догана, затримка у присвоєнні чергового рангу, попередження про неповну службу відповідність, звільнення), адміністративною (штраф, моральні покарання – наприклад оприлюднення факту правопорушення, заборона працювати на держслужбі), та кримінальною (злочини, пов'язані з “неадекватним вирішенням конфлікту інтересів”). Ст. 38 Закону України “Про державну службу” визначила засади юридичної відповідальності, встановивши, що особи, винні в порушенні законодавства про державну службу, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством. До державних службовців застосовуються такі види юридичної відповідальності: матеріальна (ст. 130, 133 Кодексу законів про працю України); дисциплінарна (ст. 14 Закону України “Про державну службу”); адміністративна і кримінальна (ст. 16 Закону “Про державну службу”, Закон “Про боротьбу з корупцією”), а також звільнення з державної служби за порушення Присяги державного службовця (п. 6 ст. 30 Закону “Про державну службу”).

© Малиновський В.Я.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ – покладений на державу обов'язок відповідати за управління суспільством у двох вимірах: 1) перед міжнародним співтовариством, насамперед на основі міжнародних договорів та інших норм міжнародного права; 2) перед громадянами. У другому вимірі виділяють відповідальність позитивну і юридичну. Позитивна відповідальність є віддзеркаленням об'єктивно існуючої потреби в узгодженні, упорядкуванні дій суб'єктів суспільних відносин. Її форми: політична, мораль-

на, етична відповідальність представників влади.

Юридична **В.д.в.** пов'язана із застосуванням заходів примусового характеру, тобто полягає в зазнаванні винним негативних наслідків або обмеженні його інтересів. Суб'єктами можуть виступати: держава в цілому (цивільно-правова, конституційна відповідальність) і її представники: органи, державні службовці (адміністративна, кримінальна, фінансова, дисциплінарна відповідальність).

© Клімова С.М.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДОГОВІРНА – різновид цивільно-правової відповідальності, яка настає у разі невиконання та/або неналежного виконання зобов'язання, що виникає з договору. Особливістю **В.д.** є те, що, укладаючи договір, сторони мають право не тільки підвищити обсяг відповідальності порівняно з тією, що встановлена чинним законодавством, або знизити її розмір (у разі, коли відповідальність визначена диспозитивною нормою права), а й встановити заходи відповідальності за невиконання та неналежне виконання договірних зобов'язань у додаток до тих, що встановлені законодавством.

В.д. виражається у формі відшкодування збитків, сплати неустойки (штрафу або пені), втрати заставленого майна або завдатку, позбавлення суб'єктивного права за невиконання або неналежне виконання зобов'язання, що виникло з договору. Підставами для настання **В.д.** є протиправна поведінка (дії або бездіяльність) особи, яка є стороною договору, наявність шкідливого результату такої поведінки (шкоди), причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою, вина особи, яка завдала шкоду.

© Спаська М.О.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ (ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ) – вид юридичної відповідальності, яка встановлюється тільки за вчинення дисциплінарного проступку, це обов'язок працівника відповідати за вчинений ним дисциплінарний проступок і нести стягнення (матеріального та нематеріального характеру), передбачені в дисциплінарних санкціях трудового законодавства, які накладає власник.

Д.в. може бути загальною і спеціальною. *Загальна Д.в.* настає на підставі норм Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) і правил внутрішнього трудового розпорядку. Вона поширюється на переважну більшість працюючих, включаючи сезонних і тимчасових працівників, на яких не поширюється дія статутів і положень про дисципліну та інших спеціальних положень. Навіть у тих галузях державного управління, де діють статuti чи положення про дисципліну, значна частина працівників несе загальну **Д.в.** Під відповідальність за статутами і положеннями підпадають лише ті працівники, які безпосередньо зайняті основною експлуатаційною діяльністю певного підприємства. Перелік працівників, що підпадають під дію того чи іншого статуту або положення, досить часто міститься у самих статутах і положеннях.

Спеціальну Д.в. несуть працівники, на яких поширюється дія статутів і положень про дисципліну. Зазначені нормативні документи визначають сферу їх дії, загальні обов'язки відповідних працівників, заходи дисциплінарного стягнення і коло осіб, які можуть їх застосувати, порядок накладення і оскарження стягнень.

© Спаський А.С.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАТЕРІАЛЬНА – вид юридичної відповідальності, що зводиться до необхідності покриття матеріальної шкоди, яка була заподіяна з вини працівника. Підставою для **В.м.** є наявність прямої дійсної шкоди, заподіяної підприємству, установі, організації, яка включає: погіршення або зниження цінності майна внаслідок порушення працівником трудових обов'язків, норм поведінки, правил внутрішнього трудового розпорядку; незаконно нараховані суми заробітної плати і премій; зайві виплати у вигляді штрафу, накладеного відповідними органами; вартість пального і мастил, сировини, напівфабрикатів та інших матеріальних цінностей, безпідставно списаних у зв'язку з викривленням даних про обсяг робіт. На працівників не може бути покладена відповідальність за шкоду, яку відносять до категорії нормального виробничого-господарського ризику чи стихійного лиха.

© Желюк Т.Л., Спаський А.С.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНА – ступінь відповідності дій суб'єктів суспіль-

ства (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, чинним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. **В.с.** обумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими соціальними суб'єктами, що вимагають від людей виконання певних обов'язків. **В.с.** є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, удосконалення суспільних відносин. Механізм дії **В.с.** передбачає взаємодію її суб'єктів (носіїв) і об'єкта (перед ким саме відповідають), контроль за ступенем виконання суб'єктом своїх обов'язків перед об'єктом, а також встановлення правоти чи провини в діяльності суб'єкта. Історично суб'єкт і об'єкт можуть змінювати свої місця на протилежні. Розрізняють особисту (або персональну) та колективну відповідальність. Ускладнення суспільного життя, виникнення різних суспільних інститутів та ціннісно-нормативних систем захисту інтересів громадян, груп і суспільства приводить до виникнення різних форм **В.с.**: *юридичної, моральної, політичної, партійної, професійної, екологічної* та ін. Проблема відповідальності передбачає з'ясування формальних умов, за яких суб'єкт (носій **В.с.**) може виконати певні вимоги, обов'язки та завдання, вільно здійснити вибір, усвідомити наслідки діяльності. Тому в різних теоріях проблема **В.с.** пов'язана з проблемою свободи. Ступінь **В.с.** зростає відповідно до розвитку громадянських свобод, демократії, культури членів суспільства та можливості їх самореалізації, активності у вирішенні суспільних проблем.

© Михненко А.М.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНА – вид соціальної відповідальності, зміст якої передбачає негативну реакцію на правопорушення (делікт) і протиправну поведінку або діяльність суб'єктів (фіз. і юрид. осіб), які їх скоїли, з боку держави і суспільства та застосування державою до деліктоздатних суб'єктів відповідних санкцій.

В.ю. має багато видів і форм своєї реалізації. Так, за сутністю **В.ю.** у теорії права диференціюють на: 1) негативну (ретроспективну); 2) позитивну (проспективну). Перший вид **В.ю.** ґрунтується на причинно-наслідкових (детермінаційних) юридичних зв'язках між деліктом та наступною негативною реак-

цією на нього суспільства та держави із застосуванням до суб'єкта цього делікту відповідних санкцій. Натомість другий вид **В.ю.** пов'язаний із неухильним і своєчасним дотриманням суб'єктами правовідносин позитивно унормованого обов'язку (обов'язків) для здійснення позитивних, корисних для суспільства та держави функцій. Прикладом позитивної **В.ю.** є відповідальність Кабінету Міністрів України перед Президентом України і Верховною Радою України (ч. 2 ст. 113 Конституції України).

© Федоренко В.Л.

ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ – процес, зміст якого становить відновлення розвитку національної культури в цілому або тих її елементів – історії, мови, освіти, релігії, побуту, звичаїв, традицій тощо, які за попередніх умов, насамперед політичних, зазнали згасання або не мали змоги нормально розвиватися. В Україні тенденція до занепаду розвитку національних культур дедалі більше почала проявлятися після згорання на початку 1930-х рр. політики українізації. З того часу аж до проголошення незалежності України в 1991 р. серйозних втрат зазнала культура як українського етносу, так і національних меншин. Нині **В.н.-к.** спостерігається в розрізі усіх етнічних спільнот України. Деякі фахівці (приміром В.Євтух) цілком обґрунтовано пропонують визначати цей процес терміном “етнополітичний ренесанс”. Такий ренесанс виявляється з різною силою у різних етнічних спільнотах, а його результати по-різному даються взнаки як у середовищі самої спільноти, так і у взаємодії цих спільнот, а також впливають на формування визначальних тенденцій етнонаціонального розвитку України. Регулятивний вплив держави на **В.н.-к.** проявляється, насамперед, через її етнополітику, покликану спрямовувати цей процес в конструктивне, безконфліктне русло.

© Троциньський В.П.

ВІЙНА – суспільно-політичне явище, пов'язане з докорінною зміною характеру відносин між державами. Суть змін полягає у переході від застосування ненасильницьких форм і способів боротьби, які використовувалися в процесі реалізації національних інтересів, до прямого застосування зброї та інших насильницьких засобів для досягнен-

ня певної політичної чи економічної мети. **В.** – продовження політики держав і їх правлячих еліт й є найбільш гострою формою прямого політичного протиборства ворогуючих сторін. Головним засобом ведення **В.** є збройні сили та інші збройні формування. Разом з тим під час **В.** використовуються й невійськові форми боротьби, зокрема організація саботажу на території супротивника. **В.** тісно пов'язана з політикою та економікою. Політика визначає цілі та соціальний характер **В.**, вирішально впливає на її інтенсивність, способи ведення, спрямованість основних зусиль, ступінь мобілізації людських ресурсів, вимагає докорінної перебудови економіки, мобілізації всіх її можливостей для потреб збройних сил тощо. Водночас **В.** справляє зворотний вплив на політику, уповільнює, або навпаки, прискорює розвиток суспільно-політичних процесів. Останнім часом набули поширення такі поняття, як “холодна”, “дипломатична”, “економічна”, “інформаційна”, “психологічна”, “торговельна” **В.** тощо. Як правило, за своїм змістом і суттю ці форми протиборства між державами всебічно підготовлені, здійснюються за взаємно узгодженими та заздалегідь розробленими планами, при комплексному застосуванні дипломатичних, економічних, інформаційних та інших засобів. Але вказані війни не можна ототожнювати з **В.** в класичному її розумінні, коли йдеться про збройну боротьбу, яка надає “справжній” **В.** специфічну властивість, яка полягає у тому, що *таку* **В.** ведуть збройні сили та народи в цілому, в той час як в інших формах боротьби беруть участь ті чи інші державні інститути, в тому числі і в мирний час. Тому незважаючи на те, що значення та питома вага невоєнних засобів, їх організаційно-технічні можливості різко зростають, застосування збройної сили, насильницькі дії (наприклад не економічні санкції, а знищення економіки) становлять головну специфіку **В.**, тобто без застосування збройної сили війн ніколи не було і бути не може, оскільки сутність **В.** не змінилася. Вона, як і раніше, залишається крайньою формою політичного насильства.

© Ситник Г.П.

ВІЙНИ СВІТОВІ – найбільші в історії людства збройні конфлікти, які характеризувалися залученням до ворогуючих таборів більшої частини країн світу, високою інтен-

сивністю військових дій, які розгорталися в різних частинах світу (насамперед у Європі, Північній та Центральній Африці, на Близькому та Далекому Сході, у Південно-Східній Азії, в Атлантиці та на Тихому океані). Термін вперше з'явився у 1909 р. У Першу світову війну (28.07.1914 – 11.11.1918) було втягнуто 38 з 59 існуючих на той час держав, загинуло близько 10 млн, поранено та скалічено більше 20 млн осіб. У Другій світовій війні (1.09.1939 – 2.09.1945) взяла участь 61 держава, загинуло, за різними оцінками, від 50 до 70 млн осіб.

© Казакевич Г.М.

ВІЙСЬКОВА РЕФОРМА 60-70 РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ – комплекс заходів, які проводились у Російській імперії з метою модернізації збройних сил та підвищення обороноздатності держави. Здійснювалась під керівництвом військового міністра Д.А.Мілютіна (тому часто використовується термін Мілютінська військова реформа). Серед найбільш важливих кроків слід виділити: запровадження системи військових округів (1862-1867), перетворення кадетських корпусів (крім Пажеського та Фінляндського) у військові гімназії та військові училища (1863), підвищення ролі та значення Військового міністерства (1968), відмова від рекрутських наборів та введення загальної військової повинності (1874). Останній захід мав на меті скорочення кількості військ у мирний час та створення можливостей для швидкого збільшення чисельності армії у разі війни.

© Овдін О.В.

ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА – керівники окремих військових частин та носії урядових функцій у козацьку добу. До 1648 р. **В.с.** мала характер тільки військового керівництва (полків і сотень). За Гетьманщини **В.с.** також була виконавчим органом державного управління, а старшини, що належали до неї, – урядовцями. Ради **В.с.** були колегіальними органами з дорадчими й допоміжними функціями при гетьманові, полковниках і сотниках. Поодинокі старшини мали ще свої окремі компетенції. **В.с.** поділялася на: генеральну **В.с.** (генеральні – обозний, суддя, писар, підскарбій, осавул, хорунжий, бунчужний), полкову **В.с.** (полкові – обозний, суддя, писар, осавул, хорунжий) і сотенну

В.с. (сотенні – отаман, писар, осавул, хорунжий). У визначенні **В.с.** переважав принцип виборності на відповідних козацьких радах. **В.с.** була відповідальна перед козацьким загалом. Існували також тенденції узалежнити старшину нижчих рангів від вищої. **В.с.** становили ядро відповідних їм органів – ради старшини при гетьманові і полкових старшинських рад, з якими гетьмани й полковники ділили свою владу.

На Запоріжжі існувала **В.с.**, до складу якої входили: січові – суддя, писар і осавул, що їх Січова Рада обирала на один рік. Разом з курінними отаманами та “старшими козаками” становили раду старшини, очолювану кошовим отаманом.

© Козюра І.В.

ВІЙСЬКОВЕ УПРАВЛІННЯ – складова державного управління. Сутність **В.у.** полягає в організації та здійсненні стратегічного планування застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України та правоохоронних органів для оборони держави, створенні належних управлінських механізмів для забезпечення досягнення визначених стратегією національної безпеки та воєнною стратегією цілей, що передбачає, зокрема, прогнозування тенденцій розвитку форм і засобів воєнних дій та засобів збройної боротьби і на цій основі підготовку пропозицій політичному керівництву держави щодо доктринальних цілей воєнної політики держави. Функції **В.у.** виконують Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, командування, управління, постійні та тимчасові органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. При цьому головним органом **В.у.** є Генеральний штаб Збройних Сил України, який в особливий період є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача (Президента України).

© Ситник Г.П.

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ АЛЬЯНС (БЛОК) – союз або угода держав з метою спільних дій для вирішення загальних полі-

тичних, економічних і військових завдань. Найбільш потужними військово-політичними альянсами на сьогодні є: НАТО (Організація Північноатлантичного договору), ОДКБ (Організація Договору про колективну безпеку).

© Богданович В.Ю.

ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС – сукупність державних і приватних підприємств (концернів, трестів, консорціумів та ін.), установ, наукових і конструкторських організацій, що здійснюють розробку і виробництво озброєння та військової техніки.

© Ситник Г.П.

ВІЙТ (доглядач, управитель) – особа, яка очолювала місцеве управління або самоврядування (магістрат) у середньовічній Німеччині, у Литві, Польщі та в Україні XV-XVIII ст., яке ґрунтувалося на магдебурзькому праві. Існували сільські війти. Посада **В.** спочатку була спадковою, але з часом стала виборною. Міські й сільські **В.** обиралися із заможного населення. У містах України **В.** затверджував гетьман. **В.** здійснював адміністративну і судову владу. Посада **В.** існувала в українських селах до XVIII ст., а в містах – до скасування магдебурзького права на поч. XIX ст. У Галичині у складі Австро-Угорщини **В.** очолював сільську громаду, а в 1921-1939 рр. на українських землях, окупованих Польщею, був керівником найменшої адміністративно-територіальної одиниці – гміни.

© Малик Я.Й.

ВІЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ЗОНА (*Free economic zone; Free economic area, Free trade zone*) – обмежена територія з пільговими економічними умовами для національних та іноземних підприємців, відособлена частина території країни, що розглядається як суб'єкт господарської діяльності, що перебуває поза її митною територією, в межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля промисловими товарами. **В.е.з.** має особливий юридичний статус відносно решти території. **В.е.з.** створюються для вирішення зовнішньоторговельних, загальноекономічних, соціальних, регіональних і науково-технічних завдань. **В.е.з.** є частиною національ-

ного економічного простору, де використовується особлива система пільг і стимулів, що не використовується в решті частин країни. Як правило, **В.е.з.** – це в тому чи іншому ступені відособлена географічна територія. Фактично держава в цих зонах лише скорочує масштаби свого втручання в економічні процеси. **В.е.з.**, починаючи з другої половини XX ст., стають невід’ємною частиною міжнародних економічних відносин. Вони виступають як чинник прискореного економічного зростання за рахунок активізації міжнародного товарообігу, мобілізації інвестицій, поглиблення інтеграційних економічних процесів. З часу підписання в 1973 р. Кіотської конвенції, що визначила вільну зону як своєрідний зовнішньоторговельний анклав, де товари вважаються такими, що перебувають за межами митної території, **В.е.з.** набули широкого поширення в багатьох країнах. В наш час у світі функціонувало кілька тисяч різного роду **В.е.з.** Виділяють кілька цілей створення **В.е.з.**: активізація зовнішньоекономічних зв’язків; реалізація регіональної політики, спрямованої на поживлення дрібного і середнього бізнесу в депресивних районах; вирівнювання міжрегіональних відмінностей; залучення іноземного капіталу, технологій; модернізація промисловості, підвищення кваліфікації робочої сили. Крім названих цілей і причин, створення **В.е.з.** пов’язується з трьома основними завданнями: стимулюванням промислового експорту і отриманням на цій основі валютних засобів; зростанням зайнятості; перетворенням зон на полігони з випробування нових методів господарювання, полюсами зростання національного господарства. Останнім часом у світовій економіці розгорнулася гостра конкуренція між державами у сфері податкових та інших пільг, що надаються для залучення капіталовкладень з інших країн. Хвиля різного роду податкових пільг, зафіксованих національними законодавствами, отримала назву “Податкової революції”. Фактично вони являють собою своєрідні пастки для мігруючих у масштабах світового господарства капіталів. Розрізняють: зони вільної торгівлі; зони спільного підприємництва; банківські і страхові зони з пільговим режимом здійснення цих операцій; технологічні зони; комплексні зони.

© Маноїленко О.В.

ВІЛЬНЕ МІСТО – самостійне територіально-політичне нейтральне і демілітаризоване утворення, правовий режим якого встановлюється міжнародними угодами і гарантується державами або міжнародними організаціями. Користується певною міжнародною правосуб’єктністю. Поняття **В.м.** охоплює не лише міста зі спеціальним статусом, а й певні території. Основною характеристикою **В.м.** є його нейтральний та демілітаризований статус. **В.м.** має власне громадянство, територію, органи влади. Такі міста мали право безпосередньо вступати в міжнародні відносини. Гарантом забезпечення статусу **В.м.** виступали певні держави, а згодом – універсальні міжнародні організації, такі як Ліга Націй та ООН.

© Макогон Ю.В., Кравченко В.О.

ВІЛЬНЮСЬКІ ІНІЦІАТИВИ З ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНА – НАТО – ініціативи, схвалені 21 квітня 2005 р. у м.Вільнюсі на засіданні Комісії Україна-НАТО на рівні міністрів закордонних справ та покликані в рамках Плану дій Україна-НАТО розпочати Інтенсифікований Діалог щодо прагнень України до набуття членства і відповідних реформ без попередження будь-яких можливих рішень Альянсу. Серед ініціатив слід назвати такі. У напрямі зміцнення демократичних інституцій: 1) розширити зусилля Спільної робочої групи з питань воєнної реформи (СРГ ВР) з метою надання допомоги новому керівництву у зміцненні виконавчого, законодавчого та громадського контролю над структурами оборонного та безпекового сектору, з якими співпрацює НАТО, використовуючи наявні ресурси НАТО, держав-членів Альянсу та інших зацікавлених інституцій-партнерів, таких як Женевський центр демократичного контролю над збройними силами; 2) отримувати та оцінювати інформацію і здійснювати обмін думками щодо зусиль, спрямованих на розширення свободи ЗМІ, та виборчу і судову реформи, зокрема через запрошення відповідних українських міністерств і відомств проводити регулярні брифінги; 3) використати щорічну оцінку виконання Плану дій Україна-НАТО для здійснення всеосяжного огляду досягнень, починаючи з його схвалення у 2002 р., запропонувавши конкретні настанови щодо нагальних потреб у контексті реформ; 4) повною мірою застосовувати ме-

ханізми Плану дій Цільового плану Україна-НАТО для забезпечення позитивного зворотного зв'язку щодо успіхів у цій сфері, а також у разі необхідності – конструктивної критики та рекомендацій.

© Бакуменко В.Д.

ВІНЕР НОРБЕРТ (1894-1964) – американський вчений – основоположник кібернетики, науки, яка вивчає загальні закони управління. В книзі “Кібернетика” (1948) обґрунтував подібність процесів управління в машинах, живих організмах і суспільствах. Суть цих процесів зводиться до передавання, збереження та опрацювання інформації, тобто різних сигналів, повідомлень. Будь-який сигнал, будь-яку інформацію можна розглядати як певний вибір між двома і більше значеннями, які мають імовірності, що дає змогу підходити до всіх процесів з однією міркою, одним статистичним апаратом. Це дає змогу обґрунтувати думку щодо загальної теорії управління – кібернетики.

© Сурмін Ю.П.

ВІРТУАЛЬНА РЕАЛЬНІСТЬ – (від лат. *virtus* – потенційний, можливий, доблесть, добродієність, енергія, сила) – певний прообраз буття, аспект його становлення, сукупність об'єктів іншого стосовно реальності рівня, що породжує об'єкти реальності. В Інтернет-культурі це сукупність інтерактивних феноменів.

© Сурмін Ю.П.

“ВІСЬ ЗЛА” (*Axis of evil*) – геополітичний термін для визначення країн, режимів, що оплачують, на думку США, тероризм або ж причетні до розробки зброї масового ураження і спроможні, готові до передачі її терористам. Вперше цей термін був використаний президентом США Дж.Бушем у щорічному зверненні до Конгресу США 29 січня 2002 р. для характеристики режимів, що причетні до виробництва і передачі зброї масового знищення терористам. До цієї “осі” віднесені насамперед Ірак, Іран, КНДР. Трохи пізніше заступник Держсекретаря США Джон Болтон долучив до “осі” ще три держави: Кубу, Лівію і Сирію. У 2005 р. К.Райс виступила з промовою, в якій віднесла Кубу, Білорусь, Зімбабве і М'янму до “оплоту тиранів” і найбільш “антиамериканських режимів”. Своєю етимологією **“В.з.”** зобов'я-

зана терміну “вісь”, що в роки Другої світової війни визначав країни нацистсько-фашистського блоку (Берлін-Рим-Токіо).

© Розпунтенко І.В.

ВІТТЕ СЕРГІЙ ЮЛІЙОВИЧ (17(29) червня 1849 – 28 лютого (13 березня) 1915) – державний діяч, перший в історії Росії прем'єр-міністр (голова уряду). У 1870 р. закінчив Новоросійський (Одеський) університет, у молоді роки працював на приватних залізницях, тривалий час мешкав у Києві. На державну службу перейшов у 1889 р. Обіймав посади міністра шляхів сполучення (1892) та міністра фінансів (1892-1903), при цьому фактично очолював економічну політику Росії. **В.** відстоював ідеї капіталістичного розвитку країни, водночас наполягав на активному державному регулюванні. Шляхом податкових реформ та протекціоністських тарифів сприяв розвитку вітчизняної промисловості. Виступив ініціатором форсованого будівництва залізниць у Російській імперії (у тому числі транссибірської магістралі), запровадив державну винну монополію (1894), провів грошову реформу, згідно з якою введено золотий стандарт російського рубля (1897). За його ініціативою у 1902 р. була утворена “Особлива нарада з потреб сільськогосподарської промисловості” (її висновки використані під час проведення Столипінської аграрної реформи). **В.** очолив російську делегацію на переговорах з Японією та підписав Портсмутський мирний договір (1905). У жовтні 1905 – квітні 1906 рр. був головою Ради міністрів. В умовах Революції 1905-1907 рр. поєднував політику репресій із поступками. Був автором Маніфесту 17 листопада 1905 р., у якому проголошено створення Державної Думи, а також низку прав і свобод (серед іншого знято обмеження на друкування книг та газет українською мовою).

© Овдін О.В.

ВЛАДА (*power*) – здатність і можливість особи, соціальної групи, інституту, організації провадити свою волю через певні засоби та канали впливу на діяльність і поведінку людей, їх спільності. Сутнісно владою є відносини управління (керівництва), панування, підпорядкування, покори. Найбільш впливовою у суспільному процесі є державна **В.**, яка здійснюється в порядку,

передбаченому конституцією та законами, домагається своїх цілей економічним стимулюванням, ідеологічним впливом, примусом і т. ін. До системи державної **В.** належить комплекс органічно пов'язаних між собою державних органів, політичних партій, закладів і осіб, наділених певними повноваженнями. Джерелом **В.** в демократичному суспільстві є народ, і система **В.** має перебувати під його контролем. М.Вебер визначає ефективність **В.** мірою її раціональності. Т.Парсонс розглядає **В.** як механізм символічного спілкування. А.Турен вбачає у **В.** інструмент розв'язання соціально-класових конфліктів. На думку Гідденса, **В.** потенційно визначає всі відносини у суспільстві, використовуючи для цього два типи ресурсів: повноваження та авторитет. Система **В.** у цивілізованому суспільстві існує для людини. В цьому соціальність **В.**, яку люди обирають, доручаючи їй створювати закони і у першу чергу самій додержуватись їх.

© Крупник А.С.

ВЛАДА ЗАКОНОДАВЧА див. *Законодавча влада*.

ВЛАДА ПОЛІТИЧНА – влада, що здійснюється політичними структурами та державними установами; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики. Характерними ознаками **В.п.** є: верховенство рішень влади для всього суспільства, публічність (влада діє на основі закону від імені всього суспільства), легальність у використанні сили й примусу, різноманітний спектр засобів для реалізації та утримання влади. Серед видів **В.п.** виділяють: економічну владу (економічні ресурси, що перебувають у розпорядженні держави та бізнес-еліт); соціальну владу (підвищення або пониження соціального статусу індивіда державою, привілейоване соціальне становище окремих осіб та соціальних груп, яке дає змогу їм справляти вплив на політику держави); інформаційну владу (контроль держави за поширенням інформації, вплив на суспільство через державні та приватні ЗМІ); примусову владу (спеціальні інститути примусу державної влади, які є дієвим засобом впливу на суспільство); правову владу (обґрунтування дій влади законом). Основни-

ми функціями **В.п.** є: керівництво суспільством; забезпечення стабільності в державі; консолідація суспільства (мотивування й об'єднання різних політичних сил та соціальних верств навколо загальнонаціональних інтересів); оптимізація політичної системи (пристосування державних й суспільних інститутів для вирішення цілей політичних сил, які отримали політичну владу). Важливою ознакою **В.п.** є її легітимність – народне визнання, довіра та підтримка. Поняття “легітимності” влади вперше було застосоване М.Вебером, який виділяв три основних джерела законності, легітимності влади: відповідність традиціям (монархія); харизматичність (через велику особисту популярність політичного діяча); раціонально-правовий тип (влада визнається народом тому, що вона спирається на раціональні, визнані в суспільстві закони й цінності). Сучасними науковцями виділяються додатково такі джерела легітимності: легітимність на засадах участі, раціонально-цільова легітимність, соціально-евдемонічна легітимність та національно-патріотична легітимність.

© Ребкало В.А., Лагуттов Ю.Е.

ВЛАДА СПАДКОВА – політична влада, основним принципом легітимності якої виступає традиційне право спадщини. Як політичний інститут історично виникла в рамках патріархального або станового типів панування і поступово зникає разом з ними. Як правило, **В.с.** належала монарху або релігійному правителю. У сучасному світі інститут спадкової політичної влади в певній формі (обрання престолонаслідника радою членів правлячої сім'ї) діє в Саудівській Аравії, а також у деяких інших арабських державах: Йорданії, Катарі, Кувейті, Об'єднаних Арабських Еміратах, Омані.

© Михненко А.М., Борисевич С.О.

ВЛАДИ ДИСТАНЦІЯ – ступінь, на якому люди, наділені меншою владою, сприймають факт її нерівномірного розподілу. Це визначає їх позицію стосовно влади: в суспільствах з високим рівнем **В.д.** ієрархія вважається нормальним явищем, кожний член суспільства має певне становище в суспільстві, в родині й у професійній діяльності, відносини в суспільстві ґрунтуються на принципі обожнювання можновладців та

беззаперечного підкорення їм (Японія). В країнах з низьким показником в цій категорії (Англія, США, скандинавські країни) службова ієрархія і безумовний авторитет старших за віком проявляються набагато рідше, громадяни відчують себе залученими до процесу вироблення управлінських рішень, представники цього суспільства схильні до новачій, винахідливі, енергійні та інколи цілком непередбачувані.

© Брус Т.М.

ВЛАДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ – здатність і можливість справляти вплив на діяльність і поведінку людей. Характерними ознаками **В.п.** є легальність, верховенство, публічність, легітимність.

© Іванченко Ю.Г.

ВЛАСНІ ПОВНОВАЖЕННЯ АБО САМОВРЯДНІ – повноваження, які виконкомі місцевих рад здійснюють самостійно і під свою відповідальність. Реалізація цих повноважень тісно пов'язана з вирішенням питань місцевого значення, основними із яких є пов'язані з такими напрямками діяльності: 1. Розвиток територіальної громади: формування внутрішньої структури; економічний розвиток та розбудова території. 2. Розвиток навколишнього середовища: використання природних ресурсів; захист довкілля; збирання, утилізація та використання відходів; муніципальні дороги та громадський транспорт. 3. Освіта, оздоровлення та соціальне забезпечення: освітні заклади; лікарні та оздоровчі заклади; послуги соціального захисту; забезпечення житлом. 4. Захисні функції: пожежна служба; служба правопорядку; захист прав та інтересів споживачів. 5. Комунальні функції: водозабезпечення та водовідведення; енерго- та теплопостачання. 6. Спорт та дозвілля: спортивні споруди; бібліотеки; культурні послуги та місця дозвілля; туризм.

© Шевчук П.І.

ВЛАСТИВІСТЬ ЦІЛЕСПРЯМОВАНОСТІ УПРАВЛІННЯ – найважливіша властивість управлінської діяльності, суттю якої є досягнення поставлених цілей, а змістом – дії щодо їх досягнення. За формулюванням П. Друкера, управління – це особливий вид діяльності, що перетворює неорганізований натовп в ефективну цілеспрямовану та продуктивну групу. За висловом

іншого з видатних представників науки управління А. Файоля, управляти державою – це вести її до цілей з максимально можливим використанням усіх наявних ресурсів. З погляду системного підходу під управлінням розуміють процес цілеспрямованого впливу на об'єкт управління, внаслідок якого задовольняються потреби суб'єкта управління. Суб'єктом державного управління є система державної влади у вигляді спеціально утворених органів влади, впливами – організуючі, регулюючі та контролюючі дії органів влади, а об'єктом – все суспільство, яке не може існувати поза ним, для якого управління є іманентним елементом.

© Бакуменко В.Д.

ВЛАСТИВОСТІ СИСТЕМИ – найбільш істотні закономірні ознаки системи, серед яких звичайно виділяють обмеженість, цілісність, структурність, взаємозв'язок із середовищем, ієрархічність, множинність описів. Обмеженість – це зовнішня **В.с.**, а свою цілісність система формує в процесі розвитку. Система як цілісність характеризується системним засобом буття, яке включає внутрішнє структурне буття і зовнішнє функціональне буття. Вона може бути обмеженою, але не цілісною. Структурність системи означає, що її поведінка обумовлена не тільки окремими елементами, а й структурою. Ієрархічність характеризується підпорядкованістю елементів один одному. Кожна система має певну множину описів. Її можна розглядати як структуровану множину, яка взаємодіє з навколишнім середовищем.

© Сурмін Ю.П.

ВЛАСТИВОСТІ ТА ОЗНАКИ ДЕРЖАВИ – найважливіші характеристики держави. *Властивостями держави* є такі: вона уособлює суверенітет народу; реалізує право народу на самовизначення; забезпечує політичну інтеграцію всього суспільства; виступає його офіційним представником; забезпечує основні права людини і громадянина; встановлює правові норми. *Основними ознаками держави* є наявність: суверенітету; певної території та громадянства; права як певної системи норм, встановлених або санкціонованих державою; системи органів та установ як інструмента реалізації державної влади; системи силових органів (збройних сил, служби безпеки, внутрішніх військ, прикордонних військ, прокуратури тощо) для забезпечен-

ня її безпеки; бюджетно-фінансової системи; державної символіки.

© Кальниш Ю.Г.

ВНУТРІШНІЙ (ВІДОМЧИЙ) КОНТРОЛЬ – перевірка дотримання посадовими особами конституції, законів, підзаконних актів, а також професійної придатності посадових осіб, яку проводять органи державної влади.

© Бакуменко В.Д.

ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВЕКТОР ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА – НАТО – комплекс принципів та цілей, передбачених у внутрішній політиці України на шляху її євроатлантичної інтеграції. Серед зазначених принципів такі. Україна продовжуватиме проводити внутрішню політику, що базується на зміцненні демократії та верховенстві права, повазі до прав людини, принципі поділу влад і незалежності судів, демократичних виборах відповідно до норм Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), політичному плюралізмі, свободі слова, повазі до прав національних та етнічних меншин та недискримінації за політичними, релігійними або етнічними ознаками. Це включатиме забезпечення адаптації чинного законодавства європейських норм для втілення зазначеної політики. Зважаючи на орієнтацію зовнішньої політики України на європейську і євроатлантичну інтеграцію, включаючи її заявлену перспективну мету – членство в НАТО, Україна продовжуватиме розвиток законодавства, базуючись на загальних принципах демократії та міжнародного права. Важливим елементом реформування правової системи є участь у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні стандарти для європейських країн. Зусилля мають бути спрямовані на реформування правоохоронних структур, удосконалення механізмів забезпечення дотримання і виконання всіма державними та громадськими структурами принципу верховенства права, посилення ролі структур, що захищають громадянські права. Основними цілями у внутрішньополітичному векторі євроатлантичної інтеграції України є: зміцнення демократичних і виборчих інституцій; зміцнення повноважень та незалежності судової влади; сприяння постійному розвитку і зміцненню громадянського суспільства, вер-

ховенству права, захисту основних прав людини і громадянських свобод; забезпечення свободи віросповідання; забезпечення свободи зібрань; завершення адміністративної реформи; зміцнення цивільного демократичного контролю над Збройними Силами і сектором безпеки в цілому; боротьба з корупцією, відмиванням грошей та незаконною економічною діяльністю шляхом вжиття економічних, правових, організаційних і правоохоронних заходів; вжиття необхідних заходів для вилучення зі списку FATF, зокрема прийняття та імплементація закону, який відповідає стандартам FATF; забезпечення рівноваги між трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою та судовою – шляхом конституційних і адміністративних реформ і забезпечення їх ефективної співпраці.

© Бакуменко В.Д.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА – комплекс заходів, що охоплює різноманітні напрями економічної, демографічної, соціальної, культурної, екологічної, етнонаціональної та іншої діяльності держави, її структури та інститути, зорієнтований на узгодження інтересів різних верств населення. Зміст **В.п.** та її характер залежать від природи панівних класів, верств, груп, політичних партій. Фундаментом **В.п.** є співвідношення соціально-економічних умов, що склалися на певному етапі розвитку суспільства та визначають пріоритетність цілей, вибір методів та засобів, ступінь задоволеності проміжними результатами внутрішньополітичного розвитку. **В.п.** здійснюється владними структурами, які спираються на економічну і політичну могутність держави, а також на авторитет політичних лідерів.

© Михненко А.А., Михненко А.М.

ВОЛОНТАРИЗМ (від лат. *voluntas* – воля) – філософський напрям, що розглядає волю людини як вирішальний чинник суспільного розвитку при ігноруванні його об'єктивних закономірностей і тенденцій. З погляду практики виділяють прояви **В.** у політичній та економічній сферах. У політичній сфері **В.** виявляється у підпорядкуванні політики суб'єктивній волі та довільним рішенням осіб, які її здійснюють, незважаючи на об'єктивні умови, можливості, потреби суспільства, тощо. Волонтаристські позиції є характерними для політичних течій, які не вра-

ховують суспільні реалії та намагаються нав'язати суспільству свої погляди на його розвиток. **В.** економічний означає вольове вирішення економічних проблем на основі суб'єктивного бачення осіб, які приймають рішення, без урахування реальних умов і науково обґрунтованих рекомендацій експертів.

© Бакуменко В.Д., Кравченко С.О.

ВПЛИВ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ – дія органів державної влади та управління як суб'єктів державно-управлінських відносин щодо реалізації державного управління, прийняття та здійснення державно-управлінських рішень. Форми і методи **В.д.-у.** визначаються системою державної влади та режимом правління (тоталітарний, авторитарний, демократичний), національною моделлю державного управління і рівнем авторитету суб'єктів державно-управлінських відносин. **В.д.-у.** проявляється у формах державного управління, реалізуючи політичну (державна політика), адміністративну та правову функції державної влади. Методи державного управління як способи владного впливу державних органів на процеси суспільного і державного розвитку, на діяльність державних структур і конкретних посадових осіб безпосередньо пов'язані з практичною реалізацією державної влади, її керуючим впливом на об'єкти державного управління відповідно до інтересів і волі держави, із забезпеченням реалізації цілей і функцій державного управління, оскільки в них містяться механізми встановлення взаємовідносин між суб'єктом і об'єктом державного управління, реалізації компетенції суб'єктів державного управління відповідно до їх владно-управлінських повноважень. В механізмах державного управління важливе значення надається методам, що стимулюють, активізують та спрямовують на досягнення поставлених цілей. Серед таких методів можна виділити морально-етичні, соціально-політичні, економічні та адміністративні. **В.д.-у.** незалежно від застосування у конкретній сфері суспільного життя можна віднести до прямого адміністративного і непрямого регулюючого впливу з боку органів державної влади на відповідні об'єкти управління.

© Бакуменко В.Д.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИЙ – дія держави, політичних партій і рухів, інших суб'єктів

політичних відносин щодо реалізації політичної влади, прийняття та здійснення політичних рішень. Форми і методи **В.п.** визначаються політичною системою і типом політичного режиму (тоталітарний, авторитарний, демократичний), національною специфікою відповідних держав і рівнем авторитету суб'єктів політичних відносин. У державах з демократичним режимом найбільшою повнотою **В.п.** володіє держава, її конституційні органи влади. Однак державна влада і політика, що проводиться нею, схильні до впливу на інших суб'єктів політичних відносин. Соціально-політичною основою **В.п.** за такого типу політичного устрою є громадяни держави. Вони впливають шляхом свого волевиявлення під час голосування на виборах і референдумах, делегують функції **В.п.** партіям, що домагаються безпосередньої участі в поділі влади, можуть здійснювати різні політичні акції з метою вчинення тиску на прийняття державних рішень.

© Бакуменко В.Д., Михненко А.М.

ВРАХУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ФАКТОРА В ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ. Людський фактор є центральним в процесах державного управління. Ефективна державно-управлінська діяльність можлива тільки внаслідок позитивного, відданого та енергійного ставлення працівників до справи. Професіоналізм (відповідна професійна підготовка, постійна обізнаність зі станом справ, великий досвід у відповідній сфері управління), активність, ініціативність та працьовитість – ось далеко не повний перелік параметрів та проявів людського фактора. При цьому професіоналізм сьогодні неможливий без знання сучасних принципів управлінської діяльності. До тих з них, що безпосередньо пов'язані з людським фактором, можна віднести принципи: стратегічного мислення, прийняття рішень, управління якістю рішень, ступеня свободи рішення, делегування повноважень, ініціативи, управління людьми, організації роботи керівника, єдиноначальності, першого керівника, функціональної дефініції, а також скалярний. Фактор участі людини в процесі управління, зокрема при прийнятті рішень, завжди супроводжується фактором імовірності, і відповідно, фактором ризику щодо вирішення актуальних проблем для досягнення визначених цілей держави. Для про-

гнозування цих факторів дослідники використовують моделювання ймовірності досягнення цих цілей, тобто побудову моделі проблемної ситуації з урахуванням усіх основних її можливих параметрів та можливих впливів на них зазначених факторів. Досвід таких досліджень свідчить про те, що поведінка людини зумовлена цінністю цілі та ймовірністю її досягнення, а також про те, що саме суб'єктивна ймовірність (безпосередньо пов'язана з людиною) визначає вибір стратегії прийняття рішень. Звідси й необхідність особливого вивчення механізмів формування суб'єктивної ймовірності в процесах прийняття управлінських рішень.

© Варзар І.М.

ВРЯДУВАННЯ (*governance*) – вироблення і реалізація публічної політики на засадах партнерської взаємодії державної влади, місцевого самоврядування, які створюють сприятливі політико-правові і фінансові передумови з *приватним сектором*, що генерує робочі місця і забезпечує доходи, та *громадянським суспільством*, яке мобілізує внутрішні ресурси для досягнення пріоритетних цілей суспільного розвитку. **В.** охоплює, з *одного боку*, практику публічного адміністрування на усіх рівнях, з *другого* – інститути, механізми, процеси, через які організовані групи громадян, окремі громадяни виражають і узгоджують свої інтереси, врегульовують суперечності, реалізують законні права і виконують громадянські обов'язки. Поняття “*врядування*” відображає зміни, що відбуваються у функціонуванні системи публічної влади за умов поглиблення процесів демократизації і децентралізації.

© Балабаєва З.В., Надолішній П.І.

ВСЕОХОПНЕ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ (TQM) / ВСЕОХОПНЕ УПРАВЛІННЯ НА ОСНОВІ ЯКОСТІ (*Total Quality Management*, англ.) – відкрита рамкова концепція, що поєднує різноманітні методи й підходи менеджменту, значною складовою якої є гуманістичні цінності. **В.у.я.** активно залучає нові ідеї менеджменту, різноманітні методи мотивації та інші самостійні концепції, метою яких є досягнення організаційної досконалості. Усім моделям **В.у.я.**, що ретельно розроблялися протягом 1980-90-х рр., притаманні такі чотири основних принципи: задоволення споживача як головна мета; по-

стійне поліпшення як основний механізм; активне залучення всіх людей, від вищого керівництва до технічного персоналу; процесне бачення. Проекти застосування принципів **В.у.я.** в державних установах пов'язані із загальними заходами щодо модернізації публічного управління, що набули поширення в Європейському Союзі та США наприкінці 80-х рр. XX ст., зокрема з запровадженням результат-орієнтованого управління.

© Маматова Т.В.

ВСЕСВІТНІ ФОРУМИ – невід'ємна складова сучасної системи міжнародних відносин. Їх діяльність сприяє вирішенню світових політичних, наукових та економічних проблем. Найбільш відомими є Всесвітній економічний форум у Давосі, Всесвітній форум по положенню жінок, Всесвітній освітній форум, Всесвітній соціальний форум, Всесвітній форум міст, Всесвітній конгрес українців та ін. **В.ф.** проводяться у форматі міжнародної конференції, як правило, на регулярній основі за участю представників держав, міжнародних організацій, неурядових організацій, громадян. Основними принципами **В.ф.** є широке представництво, відкритість, демократичність, дискусійність. Тематика всесвітнього форуму звичайно присвячується одній-трьом конкретним актуальним проблемам сучасності, за підсумками обговорення яких приймаються декларації та звернення.

© Ратушний С.М.

ВСЕСВІТНЯ ДЕКЛАРАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ – акт міжнародної спільки місцевих рад (ICMB), проголошений “стандартом, до якого потрібно прагнути, намагаючись досягти ефективнішого демократичного процесу, поліпшуючи таким чином добробут свого населення”. Прийнята на XXVII Міжнародному конгресі в м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 26 вересня 1985 р. Складається з преамбули та 11 статей.

© Козюра І.В.

ВСЕСВІТНЯ МЕРЕЖА (World Wide Web – WWW) може бути перекладено як **всесвітня павутина** – найпопулярніша і найцікавіша служба в Інтернеті. Найбільш потужна поштова мережа Інтернет. Дає змогу одержува-

ти доступ до інформації незалежно від місця її розташування, автоматично переходити від одного сайта – WWW сервера, – до іншого за допомогою *гіперпосилань*. **В.м.** – найбільше сховище інформації в електронному вигляді, мільйони пов'язаних між собою документів, що розташовані на комп'ютерах, розміщених на всій земній кулі. Кількість серверів постійно зростає, а швидкість зростання **В.м.** навіть більша, ніж у самої мережі Інтернет. **В.м.** – найрозвиненіша технологія Інтернету, вона вже стала масовою. **В.м.** – інформаційна система, якій можна надати будь-яке визначення і воно буде правильним – гіпертекстова, гіпермедійна, розподілена, інтегруюча, глобальна. **В.м.** – це реалізована технологія обробки запиту за принципом “клієнт-сервер”, а точніше, клієнт-сервери: існує велика кількість серверів, які за запитом клієнта надають йому гіпермедійний документ – документ, що складається із частин з різним представленням інформації (текст, звук, графіка, тривимірні об'єкти тощо), в якому кожний елемент може бути позначений як посилання на інший документ чи його частину. Посилання у **В.м.** організовані таким чином, що кожний інформаційний ресурс у глобальній мережі Інтернет однозначно адресується, і документ, який активний у певний момент, може посилатися як на інші документи на цьому ж сервері, так і на документи, які (і взагалі Інтернет-ресурси) розміщені на інших комп'ютерах Інтернету, при цьому користувач не помічає цього і працює з усім інформаційним простором Інтернету як з єдиним цілим. Посилання **В.м.** вказують не тільки на документи, специфічні для самої **В.м.**, а й на інші сервери й інформаційні Інтернет-ресурси. Крім того, більшість програм-клієнтів **В.м.** (*браузер*) не просто розуміють такі посилання, а є програмами-клієнтами відповідних серверів: FTP, Gopher, новин мережі Usenet, електронної пошти і т.ін. Таким чином, програмні засоби **В.м.** – універсальні для різних серверів Інтернету, а інформаційна система **В.м.** відіграє інтегруючу роль.

© *Нужний С.М.*

ВСЕУКРАЇНЬСКА РАДА ВІЙСЬКОВИХ ДЕПУТАТІВ була тимчасово обрана II Всеукраїнським військовим з'їздом (18-23 червня 1918 р.) у кількості 132 членів з прези-

дією на чолі; входила поряд із радами робітничих і селянських депутатів, представниками партій, міст, губерній та ін. до складу Української Центральної Ради і діяла в тісному зв'язку з Генеральним військовим комітетом, очолюваним С.Петлюрою. Весь час боролася з органами російського Тимчасового уряду і радами солдатських депутатів.

© *Козюра І.В.*

ВСЕУКРАЇНЬСКА РАДА РОБІТНИЧИХ ДЕПУТАТІВ була обрана I Всеукраїнським робітничим з'їздом (24-26 липня 1917 р.) чисельністю 100 депутатів (70 представників УСДРП і 30 УПСР) як складова Центральної Ради, поряд з Радою селянських і Радою військових депутатів.

© *Козюра І.В.*

ВСЕУКРАЇНЬСКА РАДА СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ була обрана як тимчасова Всеукраїнським селянським з'їздом, що відбувся у Києві 10-16 червня 1917 р. **В.р.с.д.**, яка стала частиною Української Центральної Ради, мала одночасно у своєму складі ЦК, тобто виконавчий комітет Селянської спілки. 5-7 липня 1917 р. перша сесія **В.р.с.д.** визначила, що вона має керувати всім селянським рухом в Україні й відкликала з Виконавчого комітету Всеросійської спілки селянських депутатів українське селянське представництво. 15-18 вересня 1917 р. друга сесія **В.р.с.д.** вимагала від російського Тимчасового уряду згоди на розширення прав Генерального Секретаріату та його влади на всю українську етнографічну територію. Третя сесія, 31 листопада – 5 грудня 1917 р., виступила проти більшовицьких намагань захопити владу, зокрема, проти їх вимог провести перевибори Центральної Ради, й вітала III Універсал Центральної Ради.

© *Козюра І.В.*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ ЗЕМСТВ організований як об'єднання губернських земських управ у квітні 1918 р. На чолі управи **В.с.з.** став С.Петлюра, який після перевороту 29 квітня 1918 р. був обраний головою Київської губернської земської управи. **В.с.з.**, як і більшість інших громадських організацій, перебував в опозиції до гетьманського уряду. Управа **В.с.з.** і скликаний у червні 1918 р. Всеукраїнський земський з'їзд

звернулися до гетьмана, уряду й німецького посла з вимогами змінити політику щодо земств (репресії з боку гетьманської адміністрації, повернення до передреволюційної практики виборів та ін.), проте їх вимоги не були задоволені.

© Козюра І.В.

ВХІД СИСТЕМИ – зв’язок системи з навколишнім середовищем, спрямований від середовища до системи. **В.с.** охоплює інформаційні, енергетичні, матеріально-предметні та інші впливи навколишнього середовища на систему, що забезпечує отримання системою додаткових ресурсів, а також інформації по каналу зворотного зв’язку. Ефективність **В.с.** пов’язана з її оптимальною відкритістю, за якої вона зазнає впливу навколишнього середовища, адаптується до нього і не втрачає своєї ідентичності.

© Сурмін Ю.П.

ВЧЕНА РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ створена для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Національної академії державного управління при Президентові України (далі – Національна академія), як головного державного вищого навчального закладу в загальнонаціональній системі підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, обговорення найважливіших напрямів діяльності, реалізації покладених на неї завдань, а також перспектив розвитку закладу.

В.р.Н.а. є вищим дорадчим колегіальним органом закладу, її очолює президент Національної академії. Вона здійснює свою діяльність відповідно до положення про неї, яке затверджує президент Національної академії. У разі потреби рішення **В.р.Н.а.** запроваджуються наказами президента Національної академії.

Дорадчо-колегіальна функція **В.р.Н.а.** реалізується шляхом демократичного, колективного обговорення і прийняття рішень з проблем, актуальних для поточної та перспективної діяльності Національної академії.

До компетенції **В.р.Н.а.** входить ухвалення рішень щодо: визначення пріоритетних напрямів діяльності закладу та перспектив його розвитку; розгляду основних напрямів економічного й соціального розвитку Національної академії; організації виконання та підтримки запровадження актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України з питань, віднесених до сфери діяльності Національної академії; запровадження нових спеціальностей та спеціалізацій; визначення пріоритетних напрямів наукових і дисертаційних досліджень; управління якістю навчального процесу, а також наукових та дисертаційних досліджень у закладі; забезпечення ефективної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, що покладено на заклад; видання навчально-методичної і наукової літератури; обрання таємним голосуванням на посади професорів, завідувачів кафедр і в разі необхідності – інших науково-педагогічних працівників Національної академії; підвищення кваліфікації науково-педагогічного, наукового та адміністративного персоналу Національної академії; присвоєння вчених звань; звітів, аналітичних матеріалів Національної академії; планування, виконання бюджету закладу, а також державного замовлення на підготовку фахівців; організації контролю виконання основних завдань і функцій, покладених на Національну академію.

В.р.Н.а. висуває та здійснює підтримку кандидатів на здобуття державних, академічних та інших премій у галузі науки “Державне управління”, а також у споріднених галузях наук; висуває та приймає рішення щодо підтримки кандидатів у члени НАН України, галузевих та інших академій за спеціальністю “Державне управління”, а також за спорідненими спеціальностями; представляє в установленому порядку працівників Національної академії до державних нагород; нагороджує Почесною грамотою Національної академії; присуджує почесне звання Національної академії “Почесний доктор Національної академії державного управління при Президентові України”.

© Рачинський А.П.

Г – Г

ГАВРИЛИШИН БОГДАН – відомий український економіст та громадський діяч, громадянин Канади, – народився 19 жовтня 1926 р. у селі Коропець (нині Тернопільська область, Україна). Майже тридцять років Г. присвятив Міжнародному інституту менеджменту (МІМ-Женева). Займав посади Директора з навчання (1960-1968 рр.), Директора Інституту (1968-1986 рр.), почесного науковця (1986-1989 рр.). У Женеві він викладав дисципліни: “Економічний розвиток”, “Керівництво міжнародними операціями”, “Світове бізнесове середовище”, “Управління державами” та ін. У 1990 р. засновує Міжнародний інститут менеджменту у Києві. У 1996-1997 рр. був директором Міжнародної академії навколишнього середовища у Женеві.

Заслужений діяч науки і техніки України (1992). Автор більш ніж 100 статей з менеджменту, освіти в галузі менеджменту, економічного та політичного середовища. В українському інтелектуальному середовищі Г. більше відомий як автор книги “Дороговкази в майбутнє – До більш ефективних суспільств”, Пергамон Пресс, Оксфорд, 1980 (англійською мовою), що з’явилася як результат доповіді Римському клубу. Розробки Римського клубу на той час “прикладалися” до радянських реалій і час від часу в московських видавництвах виходили в російському перекладі. При цьому це чи не єдиний текст з-поміж усіх виданих Римським клубом був підданий найсуворішій критиці з боку проімперськи налаштованих радянських ідеологів.

© Розпутьенко І.В.

ГАЛУЗЬ НАУКИ “ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ” – відносно самостійна сфера наукових досліджень, яка має своїм об’єктом державне управління як вид професійної діяльності, а предметом – залежно від змісту науково-практичного завдання – ті чи інші

технологічні або аксіологічні її виміри. У першому випадку йдеться про пошук ефективних оптимальних та раціональних способів і засобів досягнення цілей державно-управлінської діяльності, у другому – про оцінку соціальних, економічних, політичних, культурних, екологічних тощо наслідків цієї діяльності. Отже, за своїм змістом – це наука про технологію та сенс, або суспільне призначення державно-управлінської діяльності. За своїми гносеологічними особливостями – це науково-практичний тип знання, на відміну від емпіричного чи теоретичного. Він виникає в умовах, коли вирішення певних практичних проблем стає неможливим без застосування наукових знань і методів. Водночас таке застосування обумовлює трансформацію останніх у якісно новий продукт – технологічну розробку, зокрема стратегію, програму, план заходів, “дорожню карту”, рецепт, інструкцію тощо. В методологічному плані Г.н.“Д.у.” характеризується пріоритетним використанням методів, притаманних “інженерно-конструктивному”, або технологічному рівню пізнання, що виникає в умовах НТР. Це, насамперед, методи моделювання, соціального експерименту, системного підходу, структурно-функціонального аналізу тощо.

Слід розрізняти передісторію та власне історію науки державного управління. Передісторія – це переважно просвітницький етап формування та розвитку уявлень про державу та державне управління, починаючи із стародавньої міфології, релігії, філософії до науки Нового часу. Вважається, що власне історія науки державного управління починається з кінця ХІХ – початку ХХ ст. У США вона розвивається з теорії менеджменту, у Західній Європі – як похідна юридичної науки. Вважається також, що першою заявкою на створення такої науки є відоме есе американського політолога Вудро Вілсона “Наука державного управління” (1887 р.). В Україні,

за часів її незалежності, **Г.н. “Д.у.”** офіційно запроваджується постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь” № 1328 від 29 листопада 1997 р. Ініціаторами впровадження **Г.н. “Д.у.”**, а також її організаторами і першими розробниками паспортів спеціальностей були науковці Української Академії державного управління при Президенті України на чолі з її ректором – д.пед.н., професором В.І.Луговим та проректором з наукової роботи – д.філос.н., професором В.М.Князем **Г.н. “Д.у.”** – це наукова дисципліна сучасного, постіндустріального, інформаційно-технологічного етапу розвитку суспільства. Передумовами її виникнення і конституювання як відносно самостійної сфери знань є: 1) професіоналізація державного управління, виокремлення його в особливий, визнаний державою і суспільством вид професії; 2) перетворення управлінської діяльності в основу суспільного виробництва та вирішальний фактор суспільного розвитку; 3) перетворення науки на безпосередню продуктивну силу, трансформація наукового знання із засобу освіти у засіб управління та спосіб побудови управлінських технологій. **Г.н. “Д.у.”** є визнаною як в Україні, так і в передових країнах світу. Ступінь її розвитку є показником ефективності та інноваційності державного управління, його здатності оперативно та адекватно реагувати на виклики часу. Структуру **Г.н. “Д.у.”** Див. *Наукові спеціальності державного управління*.

© Князєв В.М.

ГАЛУЗЬ ПРАВА – відносно самостійна сукупність правових норм та інститутів, яка регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин специфічними методами правового регулювання. **Г.п.** є основним елементом структури права. Поділ права на галузі зумовлений специфікою правових відносин та необхідністю встановлення для них особливого правового режиму. Метод і предмет правового регулювання виступають основними критеріями поділу права на галузі. За ними у вітчизняному праві визначають: а) профільні (фундаментальні); б) основні; в) комплексні галузі права. До фундаментальних належать конституційне (державне) та адміністративне право, які є цільними елементами правової основи державного управ-

ління. Крім галузевої класифікації, право поділяється на публічне і приватне, що відповідає поділу сфер інтересів – загальних (державних) та індивідуальних. Така класифікація виступає вихідною передумовою демократичної правової системи державно-управлінської діяльності.

© Козут П.В.

ГАНТИНГТОН САМУЕЛЬ ФІЛЛІПС (*Samuel Phillips Huntington*; 17.04.1927-24.12.2008) – американський політолог, директор Інституту стратегічних досліджень у Гарвардському університеті. Автор теорії зіткнення цивілізацій в сучасну епоху. Фахівець у галузі порівняльної політології та транзитології – розділу політології, який вивчає перехід від авторитаризму до демократії. Ідейним лейтмотивом геополітичної монографії “Зіткнення цивілізацій” (1996) став розгляд сучасного, “після закінчення холодної війни”, світу крізь призму складних взаємостосунків наднаціональних культурних спільнот, які вчений окреслює як світові “цивілізації”. **Г.**, зокрема, передбачив майбутній конфлікт між Заходом та ісламським світом. На його думку, для нашого часу є характерною тенденція до десекуляризації – повернення до релігійної ідентичності великих регіонів, а відтак, провідна роль віднині відводиться локальним цивілізаціям, що протистоять західній цивілізації. Наочним фактом для ілюстрації теорії **Г.** є зростання ісламського фундаменталізму. Один з розділів своєї книги **Г.** присвятив характеристикам Росії та України. Посилаючись на ранні факти відносно ліберального та неагресивного правління Б.Єльцина часів 1992-1994 рр., автор стверджував, що Росія будуватиме блок із колишніх православних республік СРСР і що світ погодиться з цією системою. Стосовно України, поділеної автором на дві частини – європеїзовану та русифіковану, **Г.** передбачив три можливих варіанти розвитку подій: – збройний конфлікт з Росією (малоймовірний з погляду автора); – поділ України на дві окремі державні одиниці, з приєднанням східної частини до Росії; – найбільш імовірний сценарій – Україна зберігає свою єдність і незалежність і тісно співпрацює з Росією.

За **Г.** основний критерій розвитку – інституціоналізація геополітичних і гео економічних процесів. Високий рівень політичної інсти-

туціоналізації є основою політичної стабільності та стійкості у перехідних суспільствах.

© Розпутенко І.В.

ГАУСХОФЕР КАРЛ (*Karl Haushofer*; 27.08.1869 – 13.03.1946) – німецький географ і соціолог, засновник німецької школи геополітики, у 1922 р. відкрив Німецький інститут геополітики. Його погляди формувалися під впливом соціального дарвінізму й теоретиків американського імперіалізму. Концепцією держави як біологічного організму, що прагне до розширення, цікавилися багато вчених – Шарль-Луї де Монтеск'є (1689-1755), Юхан Рудольф Челлен (1864-1922), Фрідріх Ратцель (1844-1904), Гелфорд Джон Маккіндер (1861-1947), Альфред Теєр Мехен (1840-1914) та багато інших.

Г. на основі попередніх теорій розробив власні принципи геополітики, пропагуючи ідеї реваншизму та експансії. Геополітика у його трактуванні стала складовою частиною офіційної доктрини третього рейху.

У його працях поєднувалися географічний детермінізм, расова теорія і соціальний дарвінізм. За часів нацистської Німеччини погляди Г. на геополітику були надзвичайно модними і набули певних містичних рис.

Фундаментом для побудов Г. обрав мальтузіанське поняття “життєвого простору”, причому завдання кожної держави він бачив у розширенні цього простору. Звідси випливали необхідність економічної самодостатності (автаркії), культурної експансії і поглинання невеликих держав, які, будучи неспроможними проводити самостійну зовнішню політику, лише дестабілізують міжнародні відносини. Г. розробив особливий варіант євразійства – воєнно-геополітичну доктрину “Континентального блоку (союзу)” (*Kontinentalblocke*, “Вісь: Берлін – Москва – Токіо”), до якої мали долучитися держави Євразії, як східна протидія й альтернатива західному англосаксонському світу (тобто Британській імперії і США), але яка так і не реалізувалася. У своїй знаменитій статті “Континентальний блок” Г. писав: “...Євразію неможливо задушити, поки два найкрупніших її народи – німці і росіяни – всіма фібрами прагнуть уникати міжосібного конфлікту, на кшталт Кримської війни або ж 1914 р.: це аксіома європейської політики...”.

© Розпутенко І.В.

ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО – найвища адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії у період 1775-1917 рр., охоплювала одну або кілька губерній (як правило – 3), що перебували під управлінням одного генерал-губернатора (призначався імператором). Створювалися переважно на окраїнах (певним винятком були Московське та Санкт-Петербурзьке). Основне призначення генерал-губернаторів полягало у здійсненні контрольних функцій (у тому числі контролі за діяльністю губернаторів) та охороні інтересів монархії. Прямої участі в управлінні, як правило, не брали. На території України у різні роки існували Київське, Малоросійське та Новоросійське (Новоросійське і Бессарабське) **г.-г.**

© Овдін О.В.

ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ ООН – один з головних органів Організації Об'єднаних Націй, що складається з представників усіх країн-членів та уповноважений розглядати питання, що входять до її компетенції, за винятком віднесених до спеціальної компетенції Ради Безпеки ООН. Резолюції Генеральної Асамблеї приймаються простою більшістю.

© Руденко О.М.

ГЕНЕРАЛЬНА ВІЙСЬКОВА КАНЦЕЛЯРІЯ – вищий виконавчий орган Гетьманщини, за посередництва якого гетьман здійснював своє адміністративне, судове, фінансове управління, а також зовнішні зносини. **Г.в.к.** була створена ще під час Визвольної війни, але юридично оформилася за гетьманування Д.Апостола (1727-1734). Її штати складались з військових канцеляристів – вищого щабля апарату – і “служителів” – протоколістів, копіїстів, товмачів, які підпорядковувались генеральному писареві. Спочатку штат налічував близько 30 осіб, а згодом, за генерального писаря А.Я.Безбородька, збільшився і доходив до 200 осіб. З середини XVIII ст., коли початкове навчання козацьких дітей, особливо старшини, стає обов'язковим, у **Г.в.к.** зосереджувалось загальне керівництво і контроль за їх навчанням.

© Прокопенко Л.Л.

ГЕНЕРАЛЬНА СТАРШИНА (ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА) – інститут, що увінчував ієрархію Війська запорізького і відігравав

ключову роль у структурі політичної влади Гетьманщини. До **Г.с.** входили: наказний гетьман, обозний, суддя, писар, осавули, хорунжий і бунчужний, згодом – підскарбій. Сукупність **Г.с.** при гетьмані складала дорадчий орган – малу старшинську раду (на яку покладалось завдання оперативного управління країною), а за участі полковників – велику старшинську раду. **Г.с.** спільно з гетьманом брала участь в управлінні країною, мала право доповідати гетьманові про найважливіші державні справи, право законодавчої ініціативи, відповідала за дипломатичні, адміністративні служби Гетьманщини, військові постачання армії, гетьманський суд, виконувала безпосередні доручення гетьмана. Склад **Г.с.** обирався на Генеральній і Старшинській радах, або за гетьманським призначенням. Значення **Г.с.** як керівного органу зростало в часи міжгетьманства.

© Голубчик Г.Д.

ГЕНЕРАЛЬНА УГОДА ПО ТАРИФАХ І ТОРГІВЛІ (ГАТТ) (*general agreement on tariffs and trade – GATT*) – міжнародна організація, пов'язана з ООН, ставить за мету зниження тарифів і усунення інших бар'єрів, що перешкоджають розвитку міжнародної торгівлі, регулювала в 1948-1994 рр. правила міжнародної торгівлі згідно з принципами лібералізму, попередниця ВТО. **Г.у.т.т.** залишалася єдиним інструментом регулювання міжнародної торгівлі до того моменту, коли була створена спеціалізована Світова організація торгівлі (СОТ) у 1995 р. Переговори про створення **Г.у.т.т.** проходили в 1947 р., угода вступила в силу 1 січня 1948 р. Час від часу до угоди вносилися зміни і поправки. З 1948 по 1994 р. **Г.у.т.т.** виступала головним регулятором правил міжнародної торгівлі для більшості країн світу, хоча протягом цих 47 років вона мала статус лише угоди, що тимчасово діяла. Основними функціями **Г.у.т.т.** були: вплив на державну торгову політику шляхом вироблення правил світової торгівлі; форум для переговорів, що роблять торгівлю відносини ліберальнішими і передбаченими; врегулювання суперечок. Головними принципами **Г.у.т.т.** були: принцип найбільшого сприяння, який полягає в тому, що всі договірні сторони при встановленні і відміні ввізних тарифів і мит зобов'язані забезпечувати кожній країні однаково сприятливі умови; захист за допомогою мит-

них зборів; заохочення стабільної конкуренції; кількісні обмеження на імпорт; консультації, пом'якшення і дозвіл спірних питань; регіональні торгові угоди; пільговий режим для країн, що розвиваються; особливі норми регулювання для текстилю і одягу. Структура **Г.у.т.т.**: Сесія договірних сторін (найвищий орган **Г.у.т.т.**); Сесія країн-членів (головний орган вироблення політики **Г.у.т.т.**); Рада представників **Г.у.т.т.** (складалася з представників договірних сторін, що займалися поточними справами); Комітети, робочі групи, органи з врегулювання суперечок; Секретаріат **Г.у.т.т.** (очолюваний генеральним директором). У рамках **Г.у.т.т.** було проведено 8 раундів багатобічних торгових переговорів: Женева, 1947 р.; Аннесі (Франція), 1949 р.; Торквей (Великобританія), 1951 р.; Женева, 1956 р.; Женева (раунд Ділона), 1960-1961 рр.; Женева (раунд Кенеді), 1964-1967 рр.; Токіо/Женева (токійський раунд), 1973-1979 рр.; Пунта дель-есте (уругвайський раунд; останні засідання проведені в Монреалі), почався в 1987 р. Останні раунди заплановані як переговори в рамках чотирирічного циклу. Штаб-квартира **Г.у.т.т.** розташована в Женеві. З 1992 р. налічувалося 103 країни – учасниці угоди і 29 країн, що застосовують правила **Г.у.т.т.**

© Манойленко О.В., Латинін М.А.

ГЕНЕРАЛЬНІ СЕКРЕТАРІ. ГЕНЕРАЛЬНИЙ, -а, -е. – 1. Найважливіший, основний, провідний // Який очолює що-небудь у найвищих колах; головний // Найвищий (у складі звань вищої адміністрації на Україні в XVII-XVIII ст.). 2. **Г.** (лат.) – загальний, головний; **Г.с.** – виборна керівна посада, яка існує в ряді партій, головна службова особа в деяких міжнародних організаціях та відомствах (наприклад Генеральний секретар ООН). **Г.с.** України входили до першого уряду незалежної Української Народної Республіки. Перший уряд Української Народної Республіки – Генеральний Секретаріат України утворено рішенням Української Центральної Ради на підставі прийнятого нею І Універсалу 15 червня 1917 р. Першим Головою українського уряду призначено В.Винниченка (1880-1951), відомого на той час політичного діяча і письменника, лідера українських соціал-демократів (УСДРП), заступника Голови УЦР.

© Гошовська В.А.

ГЕОДЕТЕРМІНІЗМ – вчення в соціології, згідно з яким стверджується майже повна обумовленість діяльності людини природним середовищем.

© Богданович В.Ю.

ГЕОЕКОНОМІКА (англ. *geoeconomics*) – сукупність наукових методів і практичних заходів, що забезпечують державний курс країни на виживання і розвиток. Г. як напрям суспільних наук сформувалася в 90-х рр. XX ст. як реакція на практичні зміни, що відбулися і були зафіксовані у низці явищ, організацій, фондаций. У предметі Г. можна виділити кілька аспектів, що об'єднують в єдиний комплекс питання економічної теорії, економічної політики, економічної географії, ідеології і політології, національної безпеки, конфліктології, теорії систем управління. Вона тісно пов'язана з питаннями інтелектуальної і соціальної гегемонії, коли знання стають визначальним фактором.

© Розпугенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА АРХІТЕКТУРА СВІТУ. Розвиток інформаційних технологій та інших комунікацій послабили роль і обмеження географічного чинника у міжнародних відносинах. Нова географія обумовлена, насамперед, процесами глобалізації і появою нових транснаціональних “гравців” в геоekonomічному просторі. Це викликало потребу в регіоналізації і створенні нових конструкцій “великих просторів”. Відбувалася трансформація міжнародних відносин, яка змінила принципи побудови міжурядових систем управління. Утворилися Світова Північ і Глибокий Південь, перехідне становище між якими належить, за твердженнями Олександра Неклесси, пострадянському простору.

Світова Північ – це геоekonomічний макрорегион, світовий Центр, що включає США, Канаду, Західну Європу та інші розвинені країни (Японія, Ізраїль, Австралія і Нова Зеландія).

Глибокий Південь – геоekonomічний макрорегион, глибока світова Периферія з характерними процесами демодернізації і криміналізації соціальних і економічних відносин. До цього макрорегиону належать багато країн, що розташовані переважно у тропіках і субтропіках (Центральна Африка, Індокіанська дуга). Для більшості країн, особ-

ливо мусульманських, характерний видобуток сировинних ресурсів. Держави цього макрорегиону виступають за перегляд існуючої системи розподілу природної ренти. Під впливом економічної глобалізації відбувається деградація соціальних організмів за рахунок корумпованої влади і орієнтованих на неї корпоративних угруповань.

Серединний (трансформаційний) прошарок між Світовою Північчю і Глибоким Півднем складає геоekonomічний квартал, що складається з країн, які формально є членами глобальних утворень, зорієнтованих на європейські цінності, і країн, які перебувають у сфері інтересів Росії.

© Розпугенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА ВІЙНА – боротьба без застосування військової сили за вигідні регіональні позиції (ринки сировини і збуту, транспортні коридори) у світовій економіці, економічна блокада.

© Розпугенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА ЕКСПАНСІЯ – сукупність економічних, фінансових, інвестиційних, “інноваційних”, міграційних, товарних чинників, що впливають на зміну економічної структури з наступною прогресією (арифметичною, географічною) в соціально-гуманітарній сфері умовного об'єкта експансії.

© Розпугенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА ПОТУЖНІСТЬ – сукупність матеріальних, природних, економічних, фінансових, демографічних ресурсів держави, які відповідно до розмірів власної території і території, якої сягають національні інтереси, реалізують геоekonomічний код і політичну волю.

© Розпугенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ – мистецтво досягати економічних цілей на світовому ринку та запобігати потенційним конфліктам з допомогою геоekonomічних технологій. Методи контролю над комунікаційними матеріальними потоками енергетичних та інших ресурсів з метою участі суб'єктів міжнародних економічних відносин у створенні і перерозподілі світового валового продукту. Г.с. держави може полягати в транснаціоналізації економіки.

© Розпугенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ КОД – багатовекторна система економічних відносин із зовнішнім світом, що склалася на основі балансу національних інтересів. Вона містить міжнародний і міжкорпоративний розподіл праці та забезпечує ефективне функціонування комунікаційного каркаса економіки.

© Розпутенко І.В.

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ ПОЛЮС. У кінці ХХ ст. сформувалися три світових полюси економічного і технологічного розвитку: Північноамериканський (НАФТА), Західноєвропейський (Європейський Союз) і Азіатсько-Тихоокеанський. Абсолютною економічною потужністю володіють США, значно випереджаючи Японію, яка займає друге місце у світі за макроекономічними показниками. У Західній Європі лідируюче становище займає Німеччина. В Азіатсько-Тихоокеанському регіоні динамічно розвивається Китай, який за прогнозами експертів стане згодом другою світовою державою. За даними міжнародної статистики, глобальна економіка вступила в третє тисячоліття з найкрупнішими центрами сили, на які припадає більше половини світового ВВП, розрахованого на основі офіційних курсів і паритетів купівельної спроможності національних валют. Частка лідерів у світовому ВВП розподілилася наступним чином: США – 21%, Західна Європа – 20%, Китай – 12% і Японія – 7,5%.

Кожен з трьох полюсів економічного і технологічного розвитку має різну ідеологію формування. Північноамериканський полюс (США) є зразком вільного підприємництва, Західноєвропейський (ЄС) – прикладом економічної інтеграції у межах єдиної цивілізації, Азіатсько-Тихоокеанський – демонструє вміння використання західних технологій у поєднанні з місцевими соціокультурними традиціями. Між Г.п. йде постійний цивілізаційний діалог, заснований на порубіжній енергетиці багатомірного простору. Матеріальними ретрансляторами виступають транспортні комунікації і вільні економічні зони.

Г.п. не завжди збігаються з геополітичними полюсами. У військово-політичному відношенні Західна Європа не є світовим полюсом (90% потужностей НАТО припадає на США), і разом з тим Росія зберігає позиції другої світової ядерної держави.

Поляризація характерна для світового фінансового простору. Близько половини обсягу капіталізації світового фондового ринку припадає на 25 великих міст. Більше половини світових валютних операцій здійснюється в Лондоні, Нью-Йорку і Токіо.

© Розпутенко І.В.

ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ (ГІС) – системи програмно-апаратних засобів та алгоритмічних процедур, що створені для підтримки цифрової обробки, поповнення, маніпулювання, аналізу, математично-картографічного моделювання та образного відображення координованих даних. Це інструменти, які дають змогу користувачам здійснювати пошук, аналізувати і редагувати електронні карти, а також додаткову інформацію про об'єкти. Г.с. широко застосовуються в державному та муніципальному управлінні, картографії, геології, метеорології, землеустрої, екології, транспорті, економіці, обороні. За територіальним охопленням виділяють глобальні, субконтинентальні, національні (державні), регіональні, субрегіональні і локальні або місцеві Г.с. Г.с. розрізняються предметною областю інформаційного моделювання, наприклад, міські або муніципальні, природоохоронні і т. ін.; серед них особливе найменування, як найбільш поширені, отримали земельні Г.с. Проблема орієнтація Г.с. визначається вирішуваними в ній завданнями (науковими і прикладними), серед них інвентаризація ресурсів (у тому числі кадастр), аналіз, оцінювання, моніторинг, управління і планування, підтримка прийняття рішень та ін. Наукові, технічні, технологічні і прикладні аспекти проектування, створення і використання Г.с. вивчаються геоінформатикою.

© Кравцов О.В.

ГЕОІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – програмно-апаратний комплекс, що здійснює збирання, відображення, обробку, аналіз і поширення інформації стосовно просторово-розподілених об'єктів та явищ на основі електронних мап та пов'язаних з ними баз даних. Г.с.д.у. застосовуються в широкому спектрі завдань державного управління, пов'язаних з аналізом і прогнозом явищ і подій, прийняттям управлінських рішень і моніторингом їх реалізації. Г.с.д.у. найбільш ефек-

тивні для наступних завдань державного управління: прийняття рішень управлінсько-го рівня; перспективне та оперативне планування розвитку території; оптимальне проектування об'єктів промислового та громадянського призначення на території; розробка генерального плану розвитку території та контроль за його виконанням; екологічний моніторинг території та економічна оцінка використання земель і інших ресурсів; контроль за використанням нерухомості; контроль стану інженерних мереж комунального господарства міст; збирання даних про гірничо-геологічні природні процеси та запаси земних надр; аналіз та удосконалювання податкової політики; створення кадастрів та систем реєстрації нерухомого майна; поліпшення роботи служб швидкого реагування; моделювання різноманітних критичних ситуацій; перепис населення, проведення виборів; боротьба зі злочинністю.

© Клименко І.В.

ГЕОПОЛІТИКА – теорія і практика сучасних міжнародних відносин, що вивчає та враховує широкомасштабний системний вплив географічних, економічних, політичних, військових, демографічних, екологічних та інших факторів на формування та здійснення передусім зовнішньої політики держав. У традиційному (класичному) розумінні Г. – це політологічна концепція, яка була сформована наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (Ф.Ратцель, А.Мехен, Х.Маккіндер, Р.Челлен), згідно з якою зовнішня політика держави зумовлюється географічними чинниками (територія, положення, клімат, чисельність населення та ін.).

© Ситник Г.П.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР – багатовимірний комунікаційний простір (військово-політичний, демографічний, соціальний, гуманітарний, інформаційний тощо), що об'єднує політичну, соціальну, духовну сфери спільною пан ідеєю. Визначається межами поширення військово-політичної і культурно-духовної сфери держави.

© Розпутенко І.В.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ РЕГІОН – простір, що утворюють низка держав на основі різноманітних критеріїв сусідства і єдності з метою забезпечення та отримання певних вигод

(колективна безпека, військово-політичне і стратегічне кооперування); політико-географічний багатовимірний простір з підвищеною конфліктністю, що небезпечна своїми серйозними наслідками для решти світу.

© Розпутенко І.В.

ГЕОСТРАТЕГІЯ (англ. *Geostrategy*) – сукупність напрямів зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності держави на світовій арені і складає стрижневу частину доктрини національної безпеки, що містить технологію поведінки держави для досягнення поставлених цілей в геополітичному і геоekonomічному просторі. За своєю суттю Г. це – мистецтво нейтралізації руйнівних (для соціуму) наслідків зовнішнього чи внутрішнього викликів (негативної порубіжної енергетики) багатовимірного комунікаційного простору; це – використання сили держави для досягнення поставлених цілей, враховуючи реалії міжнародної силової гри – тобто сутність, інтереси і наміри противника, союзника, національних і транснаціональних груп, які входять до світової спільноти. Г. створює основу для розробки технологій реалізації національних чи регіональних пріоритетів, запобігання соціальним і екологічним катастрофам, що зароджуються на енергонасичених рубежах. На відміну від стратегії (мистецтво керувати сучасною політичною чи громадською боротьбою) виділяється метастратегія (довготривала стратегія).

© Розпутенко І.В.

ГЕРОНТОКРАТІЯ (від грец. “геронтос” – старі та “кратос” – влада) в дослівному перекладі – влада старих. Тип політичного режиму, який характеризується монополізацією на тривалий термін (приблизно кілька десятиріч) вищих щаблів державної влади в руках обмеженої та замкненої групи політиків, як правило, однієї або близьких одна до одної генерацій. В такому разі складаються умови для безстрокового (фактично – до фізичної смерті) перебування на вищих посадах одних й тих самих осіб та заміну їх на висуванців з кола тієї ж самої замкненої групи, які, через суто біологічні обставини, не можуть належати до суттєво більш молодих генерацій. Сприятливі умови для формування Г. створює суспільний устрій аристократичного або олігархічного типу, з сильно інтегрованою,

стабільною та відносно монолітною елітою на зразок радянської партійної номенклатури в часи “пізнього” СРСР. Невипадково класичним прикладом Г. нині вважаються останні роки правління Л.Брежнєва та період керівництва його наступників – Ю.Андропова та К.Черненка (1975-1985 рр.). Наслідками панування Г. є стагнація соціально-економічного розвитку, деградація культурно-світоглядної сфери, явища розкладу в інших галузях суспільного життя (корупція, прогресуючий відрив влади від суспільства тощо). Період планування Г. в останні роки існування СРСР отримав назву “епоха застою”.

© Бакаєв Ю.В.

ГЕТЬМАН (від нім. *Hauptmann*, польськ. *Hetman* – начальник). 1. В Польщі та Великому Князівстві Литовському з II половини XV ст. – командуючий збройними силами. Спочатку Г. призначався королем на час військових дій. З 1503 р. посада Г. великого коронного, а згодом “Г. великого литовського” стала постійною, а з 1581 р. – довічною. У 1527 р. Г. стали найвищими військовими керівниками. Помічниками їх були Г. польні (коронний та литовський). Вперше ця посада з’явилася у Польщі в 1539 р., а у Великому Князівстві Литовському дещо пізніше. Займалися організацією постачання війська, розвідки, керували найманими військами тощо. 2. Після утворення у 1572 р. українського реєстрового козацького війська Г. стали просто називати його керівників. З середини XVII ст. по 1764 р. титул Г. мали керівники Української держави, що на правах автономії входила до складу Росії.

© Казакевич О.М.

ГЕТЬМАНАТ – держава на чолі з гетьманом Павлом Скоропадським, яка існувала в Україні з 29.04.1918 по 14.12.1918 р. Офіційна назва гетьманського державного устрою – Українська держава. 29 квітня 1918 р. відбувся державний переворот і П.Скоропадський оголосив себе гетьманом та запровадив “Закони про тимчасовий державний устрій України”. Г. Скоропадського проводив активну внутрішню і зовнішню політику. Відбулася реставрація поміщицького землеволодіння, створено державний бюджет, відкрито кілька українських банків, заборонено страйки і профспілки, розпочато формування регулярної армії. 11 липня 1918 р. утворено УАГПЦ

(митрополит В.Липківський). 14 листопада 1918 р. видано указ про відкриття Української академії наук. Було прийнято закон про обов’язкове вивчення української мови та літератури, а також історії та географії України в середній школі, створено десятки українських гімназій, почалося заснування українських університетів. Були організовані Національна бібліотека України, Національний архів України, Національна галерея мистецтв, Український історичний музей, Український національний театр. У грудні 1918 р. внаслідок поразки у Першій світовій війні Німеччини, яка була головним союзником П.Скоропадського, а також активних дій Директорії УНР Г. припинив своє існування.

© Казакевич О.М.

ГЕТЬМАНИ УКРАЇНИ. Після утворення в Речі Посполитій українського реєстрового козацького війська гетьманами стали називати його керівників. До Богдана Хмельницького в Україні було 48 Г., зокрема К.Косинський, С.Наливайко, Т.Федорович. У результаті відновлення внаслідок національно-визвольної революції українського народу під проводом Б.Хмельницького (1648-1657) Української держави Г. став її главою. Г. керував роботою військової ради і ради генеральної старшини, очолював генеральний уряд, козацьке військо і старшинську адміністрацію. Формальними відзнаками Г. влади були корогва (прапор), бунчук, булава, пернач, гербова печатка, литаври, духові труби тощо. Резиденція розміщувалася в різні часи у Чигирині, Гадячі, Батурині та Глухові. Посада Г. на Лівобережній Україні існувала до 1764 р. (з перервами у 1722-1727 та 1734-1750 рр.). Після Б.Хмельницького Г. були І.Виговський, Ю.Хмельницький, І.Брюховецький, Д.Многогрішний, І.Самойлович, І.Мазепа, І.Скоропадський, Д.Апостол, К.Розумовський. З 1663 по 1681 р. посада Г. існувала також на Правобережній Україні (П.Тетеря, П.Дорошенко, Ю.Хмельницький, М.Ханенко), а в 1710-1742 рр. Г. в еміграції був П.Орлик. Загалом після Б.Хмельницького в Правобережній та Лівобережній Україні було 18 Г. У 1722-1723 рр. під контролем Малоросійської колегії діяв наказний Г. П.Полуботок. Упродовж квітня-грудня 1918 р. на чолі Української Держави стояв П.Скоропадський, який мав титул Г.

© Казакевич О.М.

ГЕТЬМАНСТВО – національна форма організації вищої влади в Україні в умовах її автономії у складі Російської імперії (середина XVII-XVIII ст.). Гетьман обирався генеральною військовою радою козацького війська і затверджувався російським царем. Конкретний обсяг повноважень кожного гетьмана визначався спеціальною угодою з російським урядом, так званими Гетьманськими статтями. В руках гетьмана зосереджувалася основна політична, адміністративна, військова, фінансова і судова влада. Гетьман мав значний вплив на церковні справи. Акти гетьманської влади – універсали – мали в Україні загальнообов’язкове значення. Підвалиною гетьманської влади була система військово-адміністративного управління. Спроби перетворення гетьманської влади в монархічну успіху не мали, в інституті Г. переважали демократичні засади.

© Казакевич О.М.

ГЕТЬМАНСЬКІ СТАТТІ XVII-XVIII СТ. – документи державно-правового характеру, які визначали суспільно-політичний устрій Козацької держави – Гетьманщини та порядок її відносин з Російською державою і називались козацькими літописцями “конституціями”. Здебільшого вони укладалися з нагоди виборів нового гетьмана як своєрідна угода між гетьманом, козацькою старшиною та московським урядом. На думку М.С.Грушевського, автономія України у складі Російської держави мала характер конституційний і ґрунтувалася на договорі. **Г.с.** є найбільш повним джерелом щодо еволюції тогочасної системи адміністративного управління в Україні. Відомі Переяславські **с.** Ю.Хмельницького (1659), Батуринські (1663) та Московські **с.** І.Брюховецького (1665), Глухівські **с.** Д.Многogrішного (1669), Конотопські (1672) та Переяславські **с.** І.Самойловича (1674), Коломацькі **с.** І.Мазепи (1687), Решетилівські **с.** І.Скоропадського (1709), так звані “Рішительні пункти” Д.Апостола (1728).

© Нікітін В.В.

ГЕТЬМАНЩИНА – держава на території центральної і північно-східної України, яка утворилася внаслідок національно-визвольної революції українського народу під проводом Б.Хмельницького, визнана за умовами Зборівського договору 1649 р. З 1654 р. увійшла під протекторат Московського

царства та зберігала свою автономію до 1764 р., до ліквідації Катериною II. Офіційна назва – Військо Запорізьке. Царський уряд уникав вживання терміна Г. і в офіційних документах називав її – Малоросією. Столицями Г. в різні часи були м. Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів. На початковому етапі існування Г. була номінально залежною від Речі Посполитої, а її територія обмежувалась Київським, Чернігівським та Брацлавським воєводствами. У 1663 р. Г. поділилася на лівобережну (під контролем Росії) та правобережну (під контролем Речі Посполитої). Цей поділ був закріплений умовами Андрусівського перемир’я 1667 р. В адміністративно-територіальному відношенні Г. поділялася на полки та сотні. Міста на Г. користувалися правами самоврядування, ними управляли магістрати та ратуші. Суспільна структура Г. включала козацтво, українську шляхту, міщанство, селянство. Провідна роль у державному житті належала козацькій старшині та українській шляхті, з яких формувалася рада старшин, що була дорадчим органом при гетьмані.

© Казакевич О.М.

ГІПЕРСТІЙКІСТЬ – стан системи, який виникає при зростанні ентропії, коли система втрачає пошукову активність та різноманітність, що рухає систему до критичної точки гомеостазу, яка знаменує розпад системи. У цьому стані система втрачає можливість адаптації та змін.

© Сурмін Ю.П.

ГІПОТЕЗА (від грец. ὑπόθεσις – основне положення, припущення, принцип) – наукове припущення, що висувається для пояснення будь-якого явища і для того щоб стати достовірною науковою теорією, потребує експериментальної перевірки та теоретичного обґрунтування. Не будь-яке припущення є науковою гіпотезою. Г. обов’язково повинна відповідати таким вимогам. Г. не повинна суперечити неодноразово перевіреним фактам і теоріям. Якщо це трапляється, то є ознакою методологічної неспроможності гіпотези. Г. повинна поширюватися на все коло явищ, що описуються нею без всяких винятків. Вона не повинна містити внутрішніх формально-логічних суперечностей, інше говорить про її логічну необґрунтованість, а також поняття, що не отримали ціл-

ком певної емпіричної інтерпретації, інакше її неможливо перевірити. В обґрунтуванні Г. особливу роль відіграє аргументація методу дослідження. Процес розвитку Г. проходить чотири стадії: висування Г. у процесі вивчення об'єкта дослідження, формулювання гіпотез, постановка і обґрунтування Г., доведення гіпотези у процесі дослідження. У процесі перевірки Г. виявляється зв'язок її з науковою теорією.

© Сурмін Ю.П.

ГІПОТЕЗА У ДОСЛІДЖЕННЯХ З ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ – форма розвитку знань в галузі державного управління, що являє собою наукове припущення, яке потребує доведення і висувається для теоретичного обґрунтування нової ідеї, забезпечує перехід до нового знання, створення нової теорії.

Будь-яка гіпотеза, що висувається в *галузі державного управління*, має відповідати таким вимогам (критеріям) щодо її науковості: – *суспільної значущості* – відповідати цілям та напрямам розвитку суспільства;

– *соціальної спрямованості* – бути спрямованою на вирішення нагальних соціально-економічних, політичних, гуманітарних та ін. проблем розвитку держави;

– *релевантності* – визнання ймовірності її існування не тільки в науці, а й в повсякденній практиці діяльності державних інституцій;

– *обґрунтованості (об'єктивності)* – можливість її співставлення з емпіричними та теоретичними фактами;

– *поступовості* – поєднання з наявним науковим знанням;

– *інформативності* – спроможність відшукувати нові факти, давати їм раціональне пояснення;

– *несуперечності* – відповідність (бажана) загальноновизнаним науковим фактам, похідному емпіричному базису, мати можливість на перевірку та перетворення у достовірне знання;

– *простоти* – бути гранично простою, тобто такою, яка на етапі формулювання не потребує виведення з себе нових гіпотез або припущень.

Наукові гіпотези в *державному управлінні* розглядаються в контексті розвитку державно-управлінських відносин, висуваються задля вирішення *конкретного* завдання чи розв'язання існуючих суперечностей.

© Кузнецов А.О.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ – найвища посадова особа держави, яка за Конституцією визначає внутрішню і зовнішню політику, представляє країну в офіційних церемоніях всередині країни і за кордоном (у міжнародних, міждержавних відносинах), вирішує питання громадянства і надання політичного притулку, нагороджує державними нагородами і присвоює почесні звання, здійснює помилування; як гарант Конституції, прав і свобод людини і громадянина у встановленому порядку вживає заходів з охорони суверенітету країни, її незалежності і державної цілісності, забезпечує узгоджене функціонування і взаємодію органів державної влади, вводить на всій території країни або в окремих місцевостях надзвичайний стан, про що повідомляє парламент; як Верховний Головнокомандувач несе відповідальність за бойову готовність Збройних Сил, затверджує військову доктрину держави, призначає і звільняє вищих воєначальників, присвоює вищі військові звання, оголошує про призив громадян на військову службу, у разі агресії проти країни або її безпосередньої загрози вводить на території всієї держави або в окремих місцевостях військовий стан з негайним повідомленням парламенту; як суб'єкт законодавчого процесу володіє правами законодавчої ініціативи і накладання вето, підписує і обнародує закони.

Г.д. – державна посада, що уособлює єдність нації, символізує державу, покликана гарантувати її цілісність, бути чинником гармонійної та ефективної взаємодії гілок державної влади між собою. **Г.д.** є коронова особа в монархічних державах або президент у республіканських державах. **Г.д.** вважається носієм верховної влади в країні, очолює, репрезентує державу. Як правило, його статус характеризується політичною нейтральністю.

© Михненко А.А.

ГЛАВА УРЯДУ – керівник виконавчої влади в державі, ключова фігура в системі державного врядування, громадського адміністрування. **Г.у.** (прем'єр-міністр, канцлер, голова ради міністрів тощо) часто наділяється особливими, широкими і самостійними адміністративними повноваженнями в різних галузях, усі члени уряду ієрархічно підпорядковуються йому. **Г.у.** може призначати і звільняти членів уряду

(або ж вони призначаються та звільняються за його поданням главою держави чи парламентом); він проводить засідання уряду або його кабінету, визначає порядок денний засідань, формулює рішення уряду; може впливати на законодавчий процес, використовуючи, зокрема, право законодавчої ініціативи.

© Михненко А.А.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – в буквальному розумінні означає процес перетворення явищ місцевого характеру в глобальні. Г. можна описати як процес, в якому люди об'єднуються в єдине суспільство і існують разом під зростаючим впливом і комбінованою дією зовнішніх чинників (економічних, технологічних, соціокультурних і політичних). Термін часто використовується стосовно Г. економічної, тобто інтеграції національних господарств в єдиний світовий ринок без національних бар'єрів і створення єдиних юридичних умов для всіх країн через торгівлю, прямі іноземні інвестиції, рух капіталу, міграцію і поширення технології. За всієї поширеності Г. як особливої фази міжнародних відносин у сучасному світі єдиного загальновизнаного визначення цього явища не існує. Наявні формулювання в сучасній світовій науці і політиці мають описовий або взаємовиключний характер. Процес Г., попри свої позитивні та негативні риси, має очевидно об'єктивний характер і складається з трьох взаємопов'язаних компонентів – нового міжнародного розподілу праці, міжнародного виробництва і політичних відносин.

© Ратушний С.М., Розпутенко І.В.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ НЕОЛІБЕРАЛЬНА – інтернаціоналізація економічного, політичного, культурно-духовного життя людства, що супроводжується ігноруванням багатьох цивілізаційних імперативів. По суті, йдеться про вчення західних фундаменталістів, основу якого складають доктрини всесильності ринку і світової справедливості. Віра в неолібералізм виявилася небезпечною ілюзією, що становить для багатьох новоявлених політиків загрозу для національної безпеки. Г.н. сприяла “розбазарюванню” національного багатства пострадянських держав і вивезенню капіталу за кордон.

© Розпутенко І.В.

ГЛОБАЛІЗМ (*globalism*, від фр. *global* – загальний, від лат. *globus* – куля) – 1) зовнішня політика будь-якої держави, що ґрунтується на втручанні у внутрішні справи інших держав, у нав'язуванні своєї волі; 2) масштабність; 3) процес становлення цілісності та єдності світу; 4) турбота про інші держави зі шкодою для національних інтересів. Г. – поняття, що визначає суть сучасного етапу розвитку людської цивілізації і актуальних для всього людства проблем, що виникають у ході даного розвитку, а також напрям наукового, політичного, філософського мислення, що відображає здатність до сприйняття глобальних проблем. Г. – це принцип підходу в теорії і політиці до формування, організації, функціонування і розвитку світу як цілісної економічної, соціокультурної і політичної суперсистеми. Г. протиставляється регіоналізму, націоналізму, етатизму й іншим подібним явищам, пов'язаним із розмежуванням людства. У даному плані Г. означає, що сучасне людство розглядається як єдине ціле, глобальна система, всі структурні елементи якої (країни, народи тощо) перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Реальний початок концепцій Г. – це імперативи зміни стратегій і системи світового розвитку, новий світовий суспільно-політичний лад. Г. – сучасна система поглядів і діяльності, яка найбільш повно враховує стан справ у всьому світі; підхід органів влади до вирішення нагальних питань із загальних позицій. Г. як об'єктивне соціально-економічне явище визначається як планетарно орієнтована експансія окремих індивідів, колективів, держав і міждержавних об'єднань у різних сферах життєдіяльності з конвергенційним ефектом. За своєю природою Г. – це система глобального монополізму і глобальної конкуренції. Як особливу сферу громадської думки виділяють політичний Г., зумовлений потребами забезпечення глобальної безпеки світового співтовариства і завданнями політичного врегулювання глобальної сфери. Г. – стиль у політиці, за якого певне питання розглядається і вирішується в контексті загальнолюдських проблем, що потребують для свого розв'язання спільних зусиль. Уперше концепцію Г. виклав З.Бжезинський у 1968 р. Зокрема, він передбачав, що Г. як нова форма суспільно-політичного ладу прагнути до всеохоплюючого панування і перерозпо-

ділу світових ресурсів. У наш час застосовується поняття **Г.**, яке вперше вжив у сучасному значенні англійський дослідник Р.Робертсон у 1983 р. Протягом 80-90-х рр. концепція **Г.** набула більш розгорнутого характеру, отримала всесвітнє визнання та поширилася на всі сфери людської діяльності, в її межах був здійснений широкий спектр досліджень. Найбільш відомими представниками **Г.** є К.Боулдинг, Е.Ласло, Дж.Маклін, С.Мендловиц, Е.Тоффлер та ін.

© Марчук Р.П.

ГЛОБАЛІСТИКА – сучасна галузь науки про загальні, планетарні проблеми нинішнього й майбутнього розвитку людської цивілізації та глобалізації, її політичну, економічну й соціальну організацію як єдиного цілого. Завданням галузі є розробка загальноприйнятої термінології з проблем глобалізації і формування теоретичних засад у цьому напрямі. Фундаментальним принципом **Г.** є принцип міждисциплінарності, який вимагає застосування найбільш різноманітних підходів: технократичних, сайєнтистських, футурологічних та інших.

© Ратушний С.М.

ГЛОБАЛЬНА КРИЗА СУСПІЛЬСТВА – вичерпання старих і несформованість нових джерел розвитку суспільства, що проявляється кризами в усіх сферах його існування та в гальмуванні й навіть припиненні еволюційних процесів у ньому. **Г.к.с.** виявляється передусім у руйнуванні колишніх ціннісних орієнтацій та несформованості нових, що спричиняє системну дезорієнтацію суспільства. Водночас періоди піднесення і спаду відомі впродовж усієї історії суспільного розвитку, де спад, як правило, є необхідною передумовою наступного піднесення на новій джерельній базі.

© Михненко А.М., Макаренко Е.М.

ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЮДСТВА – сукупність життєво важливих проблем, які мають загальнолюдський характер, відображають в узагальненому вигляді найважливіші напрями розвитку суспільства і протиріччя, що виникають на цьому шляху, від вирішення яких залежить подальший соціальний прогрес і виживання цивілізації, її подальший стійкий розвиток і скорочення ризику самознищення. Витоки **Г.п.с.** беруть

в епосі Відродження, де склався тип поведінки людини західної культури, яка позначилася перш за все на його ставленні до природи. Своє формулювання вони отримали в 1970-х рр. у перших доповідях Римському клубу, а також роботах П.Тейяра де Шардена, В.І.Вернадського Б.Рассела, Дж.Форрестера та ін. У сумарному вигляді можуть бути виділені три основні групи **Г.п.с.**: 1) запобігання світовій термоядерній війні, забезпечення безпеки людей, усунення економічної відсталості окремих країн, ліквідація голоду, бідності і неграмотності; 2) проблеми, які виникли в результаті взаємодії суспільства і природи (забруднення довкілля; нерациональне використання природних ресурсів; освоєння океану й космічного простору і ін.); 3) проблеми, обумовлені відносинами людини і суспільства (обмеження стрімкого зростання населення, передбачення негативних наслідків науково-технічного прогресу і їх запобігання; поширення алкоголізму і наркоманії; вдосконалення системи охорони здоров'я і ін.).

© Кучма Д.Я.

ГЛОКАЛІЗАЦІЯ – термін походить від злиття двох термінів: “глобалізація” в сенсі посилення міжнародного капіталу і всесвітня заборона бар’єрів для переміщення товарів, послуг, фінансів і технологій, та “локалізація”, що позначає конкуренцію міст і поселень за залучення іноземних інвестицій, ТНК тощо. Злиття цих двох тенденцій зужує свободу маневру держав у виборі макроекономічної та соціальної політики.

© Козюра І.В.

ГЛУШКОВ ВІКТОР МИХАЙЛОВИЧ (1923-1982) – видатний учений ХХ ст., автор фундаментальних праць у галузі кібернетики, математики та обчислювальної техніки, ініціатор і організатор реалізації великих науково-дослідних програм створення проблемно-орієнтованих програмно-технічних комплексів для інформатизації, комп’ютеризації і автоматизації господарської та оборонної діяльності країни. Фундатор наукової школи кібернетики, лауреат Ленінської і державних премій, дійсний член АН СРСР, АН УРСР, почесний член багатьох іноземних академій. Опублікував понад 500 наукових робіт, у тому числі 30 монографій. **Г.** сформував розуміння кібернетики як науко-

вої дисципліни зі своєю методологією і структурою напрямів досліджень. Про це свого часу він написав наукові статті у вітчизняних журналах, а також у британській та американській енциклопедіях. Г. багато працював над перспективними технологіями в галузі програмування, проектування і розробки систем обробки даних. Перші все-союзні конференції з програмування (1969 р.) і технології програмування (1972 р.) відбулися в Києві. Разом зі своїми учнями й соратниками Г. зробив значний внесок у формування й реалізацію ідей створення систем управління, у створення систем організаційного управління, а також у розробку відповідної теорії математичних, програмних і спеціальних технічних засобів для управління технологічними процесами в мікроелектроніці, металургії, хімічній, суднобудівній промисловості. Г. розробляв ідеї безпаперової інформатики ("Основи безпаперової інформатики" – саме так називалася його остання монографія, що вийшла у світ в 1982 р.). У цій книзі були описані математичний апарат і комплекс ідей, що стосувалися проблем інформатизації. Він і його однодумці готували громадськість до сприйняття ідей інформатизації, без чого неможливий перехід до постіндустріального суспільства. Г. багато уваги приділяв філософським аспектам кібернетики. Поряд із розробкою філософського обґрунтування кібернетичних досліджень він багато працював і в галузі нетрадиційної філософії. Одна за одну виходили з друку його праці із флуктуаційної системології, парапсихології, теорії раку, виникнення всесвіту та ін. Загальнодержавну автоматизовану систему збирання та обробки інформації він вважав головною справою свого життя. Саме в ній він бачив той інструмент, за допомогою якого можна було отримати запас міцності економічної системи держави.

© Сурмін Ю.П.

ГОЛОВИ МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЙ – державні службовці, які очолюють відповідні місцеві державні адміністрації. Статус голів місцевих державних адміністрацій визначається Конституцією України, а також законами України "Про місцеві державні адміністрації" та "Про державну службу". Основними функціями Г.м.д.а. є: організаційно-розпорядча,

представницька, установчо-номінаційна та інформаційна. Організаційно-розпорядча функція полягає у тому, що ці державні службовці очолюють відповідні місцеві державні адміністрації, здійснюють керівництво їх діяльністю, несуть відповідальність за виконання покладених на місцеві державні адміністрації завдань і за здійснення ними своїх повноважень. Оскільки місцеві держадміністрації є монократичними (керованими однією особою) органами, їх голови за посадою представляють відповідні місцеві державні адміністрації у відносинах з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, політичними партіями, громадськими й релігійними організаціями, підприємствами, установами, організаціями, громадянами та іншими особами в Україні та за її межами, виконуючи таким чином представницьку функцію. Широке повноваження щодо здійснення структурних змін у держадміністрації та формування її персонального складу свідчать про установчо-номінаційну функцію Г.м.д.а. Вони, зокрема, призначають на посади та звільняють із посад своїх заступників, керівників управлінь, відділів, інших структурних підрозділів.

© Говіщак В.С.

ГОЛОВНІ РОЗПОРЯДНИКИ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ – бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно отримують повноваження шляхом встановлення *бюджетних призначень*. Г.р.б.к. можуть бути виключно органи, уповноважені відповідно Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, які визначені Конституцією України, а також спеціально уповноважені законом органи, уповноважені юридичні особи (бюджетні установи) АР Крим, керівники місцевих органів влади та управління в особі їх керівників. Г.р.б.к. затверджуються законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) шляхом встановлення їм *бюджетних призначень*. Перелік Г.р.б.к. визначається відомчою класифікацією видатків бюджету. Функціями Г.р.б.к. є: 1) розробка плану діяльності відповідно до завдань та функцій; 2) розробка на підставі плану діяльності *проекту кошторису та бюджетних запитів* та їх подання; 3) отримання *бюджетних призначень*, доведення до *розпорядників (одержувачів) бюджетних*

коштів нижчого рівня відомостей про обсяги асигнувань, забезпечення управління бюджетними асигнуваннями; 4) затвердження кошторисів розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня; 5) здійснення аудиту та внутрішнього фінансового контролю; 6) одержання звітів про використання коштів від розпорядників (одержувачів) коштів нижчого рівня та аналіз ефективності використання коштів, здійснюють публічне представлення звітів про витрачання бюджетних коштів у розрізі економічної класифікації видатків. У разі виявлення бюджетного правопорушення Г.р.б.к., у межах своєї компетенції, можуть 1) застосовувати адміністративні стягнення до винних осіб; 2) зупиняти операції з бюджетними коштами.

© Пильтій О.В.

ГОМЕОСТАЗ (у перекладі з грец. – подібний + нерухомість) – здатність системи зберігати в процесі взаємодії з середовищем значення змінних у певних заданих межах. Це поняття було вперше запроваджене біологом Кенноном для позначення фізіологічних процесів, що підтримують життєво важливі стани організму (тиск крові, температура). Порушення Г. призводить до деструкції, хвороб організму. Г. – це динамічна рівновага системи. Проблеми Г. систем різної природи вивчали Г.Хаген, І.І.Пригожин, М.М.Моїсєєв, М.Луман. У теорії систем Г. розглядається як властивість системи при взаємодії з навколишнім середовищем підтримувати свої параметри і функції в певному діапазоні. Це зумовлено тим, що внутрішня структура системи стійка щодо впливів середовища. Структура є найбільш стійким фактором забезпечення Г. В державному управлінні концепція Г. використовується як методологічний підхід, який спрямований на протидію впливам зовнішнього середовища на систему, а також розглядає засоби підвищення здатності системи управління в цих умовах.

© Сурмін Ю.П.

ГОРИЗОНТАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ – інформаційні відносини між однорівневими або рівноправними керівниками та структурними підрозділами, які взаємодіють у процесі управлінської діяльності. Г.з. характерні для відносин координації.

© Сурмін Ю.П.

ГРАДУАЛІСТСЬКА СТРАТЕГІЯ – пропонує поступовий, поетапний перехід до ринку, на відміну від шокової терапії, яка пов'язана з досить високими соціальними витратами і може викликати непередбачувані наслідки, включаючи навіть відновлення старої системи.

© Бодров В.Г.

ГРОМАДА (ОБЩИНА) (community) – сукупність людей, об'єднаних на основі спільних територіальних, етнічних, культурних, мовних, релігійних, виробничих та інших інтересів. Спільність, яка об'єднує людей в Г., може стосуватися всіх чи багатьох аспектів життєдіяльності або лише окремих вузьких проблем. Головна мета Г. – досягнення добробуту. Як об'єднання людей Г. формується на основі територіального або функціонального чинника через спілкування та інші види відносин між людьми, серед яких переважають емоційно-особистісні, здійснення різних видів діяльності заради досягнення спільних цілей, що формує почуття солідарності та “духу громади”, належності до Г., спільні правила, традиції. Як елементи самоорганізації та територіально-адміністративного устрою Г. існували в Україні за Козацької доби, їх очолювали старости чи отамани. Діяльність Г. – важливий чинник розвитку місцевого самоврядування, елементів прямої демократії, що сприяє децентралізації державного управління. Г. як основу суспільної організації й управління розглядали М.Драгоманов, І.Франко.

© Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА – тип масової суспільної свідомості, який виявляється в сукупності уявлень і оціночних думок із загальнозначущих проблем. Виникає і змінюється як стихійно (на основі досвіду, традицій, непередбачених подій тощо), так і шляхом цілеспрямованого формування. Діє як у межах суспільства загалом, так і в межах соціальних груп. Г.д. може бути позитивною, негативною або нейтральною. Містить у собі як приховане, так і явне ставлення до суспільних подій, різних соціальних груп, організацій, окремих осіб. Відображає позицію схвалення або засудження з тих чи інших питань, регулює поведінку індивіда, соціальних груп та інститутів, стимулює

певні норми суспільних відносин. Активність і значущість **Г.д.** визначаються характером структури суспільства, рівнем його розвитку, культури, демократичних інститутів і свобод. У плюралістичному суспільстві звичними каналами і формами її вираження слугують вибори органів влади, участь у законодавчій, виконавчій, судовій і контрольній діяльності, преса та інші засоби соціальної комунікації, збори, маніфестації тощо. Необхідно наголосити на важливому значенні засобів масової інформації (преса, радіо, телебачення, Інтернет та ін.), які виробляють і поширюють інформацію, у формуванні **Г.д.** Тому ЗМІ закономірно включені в систему державного управління, отримавши суспільний статус “четвертої влади”. Поширені також і висловлювання **Г.д.** внаслідок конфліктів політичних, економічних та інших інтересів, що озвучуються за допомогою суспільно-політичних заходів (мітингів, демонстрацій) або мають форми референдумів, масових обговорень тощо. Як об’єкт висловлювання **Г.д.** виступають, як правило, лише ті факти і події дійсності, які викликають суспільний інтерес, відрізняються значущістю й актуальністю для суспільства.

© Михненко А.М., Сурмін Ю.П.

ГРОМАДСЬКА ЕКСПЕРТИЗА (громадський моніторинг) – заплановане, систематизоване, експертне та об’єктивне дослідження обраної сфери діяльності, яке проводиться за ініціативою самих громадських організацій, їх силами, у разі потреби із залученням фахівців та експертів і, як правило, без використання державних ресурсів з метою досягнення конкретних позитивних змін у роботі органів влади. **Г.е.** має на меті покращити ситуацію, тому її результати завжди оприлюднюються, аналізують і результати аналізу та рекомендації доносять до тих осіб, які можуть вплинути на вирішення окресленої **Г.е.** проблеми. **Г.е.** є способом підвищення прозорості дій влади; забезпеченням можливості активної участі громадян в управлінні, ухваленні та контролюванні рішень з питань соціального та економічного розвитку. **Г.е.** фактично виступає додатковим експертним ресурсом для демократичної влади, яка хоче отримати зовнішню оцінку своєї діяльності.

© Науменко Р.А.

ГРОМАДСЬКЕ ОБГОВОРЕННЯ – процедура виявлення громадської думки, що проходить у формі публічного слухання або відкритого засідання, з метою її врахування при прийнятті рішень органами влади з питань, що зачіпають інтереси широкого кола громадян. Суб’єктами **Г.о.** є: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, установи, організації незалежно від форми їх власності, суб’єкти підприємницької діяльності, які планують або здійснюють господарську діяльність, ЗМІ, зацікавлена громадськість.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ГРОМАДСЬКЕ ОБ’ЄДНАННЯ – добровільне, самокероване, некомерційне формування, створене з ініціативи громадян, що об’єдналися на основі спільності інтересів для реалізації загальних цілей, указаних у статуті суспільного об’єднання, і законно реалізують право на свободу асоціації. **Г.о.** є вільними колективними утвореннями, що здійснюють взаємодію громадянського суспільства і держави. **Г.о.** можуть створюватися в різних формах: громадська організація; суспільний рух; суспільний фонд; суспільна установа; орган громадської самоорганізації; політична партія.

© Михненко А.М., Михненко А.А.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ – один з видів соціального контролю за діяльністю органів державної влади і місцевого самоврядування, який здійснюється об’єднаннями громадян та самими громадянами і є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством та державою. Згідно зі ст. 38 Конституції України “громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування”. Така конституційна норма передбачає як у теоретичному, так і в практичному контексті **Г.к.** за органами державного управління і місцевого самоврядування. Суб’єктами **Г.к.** є громадські об’єднання і політичні партії, професійні спілки, молодіжні та інші громадські організації, органи самоорганізації населення, трудові колективи, збори громадян за місцем проживання, а також окремі громадяни.

Г.к. – важливий інструмент державної політики і одночасно засіб прояву активності громадянського суспільства. Предметом **Г.к.** є ключові аспекти політики держави, які визначаються під час діалогу між державою та інституціями громадянського суспільства, а також обов'язки щодо інформування населення та його участі в прийнятті рішень, які бере на себе держава у процесі актів діалогу з громадянським суспільством. Форми **Г.к.** характеризуються значною кількістю конкретних різновидів. Класифікація різновидів **Г.к.** за напрямками: 1) зміст контролюючої діяльності; 2) форми контролю; 3) направленість контролю; 4) масштаби контролю. Основними видами **Г.к.** є: 1) *Контроль реалізації основних положень політики, Контроль за обов'язками органів державної влади щодо інформування населення, Контроль за обов'язками органів державної влади щодо забезпечення участі громадян та інституцій громадянського суспільства в прийнятті управлінських рішень*; 2) *Громадські слухання, Звіт органів державної влади перед населенням з питань реалізації державної політики, Ініціація, Збір підписів, Референдуми з ключових питань державної політики*; 3) *Позитивний, підтримуючий контроль, Негативний, заборонний контроль*; 4) *Національний контроль, Регіональний контроль*.

Основний зміст **Г.к.** визначає контроль за реалізацією основних положень політики, її можливими наслідками, станом вирішення проблем, програмуванням та плануванням, витрачанням коштів. Він забезпечує безпосереднє впровадження політики в практичне життя. Контроль за обов'язками органів державної влади щодо інформування населення забезпечує сприятливі інформаційні умови реалізації взаємодії між державою та суб'єктами громадянського суспільства. Контроль за обов'язками органів державної влади щодо забезпечення участі громадян та інституцій громадянського суспільства в прийнятті управлінських рішень дає змогу реалізувати можливості суб'єктів громадянського суспільства як суб'єктів державної політики. Нормальний розвиток державної політики неможливий без оптимального співвідношення позитивного, підтримуючого контролю з негативним, заборонним контролем при домінуванні позитивного контролю. Справа в тому, що негативний контроль

відіграє також позитивну роль тоді, коли дії держави недостатньо узгоджені з громадянським суспільством, у разі корупційних дій державних службовців тощо. Однак при домінуванні негативного контролю є небезпека припинення інтеграційної політики. Тому держава повинна постійно консультуватися з інституціями громадянського суспільства з найбільш гострих питань державної політики.

© Сурмін Ю.П., Мельник А.Ф.

ГРОМАДСЬКИЙ СХОД (*gathering of citizens*) (віче, копа, копні збори) – зібрання мешканців для вирішення питань місцевого значення, головний орган обштинного самоврядування. Збирався у встановлений селянами термін або ж із нагоди якоїсь невідкладної справи. Брати участь у **Г.с.** мали право лише голови селянських дворів. На сході обирали громадське управління, вирішували справи громади, її відносин із поміщиками, іншими громадами, розглядали земельні конфлікти, приймали нових членів, засуджували порушення громадських звичаїв тощо. Значний вплив на рішення **Г.с.** справляли старійшини села, які займали тут почесні місця. У XVI-XVII ст. при **Г.с.** подекуди діяв народний копний суд. Рішення **Г.с.** фіксувалися в актових книгах і визнавалися обов'язковими для всіх обштинників. У міру втрачання громадою своєї автономії обмежувались і права **Г.с.** як демократичного органу. У сучасній Україні **Г.с.** трансформувалася у загальні збори мешканців за місцем проживання, порядок скликання та проведення яких, прийняття рішень, межі компетенції встановлюються статутом відповідної територіальної громади (ст. 8 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”). Є правомочними за умов участі більше половини жителів (представників за встановленою квотою), що мешкають на визначеній території.

© Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКІ ІНІЦІАТИВИ (*public initiatives*) – форма локальної демократії, яка забезпечує реалізацію гарантованого Конституцією України права членів територіальної громади на безпосередню участь у вирішенні разом із органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, що мають суспільну значущість та віднесені до відання місцевого самоврядування. Основні по-

ложення **Г.і.** містяться у ст. 9 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”, процедурні питання цього механізму, включаючи порядок висування ідеї розгляду місцевою радою певної проблеми, її громадської підтримки, підготовки і розгляду радою відповідного рішення та його імплементації у життя визначаються місцевою радою або статутом територіальної громади. Суб’єктами **Г.і.**, від імені яких вона висувається та подається на розгляд ради, можуть бути дієздатні члени територіальної громади, які досягли 18-річного віку. Підставою для внесення місцевої ініціативи на розгляд ради може бути рішення загальних зборів (конференції) членів територіальної громади, рішення керівного органу місцевої організації політичної партії, об’єднання громадян чи органу самоорганізації населення, підтримане належною кількістю підписів членів територіальної громади.

© Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ – добровільні масові об’єднання громадян, що виникають внаслідок їх вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань. **Г.о.** мають свій статут і характеризуються чіткою структурою. Створюються для задоволення і захисту власних законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів. Вони є основою громадянського суспільства. Діяльність **Г.о.** регулюється Конституцією України, законами України “Про об’єднання громадян”, “Про благодійництво та благодійні організації”, “Про професійних творчих працівників та творчі спілки”, “Про молодіжні та дитячі громадські організації” та ін.

© Лазар Я.І.

ГРОМАДСЬКІ РАДИ (*public councils*) – консультативно-дорадчі інституції, які утворюються при органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування з метою представництва громадськості та врахування їх інтересів у діяльності цих органів. Формалізація дій державної влади України щодо врахування громадської думки у забезпеченні умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики згідно із ст. 38 Конституції України почалася Указом Президента Украї-

ни від 31 липня 2004 р. № 854/2004. Організація діяльності **Г.р.** прописана у Положенні про **Г.р.**, ухваленому нею та затвердженому відповідними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, в якому передбачені процедури внутрішньої організації діяльності **Г.р.**, її взаємодії з відповідним органом влади та його структурними підрозділами, з організаціями громадянського суспільства та з громадянами відповідної території або сфери діяльності, прописано порядок урахування рекомендацій **Г.р.** у нормативні акти України. Стимулом для підвищення уваги влади до **Г.р.** є реалізація курсу України на прозорість у діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, соціальну спрямованість державно-управлінських рішень та викоренення корупції.

© Загайнова Л.І., Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКІ РУХИ – масові колективні дії з реалізації специфічних інтересів і цілей: робітничий, селянський, національно-визвольний, екологічний, жіночий, молодіжний та ін.

© Михненко А.М.

ГРОМАДСЬКІ СЛУХАННЯ (англ. *public auditions*) – зустрічі не рідше одного разу на рік представників територіальної громади (ТГ) з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени ТГ можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення (ст. 13 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”). Порядок організації **Г.с.** визначається Статутом ТГ. Ініціювати **Г.с.** може громадськість в особі громадської організації, органу самоорганізації населення, ініціативної групи, що зібрала певну кількість підписів членів ТГ на підтримку своєї ініціативи, міський, сільський, селищний голова, місцеві ради та їхні органи. Предметом **Г.с.** може бути будь-яке суспільно значуще питання, яке зачіпає інтереси усієї ТГ або її певної соціальної групи і належить до відання місцевого самоврядування. **Г.с.** відбуваються у відкритому режимі із висвітленням ЗМІ. Хід проведення **Г.с.** фіксується у протоколі та засобами аудіо і відеотехніки. Рішення **Г.с.** оформлюються резолюцією і підлягають обов’язковому розгляду органа-

ми місцевого самоврядування з наступним оприлюдненням результатів цього розгляду.

© Крупник А.С.

ГРОМАДСЬКІСТЬ (*community*) – соціально активна частина суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті. Для Г. характерні: потреба в спілкуванні, орієнтація на колективну діяльність, пріоритет громадських інтересів перед індивідуальними, активне вираження своєї суспільної позиції тощо. Г. бере активну участь у суспільно-політичних заходах, зокрема сприяє проведенню виборів і референдумів, допомагає у роботі державних органів і органів місцевого самоврядування, обговорює проекти владних актів тощо. *Зацікавлена громадськість* – Г., на яку справляє або може справити вплив прийняття певного рішення. Відповідно до цього НДО, діяльність яких спрямована на задоволення та захист законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів їхніх членів та які відповідають вимогам національного законодавства, вважаються зацікавленими. Реалізацію та захист своїх прав і свобод, задоволення потреб та інтересів Г. реалізує як безпосередньо, так і через інститути громадянського суспільства, до яких належать політичні партії, громадські організації, органи самоорганізації населення, релігійні громади, національно-культурні товариства, творчі та професійні спілки, громадські рухи, інші громадські утворення.

© Крупник А.С.

ГРОМАДЯНИН (англ. *citizen*, від лат. *civitas*) – 1) (у конституційному і міжнародному праві) особа, яка на правовій основі належить до постійного населення даної держави, користується її захистом, володіє правоздатністю і наділена сукупністю прав і обов'язків; 2) людина, яка служить батьківщині, народу, турбується про суспільне благо; 3) почесне звання; 4) міський мешканець; 5) член общини чи народу, що перебуває під єдиним управлінням; кожна особа чи людина, яка складає народ, землю, державу; 6) доросла людина, чоловік, а також форма звернення до нього. Приналежність Г. даній державі є формально юридично оформленою (тобто має документальне підтвердження). Термін

позначає людину в її правовому взаємозв'язку з державою. За своїм правовим становищем Г. конкретної держави відрізняється від іноземних громадян і осіб без громадянства, тому що лише їм належать політичні права та свободи. Слово “Г.” вперше виникло в VII-VIII ст. до н.е. в Греції, де його використовували для позначення тих мешканців Афін, які могли володіти всією сукупністю прав і обов'язків, встановлених законом. Одним із перших, хто спробував систематично визначити поняття “Г.”, був Аристотель, який дійшов висновку, що Г. слід вважати тих, хто бере участь у судочинстві й народних зборах. Згадки окремих категорій Г. належать і до історії Давнього Сходу, зокрема в текстах законів вавилонського царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.). Уявлення про права та обов'язки Г. існували і в Давньому Римі. В епоху середньовіччя поняття Г. вживалось як синонім вільної людини, яка наділена визначальною повнотою політичних і майнових прав. Буржуазні революції та наступні ліберально-демократичні перетворення в країнах Європи поступово привели до скасування феодальних привілеїв і станової нерівності, формально надали кожному індивідові рівний правовий статус. Поняття “підданство”, яке застосовувалось в епоху середньовіччя, знову було замінено на громадянство. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. громадянство стало предметом правового регулювання, почав формуватися інститут громадянства.

© Марчук Р.П.

ГРОМАДЯНСТВО (англ. – *citizenship*) – 1) суб'єктивне право індивіда; 2) структурний елемент правового статусу особи, зумовлений її належністю до певної держави, наслідком якого є виникнення взаємних прав і обов'язків громадянина та держави; 3) (в конституційному праві) група норм конституцій і поточного законодавства, що регулюють визнання, набуття та втрату громадянства. Г. – політико-правова належність особи до конкретної держави, у зв'язку з якою на неї поширюються закони цієї держави, виникають її громадянські, політичні та інші права і свободи, можливість її участі в управлінні справами відповідного суспільства чи держави та обов'язки. Ця належність поширює на особу суверенну владу держави незалежно від місця її проживання – в межах кордонів чи поза межами кордонів конкрет-

ної держави. Г. може претендувати на захист своїх законних інтересів з боку держави або на їх захист від протизаконних дій самих державних органів. Сталість Г. є головною ознакою, яка відрізняє його від правових зв'язків, що виникають між державою та іноземцями, які постійно або тимчасово мешкають на її території. Основи Г. зазвичай визначаються конституцією держави та спеціальними законодавством. У демократичних країнах основи Г. базуються на визнанні міжнародно-правових актів у даній галузі і передусім Загальній декларації прав людини 1948 р. Громадянин не може бути позбавлений свого Г. чи права змінити його. Однак допускається подвійне Г. (біпатриди) та існування осіб без Г. (апатриди).

© Марчук Р.П.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА – найбільш гостра форма розв'язання суспільних протиріч усередині країни, збройне протиборство соціальних, етнічних, релігійних груп та політичних сил за реалізацію своїх політичних, соціально-економічних, духовно-культурних та інших інтересів, що охоплює значну частину населення і територій. Основною метою сторін у Г.в. є досягнення повноти державної влади за допомогою збройної сили. Характерними особливостями Г.в. є залучення до бойових дій, крім державних військових формувань, великих мас озброєного населення, а також жорстокість і безкомпромісність сторін, значні людські та матеріальні втрати. На території держави може сформуватись кілька урядів, які претендують на здійснення легітимного державного управління та міжнародне визнання.

© Дацюк А.В.

ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА – ключове поняття в управлінні суспільним розвитком, фундаментальна проблема, без якої не можуть бути розв'язані інші центральні суспільні проблеми. Г.к. є відображенням громадянського суспільства, громадянської сфери суспільного життя, громадянського права та статусу громадянина. Г.к. – це різновид політичної культури, її вищий щабель. Вона передбачає, що суб'єкти політичного процесу у своїй діяльності керуються насамперед інтересами всього суспільства і саме йому підпорядковують свої часткові, корпоративні цілі, що дії цих суб'єктів спрямову-

ються на дотримання громадянського консенсусу і здійснюються в межах правової держави. Це політична культура громадянського суспільства, яка передбачає єдність громадянських прав і обов'язків. Г.к. визначається не тільки правовими, а й етичними (моральними) чинниками політичної діяльності. Сучасна політична думка підкреслює самоцінність людської особистості, недоторканність і гарантії її громадянських прав, у тому числі у сфері відносин власності, що особливо важливо в умовах ринкової економіки. Г.к., з одного боку, є необхідною ланкою між класовими, груповими і загальнолюдськими цінностями, а з другого – об'єднуючою основою в діяльності політичних партій та громадських організацій.

© Михненко А.М., Щур Н.О.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – інтегроване позначення всієї сукупності існуючих у суспільстві відносин, які не є державно-політичними, такого боку життєдіяльності суспільства та окремих індивідів, який перебуває поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації. Г.с. є механізмом соціальної взаємодії, що складається з системи місцевого самоврядування, різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації, місце соціальних дій, відносно автономних від держави. Серед основних ознак громадянського суспільства можна навести такі: визнання головною цінністю суспільства людини, її інтересів, прав, свобод; рівноправність і захищеність усіх форм власності; економічна свобода громадян та їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності; свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності; надійна й ефективна система соціального захисту кожної людини; ідеологічна і політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики. Концепції Г.с. своїм корінням сягають у античність (Платон, Аристотель), коли поняття суспільства, громади і держави практично повністю збігалися. Сучасне наукове трактування громадянського суспільства бере початок від концепції західних філософів Т.Гоббса, Дж.Лок-

ка, Ш.Монтеск'є, Ж.Ж.Руссо та інших, згідно з якою держава відповідно до “суспільного договору” отримує свою легітимність від Г.с. і гарантує своїм громадянам індивідуальні права і свободи. Різноманітність поглядів і підходів, мотивів і інтересів, індивідуалізація форм спілкування і поведінки в Г.с. не тільки допустимі, але необхідні і бажані. Лише повне і розумне самовираження кожної людини народжує в суспільстві той потенціал, який забезпечує його динамічний розвиток. Тому плюралізм (множинність) існує передусім у громадянському суспільстві і здійснюється в його межах засобами, властивими цивілізованим взаємовідносинам між людьми. Тут особлива роль належить консенсусу і компромісу між різними політичними силами з приводу основоположних суспільних цінностей. Нерозвиненість інститутів Г.с. та громадянської самосвідомості людей і неврахування органами державної влади інтересів громадян призводить до того, що апарат державного управління перебирає владні функції і, таким чином, замість ефективного надання управлінських послуг населенню превалює бюрократична тяганина у вирішенні питань організації громадського життя. Процеси формування Г.с. передбачають створення умов для реальної підтримки народної ініціативи та вільного волевиявлення громадян, що є запорукою побудови сучасної демократичної, правової, соціально орієнтованої держави, основною передумовою успішного здійснення суспільних реформ. Г.с. втілюється у приватному житті громадян, в існуванні вільного ринку, у безперешкодному поширенні духовних, релігійних, моральних, національних цінностей тощо.

© Михненко А.М., Полуприз В.І.

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА – свободи і привілеї, що надаються громадянам унаслідок їх належності до тієї чи іншої держави і можуть бути різними в різних суспільствах та різних епохах. Приміром, це може бути право голосувати на виборах або домагатися свого обрання, право належного застосування закону, право захисту від політичної та соціальної дискримінації. Ідея Г.п. виростала від традиційного визнання прав людини (таких як рівність перед законом, свобода слова й совісті) до утвердження прав політичних (приміром права голосу на вибо-

рах) та соціальних (охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо). Будь-які обмеження Г.п. за ознаками статі, расової, класової чи релігійної належності розцінюються як порушення статусу громадянина, що суперечить ідеалам демократії. У правовому суспільстві розв'язання суперечок, що виникають у зв'язку із проблемою Г.п., є прерогативою суду і здійснюється на засадах конституційної законності.

© Михненко А.М., Марчук Р.П.

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ – об'єднання людей (політичні, громадські), які висувують певні вимоги до суспільства, державної влади з метою досягнення певних цілей, задоволення своїх інтересів.

© Михненко А.М.

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ ПОЛІТИЧНИХ – об'єднання індивідів на основі спільних інтересів, які намагаються впливати на політичні інститути з метою забезпечення прийняття найбільш вигідних для себе рішень. Проблема зацікавлених груп є однією з найдавніших в історії політичної думки. Існують дві традиції оцінювання таких дій. Одна з традицій, яку поділяли Платон, Том Гоббс та Жан-Жак Руссо, вважала неприпустимим “приватний” вплив на процес прийняття рішень. Інша, більш сучасна традиція, наполягає на необхідності вільної гри соціальних інтересів. Засновником теорії зацікавлених груп вважається американський учений Арнольд Бентлі, книга якого “Процес правління. Вивчення суспільних тисків” вийшла у світ у 1908 р. Існує кілька підходів до класифікації груп інтересів, які були запропоновані французьким політологом Морісом Дюверже. Ґрунтовні дослідження з цього питання зробили Г.Алмонд, Дж.Пауел, К.Стром, Р.Далтон.

© Дармограй Н.М.

ГРУПИ ТИСКУ – різновид груп інтересів. У цілому існує два основних підходи до визначення поняття Г.т. Одні дослідники відносять до них будь-які об'єднання, що використовують метод тиску, підтримки чи зриву певних політичних рішень. Прибічники іншого підходу ототожнюють такі групи лише з певними видами груп інтересів, а саме з тими, що уникають ініціативних позицій стосовно нових законів, а лише

впливають на прийняття чи неприйняття певного рішення, підтримку чи зрив якоїсь акції. Такі групи не мають своїх засобів масової інформації та обмежені в політичних ресурсах впливу на владу. У цілому **Г.г.** можна класифікувати за інтересами, які вони представляють. Найвпливовішими в Україні є групи інтересів, пов'язані з економіко-політичною сферою.

© Рейтерович І.В.

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ (1866-1934) – український історик, політичний і державний діяч; у 1894-1914 рр. очолював кафедру історії Східної Європи при Львівському університеті, у 1897-1913 рр. голова НТШ у Львові, створив тут історичну школу. Один із засновників Національно-демократичної партії (1899 р.), з якої незабаром вийшов; з 1907 р. організував і очолив Українське наукове товариство в Києві. З 1908 р. – голова Товариства українських поступовців; 1917-1918 рр. – голова Центральної Ради, 29 квітня 1918 р. обраний Президентом УНР. У 1919-1924 рр. перебував в еміграції. Повернувшись до Києва, очолив секцію історії України Історичного відділу ВУАН, член ВУАН з 1923 р., АН СРСР – з 1929 р., у 1931 р. заарештований, висланий до Москви. У квітні того самого року звільнений із заборону повертатися до Києва. Помер в Кисловодську, перебуваючи на лікуванні. У сфері державного будівництва **Г.** спочатку висунув ідею федерального устрою Російської імперії. За період керівництва Центральною Радою державницькі погляди **Г.** трансформувалися відповідно до нових політичних обставин. Після падіння УНР переглянув деякі свої позиції з питань державного будівництва. Він запропонував концепцію Української національної держави з безкласовим суспільним ладом. Праці **Г.** стали помітним внеском у вивчення минулого України, у розвиток засад новітнього українського державознавства і державотворення.

© Малик Я.Й.

ГУАМ (ГУУАМ) – міждержавна організація, яка створена у жовтні 1997 р. Азербайджаном, Грузією, Молдовою та Україною, назва організації складається за першими буквами назв країн-учасників. З 1999 по 2005 рік у склад цієї організації входив Узбе-

кистан (тодішня назва організації – ГУУАМ). Початок відбудови більш тісного співробітництва Азербайджану, Грузії, Молдови та України покладено на установчому форумі 10 жовтня 1997 р. у Страсбурзі з метою заснування організації, орієнтованої на європейську економіку, енергетику та міжнародні структури безпеки. ГУАМ є суб'єктом міжнародного права. У 2001 р. ГУАМ отримав статус міжнародної регіональної організації, однак активізація його діяльності почалася з ініціативи Грузії та України в лютому-березні 2005 р. на основі стратегічних цілей ГУАМ: багатосторонньої взаємодії країн-учасників, які являють собою стрижень євразійського транспортного енергетичного коридору та активізації інтеграційних процесів з європейськими країнами. 23 травня 2006 р. країни-учасники ГУАМ домовилися уточнити мету, принципи взаємодії та перейменувати ГУАМ у міжнародну регіональну організацію – “Організація за демократію й економічний розвиток – ГУАМ”, було схвалено Устав. Відповідно до Уставу 1 липня 2008 р. за результатами Третього засідання Ради глав країн-учасників об'єднання Президент України підписав Батумську Декларацію “ГУАМ – інтеграція Сходу Європи”, основні положення якої такі: дотримання демократичних цінностей, повага до прав й свобод людини, верховенство права, акцент на незмінності курсу на регіональне співробітництво як складової загальноєвропейських та азійських інтеграційних процесів, зміцнення міжнародних партнерських зв'язків з США, Польщею, Японією та іншими країнами й міжнародними об'єднаннями.

© Загайнова Л.І.

ГУБЕРНІЯ – вища адміністративно-територіальна одиниця в Російській імперії (у російській та в українській мовах цей термін інколи використовується для назв адміністративно-територіальних одиниць інших держав, наприклад Фінляндії), очолювалась губернатором, який призначався царем. Поділ Росії на **Г.** запроваджений Указом Петра I у 1708 р., спочатку їх було лише 8. Протягом 1775-1780 рр. Катерина II проводить адміністративно-територіальну реформу, в результаті якої кількість **Г.** збільшена до 40, запроваджено їх поділ на повіти. У подальшому, внаслідок численних територіальних анексій, ця цифра продовжує зро-

статі. Наприкінці XVIII ст. губернський поділ поширено й на українські землі. Перед Першою Світовою війною Російська імперія складалась з 79 Г. (паралельно існувала також 21 область), 9 з яких (Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська, Чернігівська) розташовувались на території сучасної України. Деякі Г. (у першу чергу на окраїнах) входили до складу *генерал-губернаторств*.

© Овдін О.В.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.

Якість діяльності системи державного управління, за якої людина визнається найвищою соціальною цінністю, а забезпечення її прав і свобод визначає зміст і спрямованість цієї діяльності. **Г.в.с.д.у.** у всі часи розглядався як сприйняття системою державного управління сукупності ідей, поглядів, переконань, поваги до честі, гідності і прав людини, турботи про її благо, різнобічний розвиток, про створення достойних людини умов суспільного життя. Найбільші умови для **Г.в.с.д.у.** створює правова держава, в якій юридичними засобами реально забезпечене максимальне здійснення, охорона та захист основних прав людини. Право на життя, здоров'я, повагу, захист честі, гідності, недоторканності і безпеку в демократично організованому суспільстві визнаються найвищою соціальною цінністю, а їх утвердження і забезпечення – як головний обов'язок держави. Проголошення суверенітету, незалежності держави самих по собі недостатньо для того, щоб права і свободи стали реальністю. Вкрай важливою підвалиною можливості їх реалізації є формування громадянського суспільства і побудови правової держави.

© Варзар І.М.

ГУМАНІТАРНА КРИЗА (КАТАСТРОФА) – порушення усталеного життя великої групи людей (верстви, громади чи навіть нації), коли різко обмежується нормальне забезпечення їх продовольством, житлом, одягом, скорочується санітарне обслуговування тощо. Може виникнути в результаті соціальних заворушень, воєнних дій, стихійного лиха, техногенної катастрофи, внаслідок чого великі маси людей бувають змушені

лишати місця постійного проживання, руйнується інфраструктура життєзабезпечення, загострюється проблема дотримання порядку, суспільної безпеки й управління.

© Михненко А.М., Щур Н.О.

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА – система цілеспрямованої, регулюючої, організуючої, координуючої діяльності суб'єктів, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства, соціального, духовного життя, соціальних та духовних відносин. **Г.п.** – це система принципів, цілей, механізмів, послідовних заходів, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини й суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну самореалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури тощо. **Г.п.** – це система діяльності, що має на меті всебічне сприяння створенню, розвитку та збереженню духовних (як загальнолюдських, загальноцивілізаційних, так і національних) цінностей.

© Скуратівський В.А.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА – сукупність теоретичних принципів і практичних заходів, які розробляються й реалізуються державою у сфері взаємовідносин між статевими групами суспільства з метою забезпечення певних можливостей для чоловіків і жінок у використанні економічних і соціально-політичних прав. **Г.п.** виникає в умовах гендерної соціальної стратифікації, основою якої є різний статус чоловічих і жіночих гендерних груп у суспільстві. Концепція, яку покладено в основу **Г.п.**, виявляється у гендерній ідеології, що передбачає обґрунтування інтересів гендерних груп, визначення їх статусу в суспільстві, а також розробку певного світогляду стосовно взаємовідносин різних статей. Найбільш поширеними є егалітарна й патріархальна гендерні концепції. Егалітарна концепція виходить із рівноправності статей, а патріархальна ґрунтується на ідеології маскулінізму, яка виправдовує й затверджує чоловіче домінування. Патріархальна ідеологія обґрунтовує низький статус жінки порівняно із статусом чоловіків у системі суспільних відносин і відводить їй

місце тільки в сім'ї. У всіх інших сферах праці, політики, прийнятті важливих для суспільства економічних рішень їй відводиться другорядна після чоловіка роль. Егалітарна ідеологія відповідає принципам демократії. Демократичне суспільство передбачає репрезентативне представництво основних соціальних груп (зокрема гендерних) в органах політичного й державного управління. Права людини, принципи соціальної справедливості вимагають, щоб чоловіки й жінки як рівноправні члени суспільства мали рівне представництво в органах управління всіх рівнів, оскільки вони рівною мірою беруть участь у суспільно корисній праці.

© Михненко А.М., Попова І.М.,
Щур Н.О.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ – процес, в якому однакове, справедливе ставлення і до жінок, і до чоловіків у всіх сферах людського буття, включаючи політичне, економічне, побутове тощо. Гендерна рівність можлива за умов наявності рівних прав і рівних можливостей для жінок і чоловіків. Справедливість веде до рівноправності, коли суспільством за однаковими критеріями оцінюються подібності й відмінності між жінкою і чоловіком, соціальні ролі, які вони відіграють. Поняття гендеру увійшло у вжиток з соціології і означає соціальну стать людини, на відміну від біологічної статі, соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в освіті, професійній діяльності, доступ до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці і є одним з базових вимірів соціальної структури суспільства.

© Дармограй Н.М.

ГЕНДЕРНИЙ ПАРИТЕТ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ – один з принципів державного управління, що забезпечує збалансовану та рівноправну участь чоловіків і жінок у управлінні державою.

Дане визначення ґрунтується на новій парадигмі влади, основною ознакою якої є егалітарність владно-управлінських відносин. При цьому слід нагадати, що парадигма – це колективна пізнавальна установка (модель), за допомогою якої дане покоління науковців окреслює та інтерпретує накопичення нових фактів, що не вписуються в існуючу модель. Питання гендерного паритету у державному управлінні досліджували В.Гошовська, Н.Грицяк, Б.Кравченко, О.Кулачек, К.Левченко, Е.Лібанова, Т.Мельник, М.Пірен та ін.

Основи **Г.п.** закладені в Конституції України, Міжнародних нормативно-правових актах та інших документах. За рівнем гендерного розвитку Україна посідає 54-те місце і входить до групи країн із середнім розвитком людського потенціалу, проте значно відстає за показником залучення жінок на вищі керівні посади та до роботи в парламенті.

Г.п. у державному управлінні – гендерно збалансована участь у процесах управління суспільним розвитком, що передбачає не лише присутність однакової кількості жінок і чоловіків, а й їх свідому відповідальність, яка ґрунтується на взаємній повазі до різних поглядів і позицій та розумінні відмінностей досвіду й потреб кожної статі.

© Сергеева Л.М.

ГРАНТ (англ. *grant*) – вид субсидій; надається організацією чи приватною особою іншій організації чи приватній особі для здійснення конкретних проектів у галузі науки, культури, освіти. **Г.** – одноразова грошова допомога, стипендія із спеціального фонду для проведення наукових, дослідницьких та інших робіт. Відповідно до проекту Закону України “Про меценатство” **Г.** – це є цільова фінансова допомога, що надається органом державної влади або органом місцевого самоврядування набувачу благодійної допомоги як доповнення до гранту, вже наданого іншим суб’єктом благодійництва.

© Курінна Т.М.